

E-S

MYKOLAS BIRŽIŠKA

DĒL MŪSU SOSTINĒS

TO PATIES AUTORIAUS:

KAI KURIE M. BIRŽIŠKOS RAŠTAI

(VILNIANA IR DAR KAI KAS)

1. Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu. 1921.
2. Na posterunku wileńskim — straipsnių rinkinys. 6 tomeliai. 1920-1922.
3. Spalių 9 diena. 1927.
4. Mes be Vilniaus nenurimsim. 1928.
5. Vaduokime Vilnių! 1928.
6. Vilniaus Golgota. 1930.
7. Vilnius prieš lenkams jį pagrobiant. 1930.
8. Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. 2 knygos. 1931-1938.
9. Amerikos lietuviai. 1932.
10. Chicagos lietuviai. 1936.
11. Didysis Vilniaus Seimas. 1937.
12. Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose. 1938.
13. Apie lietuviškus Vilniaus miesto gatvėvardžius. 1938
14. Per Vilnių į Varšuvą (1928).
15. Vilniaus reikalu Amerikos Lietuvoje. 1940 (bolševikų sunaikinta).
16. Senasis Vilniaus universitetas (1579-1842). 1940, II leid. 1955.
17. Vilniaus universitetas 1940-1941 m. 1948.
18. Lietuvių Tautos kelias į naująjį gyvenimą. 2 tomai 1952-1953.
19. Dėl mūsų sostinės. I dalis. 1960.
20. Dėl mūsų sostinės. II dalis. 1962.

MYKOLAS BIRŽIŠKA

DĖL MŪSŲ SOSTINĖS

(IŠ VILNIAUS DARBO ATSIMINIMŲ)

II. Nuo 1919m. liepos 1d. ligi 1920m. spalio 9d.

COPYRIGHT

Nidos Knygų Klubo Leidinys Nr. 38. 1962.

Printed by NIDA PRESS, London, W.11.

PRIEŠ SKAITANT

Kas bus skaitęs šių mano atsiminimų I dalį ir ims skaityti šią II dalį, be abejo, tuojau gaus pastebėti jų sudarymo nevienodumą. I-ją rašiau dar 1937 m. Kaune, tebeaprupintas gausia Vilniana — Vilniaus bylai skirtais leidiniais ir ypačiai savo ir kitų bendradarbių parengta medžiaga Vilniaus periodinėje spaudoje — Vilniaus lietuvių laikraščiais jųjų ir lenkų kalbom. Be to, netrūko man ir tebegyvų dar tuomet vilniečių — mano amžininkų, kurių pagalba gaudavau patikrinti ir savo atminties nuošlubas. Dabar II-ją dalį gavau rašyti nebe Lietuvoje, be savo „Vilniaus Golgotos“ ir „Na posterunku wileńskim“ I-III kn. (1919-1920 m. mano straipsnių iš „Głos Litwy“ ir „Echo Litwy“), ne ką daugiau medžiagos beturėdamas. Tad negavau naudotis 1919-1920 m. savo bendradarbių lenkiškais rašiniais — And. Rondonaskio, kun. Vl. Toločkos, savo brolio Vaclovo ir kitų, net ir tuomet Vilniuje tebeveikusių kun. J. Tumo, St. Matijošaičio ir kitų lietuviškais straipsniais. Tas, be abejo, didelis mano atsiminimų trūkumas, juo nemalonesnis, jog ir nenoromis vertęs siauriau rodyti praužusią praeitį — vien iš savo plunksnos rašinių. O gi 78-rių metų senio atmintis nebe ta, kokią turėjau 55 m. amžiuje! Ir nebeturiu nei buvusiųjų bendradarbių nei iš viso savo amžininkų, kurie padėtų man praeities atsimi-

nimus patikrinti ir sustiprinti. Nemanau, kad būčiau
kur suklydęs, bet ir esu susilaikęs kai ko neliesdamas,
kur savo atmintimi nebepasitikėjau.

Štai dėl to skaitytojus ir išpėju.

M. Biržiška

1960. XI. 26. Los Angeles, Kalifornijoje.

I. LIEPINIAME 1919 M. ĮKARŠTYJE

1919 m. balandžio mėn. atsidūrę varšuvinių lenkų okupacijoje ir gavę kelti visus okupacinius „malonumus“ — kratas, plėšimus, mušimus, prievartavimus, suėmimus, plūdimus ir pan., lenkų spaudoje koneveikimus, grasinimus, šmeižimus Lietuvos valdžios, Vilniaus krašto lietuviai nei vėliau nejautė jokio tuo atžvilgiu atoslūgio. Ne viskas patekdavo jųjų spaudon, kiek nepasiekdavo Laikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto, Lietuvių Draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti Centro arba tos pat draugijos Vilniaus Komiteto, iš kurių dažniau negu iš tiesioginių nukentėjusių lūpų redakcijos apie įvykius gaudavo patirti. Priminsiu kad ir tik iš Basanavičiaus ir kitų lietuvių bendrovės „Vilnijos“ fabriko turto už 183 tūkst. carinių rublių VII.8 atėmimą ir išvežimą Lenkijon, — tą pat dieną Merkinėn įpuolusius lenkų raitelius išvarius Varėnon stumdomus ir koliojamus kunigus Ribikauską ir J. Bakšį, apie VII.20 Giedraičiuose vaistinininko Valeikos suėmimą, VII.24 Leipalingy kun. Juodvīršio suėmimą ir t.t. Dėl šitokių ir panašių lenkiško brutalumo reiškinių ne tik mūsų spauda lietuvių ir lenkų kalbom („Nepriklausomoji Lietuva“ ir „Głos Lit-

wy“, dar ir liepos mėn. pradėję eiti savaitraščiai „Aušra“ ir „Nasza Ziemia“ — abudu kun. Juozo Stankevičiaus redaguojami, kun. Vincui Zajančkauskiui ir kitiems talkininkaujant) griežtai reaguodavo, tik negalėdavo pažymėti, jog užpuldavo dažniausiai lenkų kareiviai, o Laikinasis Vilniaus Lietuvių Komitetas kreipdavosi kur įstengdamas su nukentėjusiųjų užtarimais ir protestais, paprastai mano kaip pirmininko rašytais, o judriausias (ne tiek savo būdu, kiek iš pareigos ir reikalo) sekretorius Ignas Jonynas gaudavo bėgioti po civilines ir karines lenkų administracijos įstaigas nukentėjusius bevaduodamas.

Jautri ir ryžtinga lietuvių visuomenė ir netylėjo. Taip, VII.27 Vilniaus lietuvių susirinkimas, su Ona Žebrauskaite, Marcele Kubiliūte, Petru Insoda priekyje, kreipėsi į Lietuvos vyriausybę, prašydamas pranešti Aukščiausiai Versalio Kongreso keturių Tarybai apie sunkią Vilniaus lietuvių padėtį lenkų okupacijoje — kratas su plėšimu, prieglaudų ir bendrabučių produktų rekvizavimą, suėmimus, persekiojimą lietuvių kunigų, šalinimą lietuvių iš tarnybos, lietuvių kalbos persekiojimą, ketinimą atimti lietuviams mokyklas, prieglaudas ir kitų įstaigų butus, lenkų valdžios organizuojamus mitingus prieš lietuvius.

Liepos 1 d. suėjus 350 metų nuo Liublino unijos, lenkai pritraukė ir ją Vilniaus žmonėms veikti varšuviečių naudai, nors šiaip jau tas šūkis politinėse jų kombinacijose tuo lai-

ku nekoki vaidmenį bevaidino. Pats Varšuvos seimas tą dieną nutardamas, kad lenkų vyriausybė Naugarduko ir Vilniaus srityse atliktų atstovų rinkimus pasisakyti dėl valstybinės tų sričių ateities, o seimo maršalka pridurdamas, jog lenkai nesą aneksionistai, tik nori su „šių lietuviškų žemių“ gyventojais kaip lygūs su lygiais gyventi, nelabai tepaisė istorijos prisiminimų, bet Vilniuje dar tą pačią (ir 6) dieną, o švenčionėliuose, Širvintuose, Giedraičiuose ir kitur, matyt, patogesnę liepos 6 dieną surengta unijos minėjimai (Vilniuje Lukiškių aikštėje, ties mūsų gimnazija) su prakalbomis (ir vaikštynėmis), švenčionėliuose net lietuviškai ir gudiškai, nors tokiuose Giedraičiuose gauta pasitenkinti išrikiuotais kareiviais klausytojais, giedraitiečiams nesidomint. Mes, žinoma, susilaikėme nuo dalyvavimo bendrose su lenkais unijinėse manifestacijose ir pasitenkinome savo spaudos neigiamu unijos ir jos padarinių įvertinimu, ir VII.6 tokia pat Igno Jonyno paskaita šv. Zitos draugijos vakare.

VII.1 „G.L.“ nr. 38 pasisakydamas dėl unijos sukakties, kurią lenkai atžymi, pažymėjau jų nutylimą prievartinį Lietuvai unijos primetimą, miližniškų plotų pietuose ir vakaruose nuo jos atplėšimą (o dabar grasinimą atplėšti nuo jos ir Vilnių), unijos atžvilgiu mūsų liaudies poziciją — bez menia menia ženili, menia doma ne bylo (kas be jos nutarta, jos ir nesaisto). Tiktai mūsų bajorija dau-

giau padariusi negu žadėjusi lenkų bajorijai— išsižadėjusi savo kalbos ir papročių, paneigusi savo liaudies reikalus ir juos lenkianti bajoriškai-miesčioniškos Lenkijos reikalams. Jurgisy ir Jonasy sugebėsią ne unijiškai, bet dabartiškai kaimyniškai sugyventi su Voitkais ir Bartkais, jei šie nesiduosią paveikiami „savanoriškos“ bajoriškos unijos tradicijų. VII.13 „G.L.“ nr. 49 pažymėjau, jog lenkų minėjimas Liublino unijos buvo menkas, kunigų nediktuoti (pasitenkinta tik mišiomis lauke) žmonės sfinksiškai tylėjo, tik jų vardu politikai kalbėjo.

Dėl seimo nutarimo rinkimų reikalu „G.L.“ VII.6 nr. 43 priminiau paprastą lenkų aiškinimąsi, jog lenkų aneksija nesanti aneksija, lenkų okupacija nesanti okupacija, lenkų surengtos skerdynės nesą skerdynės. Seimo nutylima, jog be gražių žadamų rinkimų su visuotiniu, betarpiniu, lygiu, slaptu ir proporciniu balsavimu aiški yra dar šešta būsimo balsavimo savybė — gyventojų varymas balsuoti lenkiškos administracijos miltinėje, ginklinėje ir policinėje valdžioje, kariuomenę verbuojant okupaciniame plote, rengiant unionistinius mitingus ir renkant atitinkamus parašus, jau dabar internuojant kunigus, įtariamus kad ir tik nepritarimu unijai, o kas gali svajoti apie laisvą, nesuvaržytą agitaciją žmonėse už nepriklausomą Lietuvą! Taigi Varšuvos seimas vykdamas Liublino unijos kūrėjų programą plėsti nuo Lietuvos vieną sritį

po kitos, ir Muravjovo idėją — rasplastat Litvu, laikinai išsižadąs Lietuvai ligi šiol grasinto plebiscito ir imąsis pirštiniuotos aneksijos — bulgariškų rinkimų su „nebyliuotu“ seimu gal tame pat Gardine kaip prieš 125 metus — ar besiras ten Reitanų savo tėvynei Lietuvai ginti? — naujas Lietuvos išskaldymas būsiąs atliktas Kosciuškos ir Reitano palikuonių*).

Su unijos sukaktimi buvo susietas Adomo Varno iliustruotas lietuvių satyros laikraštis lenkų kalba „Czupiradlo“ (baidyklė), kurio turėjo pasirodyti nr. 2, nes nr. 1 („Meteoras“) sakėsi pralėkęs dieną, tad buvęs nepastebėtas. Šiame antrajame numeryje leidžiamame knyginininko St. Jackevičiaus ir redaguotame mokytojo St. Naginskio, pirmame puslapyje buvo rodoma Unijos statula, šviesi lenkams, tamsi lietuviams. Deja, „Cz.“ nepasiekė skaitytojų, nes spausdinimui susitrukdžius susilaukė cenzūros įvedimo, kuri jo nepraleido.

Tačiau tuo pat „sukaktuviniu“ metu vyko ir rimtesnių dalykų negu spaudos ginčai darbarčiai lenkiamų praeities reikalų temomis.

Ant rytojaus po unijinių minėjimų, VII.7 lenkų kariuomenė peržengė demarkacijos liniją ir puolė lietuvių sargybas Jiežno-Žiežmarių-Vievio-Kazokiškių kryptim. Visaip svyruodami, kruvini susirėmimai nutrūko VII.25, bet atskiri puolimai — Merkinės, Leipalingio, Seirijų, Jiežno — ir vėliau kartojosi. Apie

x) Prisiminkime 1922 m. Vilniaus lenkų seimą!

VII.15 Vilniuje lenkų kariuomenė išspausdino atsišaukimą Lietuvos kareiviams, kurstydama juos neklausyti savo vyriausybės; tas atsišaukimas buvo platinamas mūsų kareivių tarpe. VII.18 lenkų lėktuvas paskleidė Kaune Vilniaus laikraščio „Nasz Kraj“ nr. 17, kursantį prieš Lietuvos vyriausybę. Endeikiškas (tikriau enliudeikiškas) „Dziennik Wileński“ su J. Obstu prekyje po senovei plūdo lietuvių ir Lietuvą, o dedąsis demokratiniu „Nasz Kraj“ (Petras Gorecki, Eugenijus Šwierszczewski, Vaclovas Lipiński) labai užsigaudavo, kai mūsų spauda nesistengė jo demokratinės krypties atskirti nuo dziennikinio lietuviškos pabraukdama, jog vis dėlto „N.Kr.“ ne tik nesidraudžias prieš „Dz.W.“ priešlietuviškus šmeižtus ir Straž Kresowos organizacijos parengtų ir „Dz.W.“ kartojamų mitinginių priešlietuviškų rezoliucijų sudarinėjimą, bet ir apsimeta rimtai tai priimęs kaip tikrus faktus ir tikras gyventojų nuomones: „wie dobrze lewica co czyni prawica“ — gerai žino kairieji, ką daro dešinieji... Kaip tik dabar — posukaktuviniu metu — „N.K.“ net pralenkė „Dz.W.“, apsiputodamas puldamas Lietuvos vyriausybę ir kaltindamas ją besisukinant tarp vokiečių ir rusų, šliejant prie anglų ir amerikiečių, esant svetimiems parsidavusią, Lietuvos liaudį norint ją nuversti ir tinkamą jos vietoje pastatyti ir pan. Ypačiai „N.Kr.“ ėmė talpinti keistai melagingas „korespondencijas iš Kauno“.

Atsikirdami gavome patiems lenkams priminti, jog Didžiojo Karo metu jų politikai kaip tik sukinėsi tarp Petrapilio, Vienos, Berlyno ir Paryžiaus, kaip tik lenkai (ir rusai) kliudę lietuviams susiprasti su koalicija ir lietuviai buvę priversti savo tikslams naudotis ir vokiečių okupacija; jei dabar prancūzų politikams artimesni esą „šiaurės prancūzai“ — bajoriškai miesčioniškieji lenkai, tai Anglijai ir Amerikai labiau suprantamos muzikiškos lietuvių, latvių ir estų tautos. Nėra ko čia vieni kitiems prikaišioti! Kai dėl valdžios vyrų „parsidavimo svetimiems“, teko atkreipti lenkų dėmesį, jog toje valdžioje kaip tik yra Sleževičius, Kairys ir kiti savo visuomenės niekados tuo neįtarti, seniai ir viešai pasireiškę veikėjai — aiškūs demokratai, gi pats „N.Kr.“ sakosi siekias, kad susiprastų savo tarpe lietuvių, lenkų ir gudų demokratija. O kur gi toji lenkų demokratija?

Žinoma, mūsų atsakymai prašaudavo pro puolikų ausis, ir jie toliau vis savo suko, nes tam tebuvo pastatyti.

Apie lenkų kariuomenės peržengimą demarkacijos linijos kelias dienas mes nežinojome, nes lenkų tas buvo slepiama nuo Vilniaus visuomenės. Tik gavę iš Kauno „Lietuvą“ su Generalinio Lietuvos Kariuomenės Štabo apie tai pranešimais, VII.15 „Nepriklausomoji Lietuva“ ir „Głos Litwy“ pakartojome juos kaip patvirtinančius neaiškius prieš tai gandus ir atitinkamai įvertinome. „G.L.“ nr. 50 su tuo

pranešimu jau VII.17 Apygardos teismo nutarimu konfiskavo lenkų policija, o atsakomoji redaktorė Aldona Čarneckaitė (dabartinė dr. Birutavičienė-Birutienė) buvo patraukta tieson, bet ne už tą karinį pranešimą, tik už straipsnį „Sądy“ (teismai)x), kuriame ižiūrėta valstybės įstaigos įžeidimas, ir redaktorei pritaikyta Baudžiamojo Statuto 154 straipsnis. Šitoji pirmoji Vilniaus lietuvių spaudos byla rugpiūčio 1 d. buvo nagrinėta Vilniaus apskrities lenkų teisme, kuris nuteisė mūsų redaktorę 7 paromis arešto.

Vilniaus lietuvių spauda, ypačiai lenkiškai leidžiamas „Głos Litwy“, taigi siekias lenkiškai kalbančius vilniečius, savo straipsniais ir žiniomis, savo aiškiu pasisakymu ir griežtu tonu ne tik buvo nepatogi čia varšuvinei politikai, bet ir tiesiog erzino-siutino vietinius lenkų endekus. „Dz.W.“ nekartą viešai mus puolė, reikalaudamas mūsų komitetinį ir laikraštinių veikimą suvaržyti, o betarpiškai prieidamas administracijos pareigūnus dar atviriau ir griežčiau to reikalavo. Nė savaitei nepraėjus nuo žinios apie demarkacijos linijos peržengimą susilaukėme, žinoma, ne vien mes, bet ir visa spauda, VII.21 cenzūros įvedimo.

Nelabai nusiminėme. Tiesa, ne visa galėjome dabar skaitytojams pranešti, už cenzū-

x) Jo autorius N. Rouba, tuomet dar tebedirbęs „N. Kr.“ redakcijoje.

ros išbrauktas rinkinio vietas vis viena turėjome rinkėjams mokėti, gaudavome išleisti margą numerį — su tuščiais tarpais (biale rōže, pasak And. Rondonańskio), o tuos palikti ėmus drausti — su dirbtiniais skelbimais, vėliau ir dėti lenkų administracijos įsakytus rašinius, bet visa tai neatbaidė nuo mūs mūsų skaitytojų. Literatūriniu atžvilgiu net buvo sveika, miklino plunksną, stengiantis galimai nekalta forma pateikti ką svarbesnio, kas, žinoma, nevisados pavykdavo per cenzūrą praleisti. Kai ilgesnį laiką cenzūravo karininkas peoviakas Eug. Olejniczakowski (būsimasis Augustavo miesto burmistras), kuris linkęs buvo ir išsigerti, šeštadienio vakarui jis jau anksti būdavo „gatavas“ — ir tuomet laimingiau prastumdavom pro jį (arba pro jo pavaduotoją) tai, ko kitomis dienomis jis nepraleisdavo. Kai kartą cenzūros lapą pasirašė „N.Kr.“ redakcijos narys Šwieršcėvskis, nepraleidome to kitą dieną atžymėti kaip keistą redaktoriaus ir cenzoriaus konkurenciniam leidiniui sutapimą; to, žinoma, kitas cenzorius laikraščio numeriui nepraleido. Vienam cenzoriui ko nepraleidus, po kelių dienų tą patį kiek perdirbtą pravarydavome pro kitą cenzorių. Paprastai cenzoriais būdavo peoviai, ypačiai pabėgę iš Kauno.

Peoviai? Taip: kad ir labiausiai kariniais sumetimais Vilniuje buvo įvesta cenzūra, bet šie sumetimai šiuo tarpu kaip tik buvo skiriami ypač peoviakų darbui „Kauno Lietu-

voje“, kaip lenkai buvo įpratę Nepriklausomąją Lietuvą vadinti, kiek galima labiau apdrausti. Karo ir bolševikmečiu Vilniuje kiek pasireiškę peoviai dabar kaip ir nebeturėjo čia peoviakinio darbo, bet mums buvo svarbesni ir pavojingesni Kauno peoviai. Juk jau birželio 16 d. J. Pilsudskio įsakymu imta ten peoviai organizuoti, kiek po to ir Paneemunės šauliai (strzelcy nadniemeńscy), o viso to darbo priekyje buvo pastatytas Vilniuje II-jo skyriaus viršininkas poručnikas (vėliau kapitonas, net majoras) Marijonas Zindramas Koscialkovskis (Orvido slapyvardžiu), bene nuo Panemunėlio dvarininkaitis, nedidelio ūgio, bet nemažo veržlumo vyrukas. Tas pats, kuris duodavo leidimus pereiti demarkacijos liniją. Prie jo Informacijos Biurą vedė jau minėtasis Olejniczakowski (slapyvardė Kakowski). Apie peoviakų organizavimąsi mažai nežinojome, kaip ir kauniškiai. Tikslai neaiškūs birželio mėn. gandai liepos mėn. ėmė kiek ryškėti, ypačiai jų siekiamas tikslas — nuversti Lietuvos vyriausybę, jos vietoje pastatyti savą ir suartinti, gal net susieti, Nepriklausomąją Lietuvą su Lenkija. Tam buvo skiriama ir Vilniaus lenkų spaudos propaganda, ir cenzūros taisyklės, ir iš viso mūs — Vilniaus lietuvių — suvaržymas. Ne ką bežinodami, ne ką ir spaudoje pasisakydavome. Tačiau nelauktai, netikėtai gavome talkos ten, kur vargiai jos buvo galima laukti.

Kartą „G.L.“ administratorius, geras

žmogus, kad ir lietuviškai dar nemokėjęs, bet nuoširdus lietuvis, Boleslovas Stadzevičius prieina prie manęs ir sako: „Pone Mykolai, bijau, kad su panele Aldona (Čarneckaite) yra ar bus kas negera“. „Na gi kodėl?“ „Pas ją lankosi lenkų puskarininkis“. „Ar Tamsta jam pavydi“ (pasijuokiau). „Ne toks dalykas“. „O koks?“ „Čia gali būti seklys“. „Na ir tegul seka. Juk ji bombų nerengia, tik verčia iš „Lietuvos“ telegramas ir žinias lenkiškai“. Šį kartą St. nieko daugiau nepasakė, tik iš manęs išėjo neaprimęs. Dienai-kitai praėjus, jis vėl į mano redakcinį kabinetėlį: „Vis dėlto negerai. Aš p-lę Aldoną išpėjau, bet ji sako, jog tai jos senas pažįstamas, laikas save lietuviu, bet gavęs tarnauti lenkų kariuomenėje“. „Taigi tvarkoje?“ „Nevisai. Jis giriasi nekartą važinėjęs Kaunan, kažką ten veikiąs, ilgainiui ten būsią didelių dalykų. Pats esąs peoviakas“. „O Vilniuje ką jis veikia?“ „P-lei Aldonai giriasi esąs poručn. Koscialkovskio patikimas padėjėjas“. „Koscialkovskio?“ Paprašiau St. niekam apie šį puskarininkį nepasakoti ir pats ne tik nesirengiau su juo pasimatyti, bet ir su p-le Aldona dėl jo nekalbėjau, tik ėmiau veikti per St., bet ir p-lę Aldona gražiai orientavosi ir reikale ir asmenyje. Veikė jo savi-mylą ir prigesusią lietuviybę. „Netikėjo“ jo pasigyrimais, taip jog jis ėmė rodyti jai „dokumentus“ apie Kauno peoviakinę veiklą. Ji ėmė jį gėdyti, jog lietuvis padedąs lenkams veikti prieš lietuvius, skandinti Lietuvos nepriklaus-

somybę, iki pagaliau jis tiesiog atgijo, susiprato ką daręs ir ryžosi tautinį savo paklydimą atitaisyti nuėjus Kaunan ir padėjus kas padaryta sutvarkyti (likviduoti).

Tik čia pasipainiojo nelemtoji „G.L.“ byla, kurioje p-lė Aldona buvo nuteista kad ir kelioms dienoms arešto. Buvo aišku, jog jam dar su „dokumentais“ išėjus Koscialkovskio būtų kirsta ir p-lei Aldonai ir jos „redaguojamam“ „Głos Litwy“. Teko rūpintis, kad jos areštas greičiau įvyktų, kas lenkų biurokratizme užsitęsė ligi rugpiūčio pabaigos. Areštas prie policijos buvo lengvas, juo labiau, jog tuo rūpinosi tuometinis Vilniaus lenkų policijos viršininkas Jonas Paulavičius, mano tėvų ir mūs jų sūnų bičiulis iš Viekšnių, labai geras žmogus, nei kiek prieš lietuvius nenusistatęs. Išėjus iš arešto, teko p-lę Aldoną atrišti nuo „G.L.“, o „G.L.“ nuo jos (jos vieton atsakomuoju redaktorium pakvietus kitą asmenį). To pat Koščialkovskio pavaduotojui parūpinus jai peržengimo per demarkacijos liniją leidimą, ji persiskyrė su mumis, o po kelių dienų Kaunan išvyko ir pats to leidimo parūpintojas. Bet visa tai vyko jau nebe liepos mėn., tad apie tai papildomai vėliau papasakosiu.

O šiuo tarpu ką tik iš to brangaus lietuvio ir iš kitur patirdavome ar gaudavome, pranešdavome Kaunan. Be to, liepos 27 d. ir pats nuvažilavau į Kauną, pranešdamas M. Sleževičiui (ministeriui pirmininkui) ir ką dėl

peoviakų žinojau. Rugpiūčio 1 d. lietuvišku autu grįžau su Prancūzų misijos nariu, lietuviškai susikalbančiu karininku Jonu Gabrieliu Padovani^x) (1893-1952). Demarkacijos linijoje lenkų karininkas nenorėjo manęs išileisti per liniją, nors aš turėjau Koscialkovskio leidimą vykti Kaunan ir atgal į Vilnių. Padovani pasipūtė, kojas kone aukščiau galvos iškėlė ir išpėjo, jog jeigu aš nebūsiąs atgal ileistas, jis čia pat pasuksiąs į Paryžių ir ten tai pranešiąs. Lenkų karininkas nubėgo prie telefono ir po valandėlės pranešė „jog ir aš gališ Vilniun vykti. Kad ne Padovani, būčiau įklimpęs. Supratau turįs būti dar atsargesnis, nes prieš tai ir spaudoje kartais kiek išsišokdavau daugiau žinąs, negu joje pateikdavome. „N.K-ui“ ėmus šaukti, jog Lietuvos vyriausybė per ilgai užsisėdėjusi, VII.22 „G.L.“ nr. 56 pastebėjau, jog dabartinę vyriausybę verčiant, būsią priartinta tik reakcijos išigalėjimas ir patys lenkų politikai imsią ilgėtis dabartinės „šovininės“ valdžios. Vilniaus lietuviai nežadą žaisiti „persekiojamų“ P.O.W. kauniečių pavyzdžiu,

x) Kaune nuėjęs Prancūzų misijon susitarti su Padovani dėl važiavimo, radau ten du Lietuvos karininku dvarininkaičiu Plioteriu, kurie teikė pracūzams nuotraukų iš bendro su jais važinėjimo po lenkų dvarus. Nieko prieš Plioterius neturėdamas, prisiminiau vėliau kauniškių kalbas apie lenkų politikų sugebėjimą, mokant dažnai prancūziškai, prieiti prancūzus lengviau negu lietuviams.

nei pistoletų nei kulkosvaidžių sau nėsą parūpinę, nei slaptų atsišaukimų išleidę. Tačiau dažniau tenkinomės kartodami kurio neviltiško lenkų laikraščio žinią, pvz., VII.18 nr. 53 iš „Dziennike Powszechna“ lenko kaulniečio Jurgio Gruževskio korespondenciją, jog Kaune nėsą persekiojami nei lenkai nei jų kalba, o tesą suimami „perdideli karštuoliai“, kurie ragina „prievara surengti politinį perversmą“. Tačiau „Dz.W.“ ir Straž Kresowa spaudoje ir mitinguose nebesitenkino išgavę cenzūros įvedimą, bet jau šaukė, jog reikia Vilniuje suimti „vokiškai-litvomaniskai-žydiškai-rusiškus agitatorius“, prisišaukė VII. 22 uždraudimą Laikinajam Vilniaus Lietuvių Komitetui davinėti kad ir tiktai lietuviams paliudijimų einant per demarkacijos liniją (vėliau darėme tai jau nebe Komiteto vardu), o VII.20 Vilniaus lenkų mitinge šaukta prieš leidimą Vilniuje „vokiečių-rusų-lietuvių pinigais“ provokacinių ir priešingų lenkybei laikraščių lenkų kalba — „Głos Litwy“ ir „Ziemia Wileńska“, gindamiesi arba ginčydamiesi su lenkų spauda kartais dengėme žiną ką apie Kauno peoviakus, minėdami Kauno „endekus“, kurie mėgina įtraukti lenkų vyriausybę ir visuomenę į invazinę politiką, kuri turėsianti pasibaigti politine katastrofa (G.L. VII.13 nr. 49).

Draudėmės ir nuo neprašytų bei nevykusių „talkininkų“. Kai Varšuvos seime atstovas Vyt. Staniškis, lietuvio mokytojo ir lenkės sū-

nus, kaip mišrios kilmės smarkus lenkų endekas, tad ir prieš lietuvius veikęs, begindamas dvarininkų dvarus nuo kitų siūlomos žemės reformos, staiga prisiminė esąs lietuvis ir ėmė girti lietuvius socialistus, kurie Laikinojoje Lietuvos Vyriausybėje tariamai žadą atlikti tik tokią reformą, kokią ir Lenkijoje sutinka priimti dvarininkai endekai, gavome ne tik priminti, jog Laikinoji Lietuvos Vyriausybė, tad ir tie patys socialistai, tepavesią reformą Lietuvos seimui nuspręsti, o šiuo tarpu tepasiėmusi tiktai kareiviams pateikti nedidelius sklypus, kas nieko bendra neturi su lenkų dvarininkų apetitais. Be reikalo Staniškis prisiminęs savo lietuvišką kilmę ir savo tolimą tėvynę. Tegu tokie pas mus negrižta! Pamišk mus, atstove Staniški! — užbaigėme savo žinęlę ir taip ją ir įantraštavome: „Zapomnij o nas!“

II. POLITINIS RUGIAPIŪTIS BENE DAR KARŠTESNIS UŽ LIEPINĮ

Rugpiūčio mėn. dar smarkiau veikė prieš Vilniaus krašto lietuvius Straž Kresowa su inž. Szopa ir Vilčinskiu priekyje, dar labiau plūdosi ne tik prieš vilniečius lietuvius, bet ypačiai prieš kauninę Laikinąją Lietuvos Vyriausybę ir iš viso prieš lietuvius „Dziennik Wileński“, o jau „Kurjer Krajowy“ bėrė prieš Kauną vieną korespondenciją po kitos iš

Kauno, iš Ukmergės ir kt., tikriaus Kauno peo-
viakų vadovybės pranešimus, Zindram-Kos-
cialkovskio II Skyriuje Oleiničakovskio, Du-
nin-Vasovičiaus, Topor-Vasovskio ir kitų
spaudai dar sutirštintus. Lenkų spauda vis
mažiau varžesi, besikubėdama tinkamai pa-
veikti vilniečius besiaartinančiam ginkluotam
Kauno peoviakų perversmui, kuriam bent ke-
lias valandas pavykus atsilaikyti turėjo jį
perimti ir kovas nulemti atskubėsianti, o šiuo
tarpu palei demarkacijos liniją besilaikanti
reguliarioji lenkų kariuomenė. Šioji gi laikėsi
vis neramiai: čia įsiveržė į Balninkus, čia į
Želvą ir Aluntą, čia į Leipalingį, Liškiavą, o
jau dėl paskirų kaimų ir asmenų, ypačiai ūki-
ninkų, ką ir besakyti!

Ne tiek kariškiai, kiek Straž Kresowa
agentai ypačiai medžiojo lietuvius kunigus,
dėl kurių patriotinės lietuviškos įtakos žmo-
nėms neklydo. Pivašiūnuose VIII.15 buvo su-
ėmę Valstybės Tarybos narį — Daugų kleboną
kun. Vl. Mironą, o po kelių dienų — VIII.18 —
patį Pivašiūnų kleboną — Valstybės Tarybos
narį kun. Alf. Petrulį, VIII.19 Skudutišky kle-
boną kun. J. Svirskį, VIII.24 Giedraičiuose
kleboną kun. Slapšinskį ir nuvežė į Vilnių į
vyskupo kiemą: tą pat mėnesį suėmė Balnin-
kų ir Suginčių klebonus. Tuo pat metu Varšu-
vos spaudoje buvo puolamas Vilniaus vysku-
pas, ne tiek dėl to, jog būtų ką padaręs prieš-
lenkiška, kiek iš viso, jog esąs vilniečiams
svetimas, nes lietuvis. Pavyzdžiui, „Gazeta

Warszawska“ nr. 223 korespondencijoje iš Vilniaus „Kwestja biskupia“ ponia E.W. (Emilija Venslauskienė, daktaro Vytauto Venslauskio žmona, pati kilusi iš Lenkijos, nekentusi lietuvių),^{x)} pasirašiusi X.Y.Z., niekino vyskupą kaip „svetimą mūsų liaudžiai savo dvasia, pažiūromis, tautybe..., vyskupą lietuvių, kuris savo kapelionu pasirenka kunigą lietuvių (M.B. Vaitkevičių)... tariasi tiktai su patikimais lietuviais... Jo širdžiai artimesni yra lietuviškieji reikalai negu bažnytiniai. Jo katalikiškoji sąžinė turėtų jam nurodyti vienintelį būdą, kuriuo atpirktų tą blogį, kurį vyskupijai yra padaręs savo buvimu, tai būtų savaimingas jos paliuosavimas nuo savo asmens“. O lietuvių tarpe nekartą buvo girdėti vyskupui priekaištų, jog neginąs lietuvių, nė tų pačių lenkų persekiojamų ir iš parapijų išvežamų lietuvių kunigų.

Tiesa, VIII.19 ir 20 Vilniuje vykusioji dekanų konferencija protestavo prieš pašaliečių kišimąsi, slapyvardžiu prisidengus^{xx)}, į Bažnyčios reikalus ir tai siekiant sudrumsti žmonių (ludu) ir teisėtosios bažnytinės vyriausybės santykius. Protestą pasirašė 17 dekanų, tiek lenkai, tiek, žinoma, ir lietuviai. „Nepri-

x) O daktaro Antano Vileišio žmona, irgi Emilija, neapkentė lenkų. Abiejų Emilijų vyrai buvo ramūs gydytojais ir tautiniai darbuotojai.

xx) Čia turėta galvoje ir kun. St. Maciejevičius.

klausomoji Lietuva“ ir „Głos Litwy“ protestą paskelbė, bet „Dziennik Wilenski“ nutylėjo. Žinoma, protestas nesukliudė tolesniam vyskupo puolimui ir kunigų persekiojimui.

Tiek Vilniuje, tiek ir pačiame krašte Straż Kresowa savaime vykdė žmonių pasisakymą už Lenkiją, kad ir suprasdama, jog tai dar neturi jokios teisinės reikšmės, bet stengdamasi iš anksto sukelti krašte ir už jo ribų įspūdį, jog visas Vilniaus kraštas noris prisijungti prie Lenkijos. VIII.1 Širvintuose Str. Kres. agentas Vilčinskis su žandais ir milicininkais suvarė žmones į susirinkimą atstovams išrinkti į Vilnių, kuriems teksią su kitų vietovių atstovais važiuoti į Varšuvą ir Paryžių pareikšti reikalavimo dėtis su Lenkija. Tą pat dieną panašiai ir Pašaminėj buvo žmonės suvaryti išklaudyti agitatorių už Lenkiją ir nespriešinti jų vardu paskaitytai atitinkamai rezoliucijai. Tuose pat širvintuose VIII.14 kun. Maciejavičius kurstė surinktus žmones prieš Lietuvą; kas drįso atsiliepti prieš Lenkiją, čia pat buvo suimtas. Panašiai ir kitur, labiausiai lietuvių arba gudų apgyventose vietovėse. VIII.6 Vilniuje pas J. Pilsudskį apsilankė švenčionių ir Vilniaus apskričių Straż Kresowos sudaryta lenkų „delegacija“, kuri sakėsi reiškianti lenkų, lietuvių ir gudų valią“ priklausyti Lenkijai. VIII.17 tos pat organizacijos sukombinuotų „liaudies tarybų“ suvažiavimas Vilniuje net reikalavo pašalinti lietuvių kalbą iš bažnyčių, o VIII.24 pačių vil-

niečių mitingas gavo priimti reikalavimą priskirti Lenkijai Kauną ir sritis ligi Dubysos; „Dz.W.“ kurstė prie didesnio žygio — užimti dar Kiažius ir Palangą, taigi visą Lietuvą...

Vilniaus lietuviai gynėsi kaip įstengdami, čia spaudoje pro cenzūrą prašmugliuodami savo nepriklausomą nusistatymą, čia VIII.11 Širvintų ir Gelvonių apylinkių kaimų įgaliotiniai ir 38 to krašto kunigai ir pasauliečiai (sodiečiai ir kiti) susirinkę protestavo prieš lenkų valdžios vertimą širvintiškių ir kitų rašytis prie Lenkijos. Vilniaus bažnyčiose lenkų kunigams raginant žmones Miesto Tarybon rinkti lenkų endekus, lietuviai ne tik nesidavė prikalbami, bet Laikinasis Vilniaus Lietuvių Komitetas nesutiko nė savo atstovų duoti į rinkimų komisijas, lietuviams neturint laisvės agituoti už savo atstovus. Mumis pasekė dar žydai ir gudai.

Mūsų spauda stengėsi griauti melagingus lenkų spaudos pranešimus, kad ir cenzūra daug mūsų pareiškimų ir atitaisymų išbraukdavo. Taip mums pavyko gauti Generalinio Komisarą J. Osmolovskio rugpiūčio 14 d. slapta nurodymą (okólnik poufny), kuriuo jis administracijos pareigūnams-komisarams aiškino Straż Kresowos tikslą organizuoti gyventojus w duchu Państwowości Polskiej, pvz., sudarant liaudies suvažiavimus apskrityuose, ir todėl ragino teikti organizacijai ir jos veikėjams toli siekiančios pagalbos. Tas parėdymas prieštaravo dar balandžio mėn.

J. Pilsudskio ir paties J. Osmolovskio mums pareiškimui, jog lenkų administracija nesikišianti į gyventojų pasisakymą dėl savo ateities, bet šį Osmolovskio raštą gavome kuri laiką slėpti, kad mūsų „globėjai“ nesuuostytų, kaip mes esame jį išgavę, o paskiau, jau rugsėjo mėn., kad ir mėginome jį paskelbti, cenzūra pridabojo ir nepraleido. Tiktai sueidami su lenkų veikėjais ir politikais nekartą jiems į akis jį kišome.

Taip pat cenzūra nepraleido švenčionių apskr. Kliuščionių parapijos komiteto pirminko Kipriono Bilevičiaus (Billewicz) ir sekretoriaus Boleslovo Tomkevičiaus dar V.27 rašto klebonui, kad kitą dieną iš sakyklos paskelbtų, jog būsią surašoma Lenkų Valstybės valdiniai, kurie norį gauti duonos, o kurie tenori priklausyti kuriai kitai valstybei, tie duonos negausiā. O pasirašyti reikėjo šitoki raštą: „Lenkų Seimui Varšuvoje. Mes, štai tokio kaimo žmonės ir tiek jų, prašome prijungti mus prie Lenkų Karalystės (do Królestwa Polskiego), nes mes meldžiamės ir kalbame namie lenkiškai. Lietuvai, už kurios nugaros stovi vokiečiai, priklausyti nenorime ir nesi-duosime. Prašome pašaukti mūsų apskrities atstovus į Lenkų Seimą Varšuvoje“. Tris kartus mėginome į „G.L.“ tą žinelę įdėti — į nr. 67,85 ir 102, — bet nepraleido.

Taip prakaituodami stengėmės nors šį tą pro cenzūrą pateikti savo ir lenkų visuomenei, bet ir šiuo „atostoginiu“ metu kai ką ir kultū-

riniu atžvilgiu labiau ar mažiau naudinga savo visuomenei atlikti. Kun. J. Tumas, kartais ir kas kitas, padarydavo kokius pranešimus lietuvių gegužinėse Blaivininkų (Lietuvių Blaivybės Draugijos) Vingyje, kur VIII.3 nutarta pasveikinti balandžio mėn. išvarytuosius iš Vilniaus ir liepos mėn. grįžusius iš bolševikinio kalėjimo Smolenske į Nepriklausomą Lietuvą vilniečius: Fel. Bortkevičienę, kun. Pov. Dogelį, Liudą Girą, kun. Meč. Reinį, Vladą Stašinską ir kun. Juozą Vailokaitį. Gana greit po savo išsigelbėjimo iš Sovietijos kun. Reinyss grįžo ir į Vilnių, kur dar kelerius metus profesoriavo dvasinėje seminarijoje ir dalyvavo mūsų veikime, iki buvo pakviestas Kaunan profesoriauti 1922 m. įkurtame Lietuvos universitete.

VIII.14 Vilniaus lietuvių gimnazija išleido savo abiturininkų III laidą: Adomą Eirošių, Jokūbą Gasiūną, Mečislovą Mačernį, Antaną Naraką, Stasį Putvinskį, Bronislovą Šimkevičių ir Leoną Valkūną. Anksčiau — III.4 (11 asmenų) ir IV.5 (7 asmenis) išleidome dar I ir II laidą. Formalių atžvilgiu gimnazija nebuvo tvarkoje, nes teikė brandos atestatus be jokių kvotimų, bet darė tai grynai lietuvių ir pedagogų sąžine, nes 1) tikrai visi atestatininkai buvo jau subrendę, 2) gimnazijoje mokslo dalykuose pasireiškė tvarkoje, 3) daugelis jų jau buvo stoję arba vėliau pasireiškė kovojančios už Lietuvos nepriklausomybę mūsų kariuomenės eilėse, kiti jų net savo

galvas paguldę, arba naudingai pasireiškę kitose valstybinio ir tautinio gyvenimo srityse, išeitai mokyklai gėdos nepadarę^x). III laidą išleidžiant, nė vieno abiturininko Vilniuje jau nebebuvo, tad vieną jų štai dar kas ištiko: Leonas Valkūnas nė nežinojo esąs jau atestuotas ir po kelerių metų, man jau esant Kauno „Aušros“ gimnazijos direktorium, seniai jau karininkas, įsirašė ir laikė ten brandos atestatui kvotimus. Nelabai jį beprisimindamas ir nebeturėdamas pas save Vilniaus gimnazijos dokumentų nei kokių anomečio užrašų, per kitus pasiteiravau tos gimnazijos vadovybėje, ir direktorius Marcelinas Šikšnys patvirtino, jog L. V-nui dar 1919 m. atestatas buvo pripažintas. Tuoju pranešiau apie tai kvočiamam „abiturientui“, kuris betgi pasisakė norįs ir likusius kvotimus atlikti, ir tikrai gavo dar iš mūsų kauninės gimnazijos brandos atestatą, taigi virto bene vieninteliu Lietuvoje (o gal ir pasaulyje?!) atestatininku dviem legaliais atestatais. Tai bent vyras!

VIII.25 Vilniuje buvo įsteigtas Lietuvių Klubas, kurio miesto komisaras Konradas Niedzialkovskis, žinomojo lenkų PPS veikėjo ir Varšuvos seimo atstovo Mečislovo Niedzialkovskio tėvas, laikytas liberalu, ilgai nesutiko tvirtinti, grubiai kalbėdamas su lietuviais, kurie tik 1920.I.9 teisgavo jo leidimą.

x) Težinau tik A.K. tarnyboje nešvariai pasireiškus ir gavus dumti Lenkijon.

Spausdindami „G.L.“ atkarpos vertimus iš lietuvių kalbos (Maironį, Vydūną ir kitus), paskiau atmušamus atskirais leidiniais, ir Lietuvių Mokslo Draugijos vardu leisdami lietuviškus vadovėlius, kaip ir nebuvo lenkų administracijos trukdomi. Tik kartą — kaip tik šį rugpiūčio mėn. apie 25 d. — ėmė ir prisikabino nelauktai cenzūra. Parengęs lietuviškomis mokykloms rinkinį „Iš Adomo Mickevičiaus raštų“ (dviem tekstam — lenkišku ir lietuvišku, iš Kudirkos ir kitų vertimų), vieno Varšuvos knygyno prašomas, nutariau ir šiam keliolika egzempliorių pasiųsti. Pasirodo, jog Vilniaus leidiniams Varšuvon siųsti (bent lietuviškiems) reikėjo gauti Vilniaus cenzūros leidimą, kuri mūsų nustebimui nesutiko jo duoti. Tiktai I. Jonynui ir B. Stadzevičiui ėmus cenzorių tiesiog gėdyti, leidimas buvo duotas.

Turiu prisipažinti, jog uoliai sekdami kas vyko Nepriklausomoje Lietuvoje, tik ne ką bestengdami iš savo žinių prastumti mūsų skaitytojams, tad ir visuomenei, pro cenzūrą, beveik nieko nepateikėme jai apie Seinus ir seiniškius, ne ką ir bežinodami apie įvykius, kuriuos kaip tik šiuo metu prislėgė nelaukta lenkų okupacija. Varšuvos politikams viliojant Santarvės politikus „kovos prieš bolševikus“ ir „vadovaujančio joje Lenkijos vaidmens“ sumetimais-argumentais, Santarvė leido lenkams užimti Seinus su aplinkiniais valsčiais. Lietuvos vyriausybė, tie valsčiai ir

visa Nepriklausomoji Lietuva VIII.17 prieš tai protestavo. Kaune įvyko milžiniškas protesto mitingas. VIII.19-21 Lietuvos ministerių pirmininkas M. Sleževičius aplankė Santarvės užleidžiamus lenkams Seinus, Punkską ir kitas vietas. VIII.23 lenkų karininkų suorganizuoti pseudosukilėliai (iš tikrųjų kareiviai) paėmė Seinus, lietuvių (berniukų ir mergaičių) gimnazijų mokytojus ir mokinius sukišdami į kalėjimus, o jau kitą dieną ėmė naikinti Seinuose ir seinijoje lietuvių įstaigas: uždarė 9 draugijas su 1.300 narių, berniukų ir mergaičių gimnazijas su 223 mokiniais ir pradžios mokyklą su 75 vaikais, išplėšė abudu bendrabučiu, atėmė karves iš lietuvių prieglaudos ir atidavė lenkų prieglaudai, padarė daugybę kratų, gatvėse uždraudė lietuviškai kalbėti. Vysk. Karosą uždarė naminiam arešte, o rugsėjo m. privertė jį pasitraukti į Nepriklausomą Lietuvą. Uždarė lietuvių mokyklas Ramoniškėje, Kleviuose, Bubeliuose, Žagaruose, Burbiškiuose, Lumbluose, Skarkiškiuose, Raddžiūnuose, Dusnyčioje, Viduginiuose, Aradrinkuose, Punske, Galiniuose, Vaitakiemy, Senuose Ramanuose, Aukštakalniuose, Akmeniuose, Kučiūnuose, Pazapsiuose, Sapiegiškiuose, Padumbliuose, Lepliūnuose, viso per 1.000 lietuvių vaikų, o ir vėliau vis dar lietuviškas mokyklas uždarinėjo. Ne tiktai Vilniaus lietuvių visuomenė iš vietinės savo spaudos apie visą tą tautinį smūgį patirti negalėjo, bet ir mes, tos spaudos, o dar ir politi-

nės vadovybės (Laikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto) nariai ir darbuotojai ne ką daugiau už visuomenę bežinojome, sunkiai su Kaunu besusisiekdami ir pavėluotai begaudami žinių iš tenykštės spaudos, o iš lenkų vietinės ar varšuvinės spaudos ką gauti aiškiau nebuvo galima, jai „diplomatiškai“ tylint ir tik kiek tiek beprasitarant.

Lenkijos ir lenkų taktikos vingius Lietuvos ir lietuvių atžvilgiu mėginau VIII.8 „G.L.“ nr. 71 pusiau juokais šiaip apibūdinti: Varšuvos ir ypačiai Vilniaus lenkų spauda ilgai siūlė visokius planus, kaip turėtų susiprasti Lietuva su Lenkija, baigdama net lenkų kariuomenės žygiu į Kražius ir Palangą, bet — pasak „Gazeta Polska“ VIII.4 — suprasta, jog negalima esą susiprasti (dojść do porozumienia) su (Jurgiu) Šauliu, Smetona, Sleževičium arba Biržiška (ir aš, mat, nelauktai į tokias politines aukštybes patekau politikų žurnalistų džentelmeniškumu!). II-sis aktas tai reikalavimas pašalinti vokiečius iš Kauno, o tuomet „Tarybos valstybė kaip dūmai pranyks“. Šie ėmė trauktis iš Lietuvos, ėmė pulti bolševikai, čia ir liepos mėnesio 2-sios ir 3-sios savaitės įvykiai (lenkų kariuomenės veržimasis giliau į Lietuvą), kas tik dar labiau suaštrino (lenkų su lietuviais) santykius, bet Lietuvos vyriausybė tebepasilieka kaip buvus. III-sis aktas — kaltinimai, jog Sleževičiaus vyriausybė susitarianti (susiuostanti) su Lievenu, Denikinu, Kolčaku — rusų monarchis-

tų vadais, net su bolševikais, o čia šioji vyriausybė aiškiai pasireiškė prieš visokias maskoliškai-vokiškas (politines ir karines) machinacijas. Pradedamas IV-sis aktas politinio vaidinimo, nežinia 4-akčio ar 5-akčio, kur „N.Kr.“ net ištraukiamas 90-metais senelis dr. Benediktas Dybowski, dabar Lvive profesorijaus, bet kadaisė Dorpate (Tartu) bestudentaudamas su žemaičiais traukęs dainelę, kurios kai kas šiaip taip „N.Kr.“ tebeprisimenama: „Loj Polanka ne prapula, kaj Žamajta żywe“, arba gaudomas neseniai iš Šveicarijos grįžęs kun. Ant. Viskantas, kuris jokios įtakos Lietuvoje neturi^x).

Užsimindamas apie lenkų politikavimo galimą dar V-jį aktą, žinoma, turėjau galvoje dar nelikviduotas peoviakines machinacijas, apie kurias lenkų spauda tylėjo, o mums ne tik cenzūra kliudė atsiliepti, bet ir aš pats dabojaus aiškiau neišsišokti perdaug žinąs. „N.Kr.“ šaukiant „visus veiksnius, kuriems rūpi tikras Lietuvos gyventojų pasisakymas, pakeisti dabartines jos politinio gyvenimo sąlygas“, VIII.3 „G.L.“ nr. 67 pasitenkinau atkreipdamas skaitytojų dėmesį į to pat „N.Kr.“ pateiktą žinele apie susidarinėjimą (tworzenie się) Varšuvoje Kauno pulko iš „Kauno Žemės sūnų“, bet čia pat mano priminimą, jog ir bolševikai darė Vilniaus, Suvalkų, Gar-

x) Po kelerių metų pačių Vilniaus lietuvių kun. V. buvo pastatytas šv. Kazimiero Draugijos priekyje.

dino, žemaičių ir bene prieš pat pasitraukimą iš Vilniaus — Kauno pulką, cenzūra išbraukė. Žinodamas, jog „N.Kr.“ permaninga taktika — čia grasymai, čia nurodymai lietuviškai lenkiško susipratimo galimybių, čia ir tylėjimas per kelias dienas — labiausiai yra surišta su rengiamu peoviakiniu žygiu, nesijaudinau dėl šiokių ar tokių lenkų spaudos pasisakymų, kurie kartais ne tik kitų mūsų laikraščių, bet ir to pat „G.L.“ redakcijos bendradarbius (Andrių Rondonanskį arba Vaclovą Biržišką) suerzindavo. Ką žinojau, nei su kuo negalėjau dalytis, kad dalykas peranksti iš rankų neišslinktų. Tik ir mano žinios, uoliai Kaunan per Užsienių reikalų ministeriją pranešamos, nerodė, jog jau reikalas tiek būtų pribrendęs, kad reiktų jį jau kirsti.

Mano jau minėtas — čia jį jau įvardinsiu — Petras Vrublevskis, kapitono Koscialkovskio padėjėjas kauninių peoviakų reikalams, vis labiau nerimo, ypačiai p-lės Čarneckaitės bylai čia išipynus ir dar jos areštavimui nusi-delsus. Mat,^{x)} kauniškiai vis plačiau skleidė savo organizacinį tinklą, apimdami visą Nepriklausomosios Lietuvos teritoriją, dengdamiesi dar artimai jiems, bet greta jų organizacijos VII.23 Kaune besusikūrusia lenkų politinė partija, lyg žadėjusia bendradarbiauti su lietuviais (Polska Partja Zjednoczenia De-

x) Čia imsiu ir iš J. Rainio P.O.W. (Polska Organizacja Wojskowa) Lietuvoje, 1930 m.

mokratycznego na Litwie), o peoviakai ir lie-
tuvius mėgino savo sąmokslan įtraukti. Ne
tik Vilniaus lenkų spauda skelbė Sleževičių
bolševiku, Joną Vileišį dar 1917 vokiečių sam-
dytu šnipu ir pan., bet dar liepos mėn. suda-
rytame suimtųjų Lietuvos veikėjų sąrašė,
peoviakai į jį įtraukė Sleževičių, Vileišį, J. Tu-
belį, St. Kairį, P. Leoną, L. Noreiką, J. Šimkų,
Al. Stulginskį, T. Petkevičių, Donatą Mali-
nauskį, kun. K. Olšauską ir kitus. Taigi peo-
viakinei galvosenai, tikriausiai nešvariai jų tak-
tikai, vis tai buvo „nedemokratai“, vokiečių
samdiniai ir t.t., mūsų žmonės — aiškūs lietuviai
patriotai!

Zanas ir Jančevskis, anos artimos peovia-
kams organizacijos kūrėjai, Kauno peoviakų
palaiminti, važinėjo į Vilnių pasitarti Kos-
cialkovskio-Oleiničakovskio Informacijos
Biure. Grįžęs Zanas sakė peoviakams, jog Pil-
sudskis galėtų sudaryti Kaunui ministerių
kabineta — pirmininką Sleževičių, Vileišį,
Kairį, Paknį, Leoną, o iš lenkų pusės Lukoms-
kį ir Suchorzewskį (gal dar kitus) — taigi ir
tuos pat peoviakų „laikytus“ parsidavėliais,
areštuotiniais ir pan.! Čia prisimenu ir alsė-
diškį advokatą Stanislovą Narutavičių, Lie-
tuvos Nepriklausomybės skelbėją, kuris taip
pat rugpiūčio mėn. buvo nuvykęs pas savo
brolių tuometinį Varšuvos ministrą inž. Gab-
rielių Narutavičių (vėlesnįjį savaitę tepabu-
vusį Lenkijos prezidentu, lenkų nužudytą) ir
kalbėjęsis su Juozapu Pilsudskiu — Stanislo-

vo N. giminaičiu ir jų jaunystės draugu. Tad Pilsudskis — taip man S.N. grįždamas iš Varšuvos per Vilnių pasakojo apie pasimatymą su Pilsudskiu — kai Narutavičius jam labai karštai apibūdino Sleževičiaus kabinetą, pasakęs: „Kad aš nors vieną turėčiau tokį ministerį, kaip lietuviai tiek jų kad turi!“

Tačiau Kauno peoviai nesitenkino „griaudami“ Sleževičiaus kabinetą, nepatiko jiems nė per Zaną Pilsudskio siūlytas (?) atnaujintas, ir jie sustatė dar naują numatomojo kabineto sąrašą: prekybos Jasienskis, teisingumo Dobrovolskis (teisėjas), maitinimo Junovičius, švietimo Stefanovičius (Kauno lenkų spaudos bendradarbis), žemės Liudkevičius (vėliau Varšuvos ministeris), finansų Weryho (vėliau Lietuvos universiteto dėstytojas) ir Bobianskis, vidaus Brozovskis, karo Stefanovskis ir Bazarevskis, susisiekimo Dulevičius. Numatė ir Valstybės Tarybos sąstatą. Trumpai sakant, tik „sėskime ir valdykime“.

Iš lietuvių ne kas bepavyko į peoviakinius spąstus įtraukti. Galima sakyti, tas vienas Jurgis Aukštuolaitis, Prūsų lietuvis, menkai išsilavinęs, bet prūsokiškai pasipūtęs ir pinigų neniekinęs. Jis pritraukė dar, bet labai nevirtai, seniau nemažai dirbusį Prūsų Lietuvoje Joną Vanagaitį, gal dar kurį peoviakų byloje neišryškėjusį lietuvių, žadėjo lenkams ir pulk. Grigaliūną Glovackį, ir patį gen. Silv. Žukauską, tik peoviai į savo sukombinuotą

lietuvių- lenkų karinę komisiją perversmui vadovauti nei Vanagaičio nei kitų lietuvių nesusilaikė ir gavo tenkintis tuo vienu Aukštuo- laičiu. Šis irgi aukščiau lenkų vadovybės nepasiekė ir jo „perversminis“ pasitarimas te- buvo su lenkų kariuomenės ryšių karininku Kaune Vaclovu Dunin Vasovičium.

Vis dėlto Kauno peoviakų vadovybė, ten Dunino-Vasovičiaus, o iš Vilniaus Koscial- kovskio diriguojama, nutarė perversmą žūt- būt padaryti. Buvo nusistatyta jau VIII.27-28 imti telegrafo linijas ardyti, o VIII.28 ir per- versmą Kaune pradėti.

Apie lenkų veikimą Kaune jau porą sa- vaičių prieš tai buvo kalbama, daugiau negu pas mus Vilniuje. Ir šit — tik ėmus kur nekur telegrafą kirpti, pasirodė lietuvių kontržval- gyba, visuomenė ir policija jau budėjus, tuo- jau sutvarkė ir ėmė suiminėti kontržvalgybos numatytus lenkus. Suimta apie 200. Savo ra- porte Koscialkovskiui į Vilnių Kauno peovia- kų vadas Juzwik-Kowalec pranešė, kad VIII. 28 perversmą sugadinęs pranešimas iš Vil- niaus, bet POW-ai kaip tokiai nieko bloga ne- atsitikę, kenčią tik lenkų-lietuvių susitaiki- nimo šalininkai. Juzwiko raportas buvo tei- singas. Vrublevskio išpėtas dėl nustatytos perversmo dienos, tuojuo apie tai pranešiau Kaunan, bet nei jis nei aš nežinojova tiksliai perversmo „programos“ ir dalyvių sąstato, tad suėmimai buvo atlikti pasirėmus pačių kauniečių žiniomis. Kad ir neprileista prie

perversmo, bet peovakų organizacija tebeliko gal kiek įbauginta, bet sveika. Reikėjo laukti naujų perversmo bandymų, o mums — vilniečiams saugotis, kad su žiniomis neįklimptume. Vrublevskis jau pora savaitių Koscialkovskio nebebuvo siunčiamas Kaunan (kairiečių vadai pas Koscialkovską atvykdavo), tai nebuvo geras ženklas, o kaip tik jo išvykimas į ten, žinoma, su „dokumentais“ ir kitkuo turėjo galutinai likviduoti peoviakų sąmokslą. Visa tai pavyko mums atlikti tik rugsėjo mėn.

III. PEOVIAKŲ SĄMOKSLO LIKVIDAVIMAS

Rugsėjis prasidėjo labai karingai: jau pirmą dieną Vilniaus lenkų mitingas nutarė reikalauti, kad jų administracija pašalintų lietuvius iš Vilniaus. Tokį nutarimą pakišo susirinkusiems „Dz.W.“ girtuoklėlis Johann Obst, kuriam lietuvių spaudoje vis kliūdavo, o susirinkimas nei priešindamasis, nei balsuodamas, nei iš viso dalyko neaptardamas tyliai tai išklause, kaip paprastai visokias jų vardu „nutarimas“ rezoliucijas vilniečių susirinkimai kad išklausedavo, o lenkų spauda paskiaujomis vertėsi, lyg rimtu vilniečių balsu. Šį kartą, atrodo, ne vien Obsto neapykanta vis pajuokiančiai ji lietuvių spaudai bus svėrusi „šalinimą“ iškeliant, bet ir prieš savaitę lenkų atliktas, užsitęsęs dar rugsėjo ir spalio mėn.,

seiniečių išvarymas į Nepriklausomąją Lietuvą. Tačiau Vilnius — ne Seinai, kurie, kaip žinom, Santarvės buvo Varšuvai užleisti, tik tarptautinėj politikoj karštai tebeginčijama Lietuvos sostinė, kurios gyventojai pačios Varšuvos tvirtinimu turėsią dar apsispręsti, tad jame galima buvo visaip kaip veikti gyventojus, kėikti ir kankinti lietuvius, net faktiškai juos spausti, kad pritrūkę kantrybės iš Vilniaus trauktųsi, bet tremti iš ten tesiryžta tik, kai 1922 m. Vilniaus krašto prijungimas prie Lenkijos Vilniaus seime jau buvo išspręstas, tad ir lyg ir išimtas iš tarptautinių kombinacijų. Taigi mitinginiai rėkavimai ir „nutarimai“ mūs nei baidė nei erzino — laikėme juos tik politiniu chuliganizmu ir tesisaugojome ten pasipainioti, kad kurie provokatoriai neužsiundyty prieš mus „tvarkdarių“ — mušeikų.

Nejaudino mūs nei Straž Kresowos organizacijos vargais negalais sulopyta Vilniaus krašto lenkų „liaudies tarybų delegacija“, su niekam nežinomu Lydos gydytoju Harnevičium priekyje, kuri, „lenkų, lietuvių ir gudų“ vardu reikalaudama Vilniaus krašto prijungimo prie Lenkijos, buvo vedžiojama ir vežinėjama pas Osmolovskį, Varšuvos ministerius, Juozapą Pilsudskį, net (IX.17) į Paryžių, kur su ja joks Santarvės politikas ne tik nesiskaitė, bet ir nekalbėjo. Toje 16 asmenų delegacijoje lenkų K.B.P. (Kresowe Biuro Prasy — Str. Kresowos informacinis biuras) rado ir

gudų, ne veikėjų, tik ponų įsakytų vykti tautiškai nesusipratusių ir tylinčių pastumdėlių, jei iš viso gudai ten buvo. Kai dėl lietuvių, nei K.B.P., nei spauda delegacijos sudėtyje jų neminėjo, tik jų nebuvimą tiesiog vaikiškai aiškino Lietuvos Tarybos represija (z powodu represji Taryby), lyg Lietuvos vyriausybė (Taryba!) būtų stengusi veikti (represuoti) Varšuvos okupuotame Vilniaus krašte! Neleistinas Str. Kres. apsileidimas: būtų pavedusi kuriam delegacijos nariui sakyti lietuviu ar net žemaičiu, ir būtų puiki trijų tautų kombinuotė!

Nesijaudinome nei dėl mitinginių reikalavimų ginklu pulti Lietuvą (čia ir pabėgęs per rugpiūtinius kauniečių suėmimus Tomas Zan Vilniuje ir buvęs Valstybės Dūmos kaunijos lenkų atstovas Peliksas Raczkowski Varšuvos spaudoje to reikalavo), ką ir anksčiau girdėdavome, nei dėl „Dz.W.“ ir kitų laikraščių plūdimosi, bet labiausiai sekėme „N.Kr.“, kaip peoviakų ir Koscialkovskio organo, šio-kius ar tokius posūkius.

Po rugpiūtinių Kauno lenkų suėmimų kelias dienas „N.Kr.“ laikėsi neaiškiai, matyt, dar nežinodamas, kiek jie buvo palietę pačią peoviakų organizaciją. Juzviko-Kowaleco pranešimas kpt. Kościalkovskį ir redakciją nuramino, tad lenkų spauda po senovei ėmė pulti Kauno vyriausybę, kurios patys lietuviai nebenorį, ir kauninius suėmimus skelbti šlykščiu lenkų persekiojimu. Rugsėjo mėn.

įpusėjęs, Juzvikas jau rėmėsi Vyriausios Lenkų Vadovybės Informacijos skyriaus, taigi to pat Kościalkovskio IX.17 įsakymu rengtis antrajam, jau tikrajam, perversmui, turint dar pažadėtą lenkų kariuomenės pagalbą, jei bent 5 valandas „sukilėliai“ atsilaikys, o patį Kauną turinti užimti Aukštuolaičio su nedideliu „vienminčių“ lietuvių būreliu ir kai kurių lenkų karininkų žadama sukilti pati lietuvių kariuomenė, visi Lietuvos vyriausybės nariai būsią suimti, fronte (demarkacijos linijoje) lenkų būsią jau kiek pasistūmėta, ir visa sukilimo akcija turinti būti įvykdyta dar rugsėjo mėn.

Suprantama, ne iš šio Juzviko IX.20 kar-tojamo Informacijos Skyriaus IX.17 įsakymo, vėliau į Kauno žvalgybos rankas patekusio, sekąs Kauno peoviakų sąmokslą reikalus mūsų keletu vilniečių būrelis gavo apie rengiamą antrąjį sukilimą patirti, bet iš to pat P. Vrublevskio, kuris savo prašymu mano jau buvo Daukantu pramintas ir tuo vardu su Kaunu susisiekiant mūsų jau buvo vadintas, dar anksčiau išpėjo, jog lenkai dar šį mėnesį Kaune vėl rengs sukilimą, ir mūsų praneštos ten žinios sutapo su pačios Kauno žvalgybos žiniomis, dėl kurių negausingumo ir neaiškumo per pirmąjį sukilimą gauta labiausiai pasitenkinti peoviakų organizacijos vos tepalies-tais arba ir visai nepaliestais asmenimis, tad organizaciją vos tepačiupinėjus ir nė kiek nepardžius. O čia tai vienas, tai kitas pašalie-

čiams nereikšmingas, bet mums įsidėmėtinas peoviakinės akcijos dalykas vis aiškėn išlėdavo.

Aukėtuolaitis. Dar rugpiūčio pradėioje ėmė jis sukinėtis po Vilnių, bet ne lietuvių tarpe, tik karinėse lenkų įstaigose (oddzial II ir kitur). Vilniaus lietuviai jį pažinojo dar iš Oberosto laikų, kai jis dar buvo vokiečių tarnyboje ir vis laukė aukėčiau pakilsiąs. Dar tik „vokiškaijan“ Vilniun atvykęs, jis pasigyrė dr. Domaėevičiui Berlyne buvęs traukinin į Lietuvą savo draugų palydėtas linkėjimu virsti Lietuvos ministeriu. Negudriai ambicingas, jis dabar jau siekė virsti nebe vokišku (vokiečius dabar jau keikė), tik lenkišku „Lietuvos ministeriu“. Pasirodė dabar Vilniuje ir vėl pranyko, dar kartą pasirodė. Tai atkreipė ne tik mūsų dėmesį, bet ir lenkų, ypačiai endekų, kurie kirsdavosi su pilsudskininkais. Štai rugpiūčio pabaigoje „Gazeta Warszawska“ įsidėjo E.W(enslawskienės) korespondenciją, kurioje prikišama L i e t u v o s vyriausybei, jog derybose su Lenkijos vyriausybe Lietuvai atstovaujās buvęs slapotosios vokiečių policijos agentas Aukėtuolaitis. Mano mėginimas IX.3 „G.L.“ nr. 92 priminti, jog atsiradęs prieš porą savaičių Vilniuje Aukėtuolaitis ten buvęs be Lietuvos vyriausybės žinios ir grįžęs Kaunan lietuvių kratytas ir suimtas, tad klausimas, kas naudojasi buvusiais vokiečių policijos slapukais — lietuviai ar lenkai, cenzūros nebuvo praleistas. Vargiai Koscialkovskis buvo dėkin-

gas poniai Emilijai už nevykusį nosies kišimą į jo reikalus. Deja, Aukštuolaičiui pavyko savo kauninį kalėjimą laimingai likviduoti, ir po kelių mėnesių sveikas Vilniun ne tik pabėgo, bet ir lenkų Oddzial II lėšomis ėmė leisti lietuviškai lenkišką žurnaliuką prieš Nepriklausomąją Lietuvą ir nepriklausomiečius lietuvius. Nors su Aukštuolaičiu jokių santykių neturėjau, bet mano mėginimai spaudoje dėl jo atsilipti, koscialkovskinės cenzūros vis išbraukiami, be abejo, jam buvo žinomi, tad ir man jis neturėjo geros širdies. Kartą savo laikraštuke ironiškai pažymėjo, jog aš, socialdemokratas, vokiečių laikais su „von“ pasirašinėdavau. Tikrai, kai prie Oberosto vadovybės lengvai prieidavo visokie tituluoti lenkai — grafai, kunigaikščiai ir panašūs titulininkai, mums — „muzikų tautos“ atstovams — Lietuvos Tarybos nariams — nebuvo kaip su jais lygintis pasipūtusių baronų ir šiaip vokiškų ponų akivaizdoje ir įtakingiau veikti prieš lenkų ponų priešlietuviškas intrigas. Tad ir susipratome, kas kokią titulą galėjome pareikšti — vokietukams jų neslėpti. Šilingas ėmė baronu rašytis, Malinauskas, kiti, dar ir aš, kaip bajorai (Nepriklausomoje Lietuvoje jau tik išbajoriai), bajorišką „von“ prie savo pavardės prikerpinėti. Kartą taip sugriešijęs, susilaikiau daugiau taip daręs, nes ir pačiam „von“ buvo ne tik juokinga, bet ir (o dar socialdemokratui!) kaktu. O čia iš Aukštuolaičio man ir kliuvo!

Nesisekė man ir su Liudu Gira. Niekados jo nemėgau, kaip ir jo poezijos, jo „tarpupartinio“ bėginėjimo taip pat (džiaugiaus, jog mes, socialdemokratai, savo tarpe jo niekad neturėjome), nors dar nebuvo jis pasireiškęs pinigų ėmimu iš lenkų ir bolševikų tuo pat metu Nepriklausomoje Lietuvoje, ir tiktai 1941 m. vasarą mūsiškių tebuvo paašikintas apie rastą jo daiktų tarpe (jam pabėgus į Sovietiją) daugelio jo nuskriaustų mergaičių bene 400 gražiai sutvarkytų laiškų pundą, bet 1919 m. liepos mėn. grįžęs Lietuvon jis buvo man reikalingas, mokėdamas lenkiškai ne tik kalbėti, bet ir rašyti, kuo pasireiškė dar prieš Didįjį Karą padėdamas Mečislovui Davainiui Silvestraičiui redaguoti leidinius „Litwa“ ir „Lud“. Jis buvo vilnietis, gerai pažinęs Vilniaus lenkų veikimą, dirbęs „Vilties“ redakcijoje. Kaip ir kiti išvaduotieji iš Smolensko kalinimo lietuviai, jis atsidūrė Kaune. Tad viename savo laiške kauniečiams užsiminiau apie jį ir prašiau, kad jį suragintų atvykti Vilniun ir man padėti „Głos Litwy“ redaguojant.

Laišką rašiau rugpiūčio mėn., pasirašęs raide M, ir tas laiškas, drauge su kitų Vilniaus lietuvių laiškais, nežinau kieno rankomis neatsargiai buvo įteiktas grįžtančiam Kaunan lenkui Jančevskiui, o tas Vievyje atidavė visus gautuosius laiškus — lenkų sargybai... Giros, žinoma, nesulaukiau ir nieko nežinojau apie nekoki savo laiško likimą, tik štai jau pusėje rugsėjo mėn. „N.Kr.“ ėmė ir pakartojo jį savo

skiltyse, taip pat ir du p-lės A. Čarneckaitės savo pažįstamai laišku, pasirašytu raide A. ir tą pat dieną, kaip ir mano, patekusių į lenkų sargybininkų rankas. Kiek p-lės A. laišškai buvo linksmo-nekalto turinio, tesakę apie reikalingą atkalėti 7 paras už kvailiausią bylą, M. laiško turinys ir „N.Kr.“ jam komentarai buvo kur kas blogesni. Mat, šį laišką berašant, Gira Kaune tebebuvo dar „niekas“, bet kai praėjus kelioms savaitėms laiškas buvo skelbiamas, Gira jau buvo kontržvalgybos viršininkas, vadovavo rugpiūčio mėn. pabaigos ir vėlesniems lenkų suėmimams; kiek pirma Vilniaus lenkų spauda puolė Kauno lenkų „persekiotojus“ Syzichą ir kitus, tiek dabar siuto dėl Giros darbų. Ir štai šitoki tipelį „G.L.“ redaktorius kviečia sau talkon!

IX.18 „G.L.“ nr. 104 str. „Nieprzytomny Nasz Kraj“ dėl šių pagautų laiškų paskelbimo pajuokiau skelbėją, jog ilgainiui jis skelbs, kiek aš kiaušinių valgau, kada naktį baigiu rašyti ir pan. Dėl Giros nurodžiau, jog jeigu mano laiškas nebūtų perimtas buvęs, Gira būtų kuo ramiausiai elgęsis „G.L.“ redakcijoje ir nebūtų tiek kraujo gadinęs lenkams, kaip dabar kad gadinaš. Kadangi savo laiške prašiau pinigų, „N.Kr.“ pavertė tai „G.L.“ išlaikymu Lietuvos vyriausybės pinigais ir Kauno inspiravimu mūsų pasisakymų. Čia priminiau savo paaiškinimą IX.13 „G.L.“ nr. 100 („Tajemnica „Głosu Litwy“), kur dėl panašių „N.Kr.“ priekaištų nurodžiau, jog Lietuvos vyriausybės

nesame subsidijuojami ir laisvai rašome, laikomės iš paskirų numerių pardavinėjimo ir skelbimų, tautiečių aukų ir, prireikus, dar iš parduodamų vadovėlių, o aš jokio atlyginimo už redakcinį darbą ir vedamųjų rašymą negaunu. Kas kita mūsų labdaros ir kultūros darbo įstaigos, mokyklos ir t.t., kurioms užlaikyti dar birželio mėn., su Generalinio Komisarо žinia ir leidimu, važiavau Kaunan lėšų iš ten gauti; važinėja ten tuo reikalu ir kiti veikėjai. „N.Kr.“ žino, jog Kaune yra piniginė krizė jau antras mėnuo, ji atsiliepia ir mūsų įstaigoms, juo labiau, jog mūsų laišakai nepasiekia Kauno, bet pakeliui į ten patenka į „N. Kr.“. Cenzūra čia išbraukė sakinį: „Po viso to mums belieka tik pasakyti „N. Kr.-jui“: Šalin!“ Po kelių dienų mano brolis Vaclovas, pasirašęs A. Kurmielowicz, IX.23 „G.L.“ nr. 108 laiške Redakcijon pribaižė „N.Kr.“, sarkastiškai apibūdindamas jo nešvarų publicistinį elgesį ir patardamas papildyti savo žinias apie „G.L.“ redaktoriaus gyvenimą žiūrint pro rakto skylutę, kaip apsivelka ar nusivelka redaktoriaus žmona, kaip ji maudosi ir t.t.

Vis dėlto buvo aišku, jog „N.Kr.“ globėjai vis labiau apie mus suka ir ieško tik tinkamos priežasties, tikriaus preteksto, mums likviduoti. Mėginimas surišti mane su Kauno žvalgybos viršininku kad ir teisingai mūsų buvo atkirstas, bet rodė jau kosciakovskinių vyrų ir vyrelių spėjimą, jog „G.L.“ daugiau žino apie Kauno peoviakinius pasirengimus ne-

gu savo tekste, net cenzūros išbraukiamose vietose, tai rodo. Pavojingas buvo ir koscialkovskinis mėginimas susirūpinti mūsų darbo lėšomis, su kuriomis mums tikrai buvo striuka. Per F. Bortkevičienę ir F. Hrincevičiūtę žiemą pervežti ir iš Vaclovo komisariato gauti pinigai ėjo prie galo, o kai aš, būdamas Kaune, kreipiaus į tuometinį finansų ministerį Joną Vileišį ir prašiau mūsų įstaigoms paramos, gerasis Jonas privedė mane prie geležinės kasos ir parodė — kerenkas: „Imk, Mykolai, jei nori!“ Nepaniekinau, bet Vilniuje tik dėl jų neturėjau nemalonumo. Sargas matė mane dėliojant skyrium kerenkas ir ostus ir per tokią pliuškę mokytoją paleido mokytojų tarpe gandą, jog aš ostus iškeitęs nevertingomis kerenkomis, kuriomis mokytojams algas mokėsiąs; mokytojai ėmė bruzdėti; priežasties aš nežinojau ir paskiau nesupratau, nes aš visiems algas ostais išmokėjau, bet ir kerenkas šiaip taip į miestą išleidau.

Nors kiek apdrausti mūsų įeigų grynumą, nesitenkinau vien „G.L.“ atsikirtimu „N. Krjui“, bet 1) įtvirtinau Lietuvių Mokslo Draugijos Vilniuje leidžiamų ir Nepriklausomoje Lietuvoje daugiausia platinamų mokyklinių vadovėlių fondą susitarimu su vienu geografiškai persiskyrusios „Švyturio“ knygų leidyklos (3 Kaune, 3 Vilniuje) pilnateisiu nariu, labai maloniu ir sąžiningu Stasiu Jackum-Jackevičium, kuris virto LMD vadovėlių leidimo komisijos (joje belikau tik vienas) vyriau-

siu komisionierium, kuris mano jam teikiamus (įvairių autorių) vadovėlius Vilniuje spausdino ir vežė Nepriklausomojon Lietuvon su visokiais nuotykiomis), o iš gaunamo iš jų pelno atskaičius jo nuošimtį, užlaikėme savo spaudą. Dėl L.M.Dr. (dr. J. Basanavičius) niekados nereiškė mums pretenzijų. 2) Kreipiaus per spaudą į Amerikos lietuvių, prašydamas mūsų darbui aukų, ir 3) šiaip į mūsų visuomenę kreipiaus, prašydamas paramos.

Tąja proga priminsiu, jog ir tautiniu-visuomeniniu atžvilgiu spaudoje išsišokau, kas daugelio kauniečių nekaip buvo priimta. Mat, sunkios ne tiek materialiniu, kiek moraliniu atžvilgiu gyvenimo sąlygos Vilniuje skaudžiai atsiliepė mano vedamai gimnazijai, vienam po kito mokytojui arba mokytojai per vasarą pranykstant už demarkacijos linijos, Kaune šiaip ar taip įsitaisant ir į Vilnių nebegrižtant. Bijodamas, jog ilgai neišlikčiau be mokytojų, rugsėjo 7 d. parašiau ir IX.13 „Nepriklausomoje Lietuvoje“ nr. 100 išspausdinau savo kaip I-sios Vilniaus Vyrų Gimnazijos direktoriaus kreipimąsi į visuomenę, pranešdamas tų mokytojų pavardes, kurie išvažiavo iš Vilniaus ir negrįžo prie savo darbo, ir pavadindamas juos pabėgėliais. Daugumas jų tik 1917 arba 1918 m. tebuvo iš Rusijos grįžę ir su mūsų gimnazija netvirtai susirišę, bet jų tarpe buvo ir Antanas Žmuidzinavičius, 1915-1919 m. atlikęs mūsų gimnazijoje labai gražų darbą. Kai kurios moterėlės kibo paskiau į mane Kaune

man pasirodant, jog esąs jų gerą vardą pagadinęs, bet aš niekam nesutikau to vardo atitaisinėti, nebent pati savo parašu spaudoje pasiaiškintų, kas, rodos, kai kieno ir buvo padaryta.

Šiaip vertėmės daugiausia kasdienėje pilkuomenėje vykstančiais įvykiais ir įvykėliais. Čia IX.3 į mūsų gimnazijos mokytojų tarybos posėdį teikėsi atvykti lenkų žandarai tikrinti mūsų dokumentų^x). Su žandais buvo ir civilių, kurių vienas užsirekomendavo politechnikos studentu. Jie buvo iš posėdžio išsivedę mano brolių Vaclovą, bet po kelių valandų jį paleido. Šv. Mikalojaus salėje kas savaitę vyko paskaitos, dažniausiai (IX.14, 21, 28) kun. Tumo atliekamos, bet IX.7 ir grįžusio į Vilnių kun. M. Reinio (apie piliečių dorą). Kun. Tumo IX.21 paskaita buvo apie vysk. M. Valančių, o IX.28 į jo paskaitą apie katalikybės ir blaivybės persekiojimus 1870-1904 m. lenkų administracija atsiuntė savo valdininkų priežiūrai ir 4 milicininkus su šautuvais. Dėl kažkokių formalinių kliūčių mūsų savaitraštis „Nasza Ziemia“ su Nr. 9 buvo sustojęs ir tiktai po Naujųjų Metų vėl atsigavo. IX.19 iš I-sios Vilniaus moterų (lietuviškos) gimnazijos len-

x) Man šis posėdis galvoje pasiliko ir tuo, jog buvau atsinešęs mokytojams parodyti puikias klišes mano Lietuvos istorijos pradžiamoksliui, kurios betgi visiškai subiuoro, kai spalio pabaigoje vadovėlis buvo išspausdintas laikraštiniame popieriuje.

kų administracija pareikalavo per 3 dienas užleisti butą lenkų mokyklai ir, nei nelaukdamą savo pastatyto termino pabaigos, tuojau užgriebė rūmus. Toji gimnazija gavo susijungti su mūsų mišriąja gimnazija, bet paralelės mergaičių klasės dėstomąją rusų kalbą dar kurį laiką tebeveikė, besivadindamos lietuvių mergaičių gimnazija ir dirbdamos mūsų gimnazijos rūmuose).

Straž Kresowa įsivežė į Vilnių Ge-
gužyno kun. Būčį ir Semeliškių kun.
Steponavičių, o vyskupas buvo priverstas Šir-
vintų kun. Verbicką perkelti į Kernavę. Lenkų
spauda tenkinos įprastu riksmu, o mes jiems
atsikirtinėjimu rimtais įrodymais ir griežtais
žodžiais, kiek praleisdavo peoviakinė cenzūra.
Apie Kauno dalykus rašėme atsargiai, tenkin-
damiesi puslūpėmis tariamais pasisakymais—
žiną kas Kaune rengiama, arba pakartojimu
iš Kauno „Lietuvos“ apie keistą kariuomenę—
panemunius šaulius (strzelcy nadniemeńscy).
IX.6 nr. 95 pasijuokėme, „DZ.W.“ išsišokus su
žvaigžde pirmame puslapyje, kuri reiškusi
„didžiausius lenkų priešus (wrogów): vokie-
čius, maskolius, žydus, lietuvius ir masonus,

x) Mūsų gimnazija gavo lenkų administracijos rei-
kalavimą, kad buvusi prieš tai pas mus neprivaloma
lenkų kalba būtų dabar privaloma. Žinoma, gavome tai
padaryti, tik savo spaudoje paskelbėme mūsų Mokytojų
Tarybos pareiškimą, ji laukianti, kad ir lietuvių kalba
bus įvesta lenkų mokyklose, kas labai supykino „Dz.W.“.

kurie prisiekė katalikiškosios Lenkijos pražūčiai“. Dar anksčiau, VIII.28 nr. 87, gavome iš „N.Kr.“ ir „Dz.W.“ pasijuokti str. „Lietuvos dalumas ir Trakų aps. nedalumas“ („Podzielność Litwy i niepodzielność pow. Trockiego“), kai jie rimtai skelbė Trakų aps. valsčių atstovų susirinkimo nutarimus, kur lietuviai (aš čia buvau pridėjęs klaustuką, bet cenzūra buvo jį išbraukusi, bet išleidžiant numerį išbraukimas nebuvo pastebėtas ir klaustukas liko be kokio vėlesnio dėl to cenzūros reagavimo) ir lenkai priešinęsi Trakų aps. suskaldymui ir reikalavę žūt būt (za wszelką cenę) prilaikyti jį visą Lenkijai. Patikrinus pasirodė, jog jokio lietuviškai lenkiško apskrities valsčių atstovų susirinkimo nebuvo, o tiktai Str. Kresowos suburtų kelių lenkuojančių sodiečių išklausymas jos parengtos rezoliucijos. Lenkų endekams ypačiai Varšuvoje vis puolant J. Osmolovskį kaip J. Pilsudskio politikos vykdytoją ir nenuramai publicistui Andriui Niemojevskiui už straipsnį varšuviniame savo žurnaliuje „Myśl Niepodległa“ Osmolovskio esant tieson patrauktam, Niemojevskis ragino vilniečius ir iš viso „Bielopolskos“, kaip endekai dažnai vadino Vilniaus kraštą, žmones (tač bialopolia-kus) liudyti prieš Osmolovskį, IX.12 nr. 99 ėmiau jį „ginti“ kaip liepos, rugpiūčio ir rugsėjo mėn. veikusių solidarai su klerikaline endekija, primindamas jo pažadų lietuviams nevykdymą ir kitus priešlietuviškus darbus (Straž Kresowos rėmimą ir pan.).

Polemika su lenkų spauda mums labai supilkėjo, sukasdienėjo, o ką ir besakyti — labai mus vargino (net Giros, kaip matėme, šaukiausi!). Toliau labai mums spaudą pagyvino ir pajvairino rugpiūčio pabaigoje ar rugsėjo pradžioje Vilniuje iš Lenkijos pasirodęs Juozas Albinas Herbačiauskas. Dr. J. Basanavičiaus giminaičio Garbuko ir lenkės sūnus, nuo 1894 m. Krokuvoje gyvendamas lietuviybės neišsižadėjęs (jau prieš Didįjį karą tėnykščiame universitete lietuvių kalbos ir literatūros lektorius) ir nesulenkęs, betgi, galima sakyti, kiauurai sukrokuvėjęs, vis mėginęs derinti atbundančios, besidairančios ir besitvarkančios lietuvių tautos siekinius ir darbus su lenkų tautos siekimais ir žygiais krokuviškai abi tautas suprasdamas ir mažai tesiorientuodamas naujovinės jūdviejų istorijos tikrovėje, jis pasišovė Varšuvos užsienio reikalų ministerijai sutaikinti abi tautas, tad sutvarkyti lietuviškus reikalus.

Nors vargiai ministerijos valdininkai bus jį rimtai vertinę, bet nežinodami kiek jis svėrė (nieko nesvėrė!) lietuvių visuomenėje, palaimino jį kelionei į Vilnių, o gal ir į Nepriklausomąją Lietuvą.

Pats iš spaudos tepažinojęs Herbačiauską), o 1908 m. būdamas „Vilniaus Žinių“ Redakcijos sekretorium, mažai tesidomėjau Redakcijon jo atsiunčiamais straipsniais ir pa-

x) 1905 m. rudenį dar buvau jį Vilniuje sutikęs.

prastai palikdavau juos ir susirašinejimą su juo Redakcijos narės Gabrielės Petkevičaitės žiniai, nieko reikšminga iš jo nė dabar nelaukiau. Mūsų vilnietiškoji visuomenė, kad ir ne ką apie jį težinodama, prieš jį šiaušėsi: ko jis čia atvyko? Ko jam čia reikia? Vis dėlto, kai jis, apibėgijęs lenkų įstaigas ir redakcijas, pasirodė ir „Głos Litwy“ redakcijoje su straipsnio rankraščiu, sutikau jį išspausdinti, kad ir atšokstantį nuo „G.L.“ publicistinės krypties. Tad IX.4 „G.L.“ nr. 93 įdėjau H. str. „Strzyżono-golono“ (kirpta-skusta), kur jis priešpastatė „romaniškąją“ lenkų kultūrą judeo-bizantiškai, kuriai mes — lietuviai esame lenkiami ir linkstą, o lenkai — mickevičinės riterinės lenkiškai-lietuviškos kultūros paveldėtojai (spadkobiercy) kovoja prieš svetimos judeo-bizantiškos kultūros veržimąsi ir todėl fanatiškai giną Vilnių, „kad ir mums, lietuviams, ant piktumo“ (naprzekor). Tatal lietuviai turį suprasti ir su lenkais susiprasti. Pateikdamas šį straipsnį, gavau tuojau lietuviškai suprastinti H. terminologiją, romaniškąją kultūrą iš viso pakeldamas Vakarų kultūra, kuriai negi esame priešingi, baidymą judaizmu palikau liaudėdžiams (ludożercom) lenkų endekams, o bizantinizmas — kiek tai turima galvoje rusų įtaką ir kalbą ir neveikiama prieš tai nevykusiai pasemtomis iš rusų biurokratizmo priemonėmis ir priemonėlėmis (šrodkami ir šrodeczkami), nepakeliame jo nukankintąja auka — savaime gaus pasi-

traukti iš savo neteisėtai pas mus užimtos vietos; jei bizantinizmą gauname suprasti ne kaip „rusiškų ordų (gaujų) dvasią“, o vien kaip liaudies biurokratinės globos ir tvirtinimo (deprawacji) tradiciją, tai kaip tik tos tradicijos kiaurai gausu tose sferose, kurias autorius mums rodo priešakinėse romaninės kultūros kovotojų eilėse. Pritardamas autoriaus, kaip teisingo lietuvio, reikalavimui savo tautiečiams, jog „Lietuvos valstybės negali valdyti dvasia, svetima jai kultūriškai, ir mes patys save turime sukurti iš Vakarų kultūros pradų“, išpėjau, jog per porą savaitių jo buvimo Vilniuje daug kas jam kitaip atrodys negu dabar kad atrodo.

H. straipsnis taip patiko pilsudskiniam „N.Kr.“, jog jį pas save pakartojo, dėl mano pastabų prikišdamas man norą straipsnį išironizuoti, ko aš negalvojau. Mano tautiečiai-vilniečiai labai raukėsi, kiti net pyko, kam šitokią straipsnį esu įdėjęs. Aš teprašiau jų turėti kantrybės ir laukti.

Nedaug ir laukti bereikėjo. Per porą dienų buvodamas ne tik „N.L.“ ir „G.L.“ redakcijose, bet ir iš viso sueidamas su lietuvių veikėjais, susipažinęs su cenzūros išbrauktais tų laikraščių straipsniais ir daugybe žinių, kurios tikroje šviesoje rodė „romaniškąją“ mūsų okupantų veikimo turinį, pasiskaitęs ir agresingo lietuvių atžvilgiu lenkų spaudos plūdimosi, ir krokuviškai varšuvietiški dūmai ėmė H. blukti ir labai „neromaniškoji“ Vilniaus

tikrovė akis blaivinti. IX.7 „G.L.“ nr. 96 išspausdino antrąją H. str. „Próba sumienia politycznego“ (Politinės sąžinės bandymas), kur autorius prikišo Lenkijai ir lenkams Lietuvos ir lietuvių atžvilgiu nemažai kalčių, tad lenkų spauda, žinoma, šio straipsnio ne tik nekartojo, bet ir tiesiog nutylėjo, dėl ko „G.L.“ pastebėjo: „Tiesa akis duria“.

Matyt, tuo straipsniu sukėlęs savo vilniečių globėjų nepasitenkinimą — tai supratau iš jo žodžių, jis atnešė trečią savo straipsnį, kurį išspausdinau IX.13 „G.L.“ nr. 100; kiek vėliau bene dar ir ketvirtą^x). Tuose straipsniuose jis kartojo ir lenkų spaudos bei kavinių plepių platinamas prieš Kauną ir mus netiesas, kurias seniai jau buvome atkirte, tad ir dėl jų dabar beveik ir nesisakėme. Dėl H. siūlymo (savo trečiajame straipsnyje) ligšiolinės politikos perbraukimo tepriminėme kliūtis, kurias Lietuvos ir Lenkijos susipratimui darančios kai kurios lenkų visuomenės pasileidusios (rozwydrzone) grupės, o jo siūlomi sąžiningi susitarimai (uczciwe układy) su Lenkijos vyriausybe arba su J. Pilsudskiū^x)

x) Šie straipsniai 1921 m. buvo išleisti H. knygelėje „O Wilno i nie tylko o Wilno“. H. buvo prašęs pašalpos, bet aš nenorėjau pratinti prie pašalpų, tad išleisdamas sumokėjau jam honorarą.

x) Apie tą laiką Vilniuje buvo J. Pilsudskis, kuris buvo žadėjęs pasimatyti su laukiamu A. Voldemaru.

nebus ligšiolinės lietuvių politikos perbraukimas, tik priešingai — lietuvių demokratijos politinės linijos įtvirtinimas ir išplėtimas. Juk dar 1918 m. gruodžio mėn. buvo lietuvių ir lenkų pasitarimai (Vilniuje) dėl bendros Lietuvoje valdžios sudarymo; kai kurie šių pasitarimų dalyviai tebuvo vėliau Vilniaus ir Kauno valdžios priekyje.

Žinoma, pastarieji H. straipsniai nebuvo mums malonūs ir pykino lietuviškąją publiką, bet aš dantis sukandęs juos kenčiau, nes aš jutau, jog H. bus man dar reikalingas nebe spaudos darbe. Mat, artinosi Kaune sprendžiamoji valanda — peoviakų sukilimas, kuriam ir vilniečiai — tiek koscialkovskiniai vyrai, tiek ir mūsų būrelis — gavome rengtis — jie sukilimui inscenizuoti, o mes jam paraližuoti. Ramus Pilsudskio laukimas Voldemaro pasitarimui nekliudė IX.19 lenkų kariuomenei pulti Gelvonis, Šešuolius, Čiobiškį ir Bagaslaviškį, išvežant net Gelvonių kleboną Buinį į Vilnių (žinoma, prieš tai jį apiplėšus). P-lė Aldona jau buvo savo savaitę atkalėjusi, pasitraukė iš „G.L.“ atsakomosios redakcijos ir išvyko Kaunan; nuo nr. 97 ats. red. pasirašinėjo Vladas Rakauskas, spausdinusios „G.L.“ spaustuvės raidžių rinkėjas. Vrublevskis-Daukantas per naują tarpininkę („Elzė“) ragino mane greičiau veikti, kad laiku užbėgtume jau-jau kabančiam virš Kauno sukilimui už akių. Ir per p. Čarneckaitę ir per ėjikus per demarkacijos liniją (tik jau ne per p. Jan-

čevskį) išpėjau apie žadantį artimiausiomis dienomis anapus linijos pasirodyti Daukantą ir tinkamą jo priėmimą. Būtinai reikėjo ir man ten nuvykti ir pridaboti, ar viskas sutarta bus padaryta. Bet kaip nuvykti, kad prieš porą savaitių pamėginęs gauti Koscialkovskio leidimą peržengti demarkacijos liniją išgirdau jo ironišką pastabą: „Kam Tamstai mano leidimas, jei Tamsta pats kitiems jų duodi?“ Ir čia padėjo man kaip tik Herbačiauskas. Kurią dieną jis man sako (to aš seniai laukiau): „Noriu vykti Kaunan pasikalbėti su mūsų politikais ir valdžios žmonėmis“, „Gerai, bet ar lenkai Jus leis ten važiuoti?“ „Jie tam labai pritaria ir pažadėjo leidimą duoti“. Čia ėmiau jį spausti: „Kaipgi važiuosit po to, ką esate prirašę mūsų „Głos Litwy“, dėl ko mūsų vilniečiai labai į Jus skersuoja, o kiti ir pyksta? Kad tik nebūtų Jums kokių nemalonumų dėl to Kaune“. „Tai kaip daryti?“ „Arba nevažiuokit, arba pasiimkit ir mane drauge, kad prireikus galėčiau Jus užtarti ir ginti“. „Puiku! aš pranešiu Koscialkovskiui, kad be Jūs negaliu vykti“. Man tas buvo dar puikiau, nes atsirado galimybė skubiai man vykti. Leidimas abiem buvo duotas, be to, ir automobilis.

Tam dirvai dar parengti IX.19 „G.L.“ nr. 105 savo parašu kreipiausi į ministerį pirminką M. Sleževičių, pranešdamas, jog Vilniaus lenkų spauda kaltina Lietuvos vyriausybę lenkų persekiojimu ir lietuvius kareivius

suimamųjų lenkų kankinimu, kuris kiek primenąs žinomus Vilniaus įvykius balandžio mėn. (žydų kankinimus). „Kai kurios lenkų grupės tomis žiniomis stengiasi paveikti lenkų vyriausybę, kad ginkluotai įsikištų į Lietuvos reikalus“. Tad prašiau M.S., kad patikrintų spaudos kaltinimus ir kaltuosius nubaustų. Kadangi lenkų sargyba demarkacijos linijoje nepraleisdavo Kauno pusėn nei „Nepriklausomosios Lietuvos“ nei „Głos Litwy“, o mūsų lenkiškos spaudos, tai čia pat prašiau, kad šį kartą praleistų „G.L.“ ir kitų laikraščių numerius. Šis straipsnis man buvo reikalingas ne saviškiams veikti, kurių tariamais nusikaltimais nė kiek netikėjau kaip peoviakine propaganda, bet koscjalkovskinių budrumui mano atžvilgiu kiek primigdyti šiuo mano „naujumu“. IX.21 „G.L.“ nr. 107 priminiau nevykusias Pilsudskio patikėtinio Leono Wasilewskio pertrakcijas Kaune, bet ir turėjau galvoje tai, ką man sakė mūsų socialdemokratai Vl. Sirutavičius ir K. Venclauskis, kurie Vilniuje kalbėjosi su tuo pat Vasilevskiu (senu P.P.S. partijos veikėju), ir šis raginęs juos nuversti Lietuvos vyriausybę (Sirutavičiui ir Venclauskiui St. Kairį ir J. Paknį?!), talkon jiems žadėdamas — Kauno peoviakus; mūsų lenkiškai išėjo iš jo įsiutę. IX.23 „G.L.“ nr. 108 cenzūra išbraukė mums iš Kauno „Lietuvos“ laikraščio, jog Paderevskio lenkų vyriausybė organizuojanti „keistą kariuomenę“ (Panemunės šaulius — strzelców nadniemeńskich) su Topor-

Wąsowskiu ir Jastrzembowskiu priekyje, prie kurių priskirti Kauno, Vilniaus, Gardino, Naugardėlio pulkai gautų pulti Kauną ir užimti Lietuvą.

O dabar mūsų žygis į Kauną. IX.20 vakare Koscialkovskiui išvykus Varšuvon, turįs raktą II skyriuje į Koscialkovskio spintą su peoviakiniais raštais Vrublevskis-Daukantas išėmė iš ten visa, kas svarbiausia, ir įteikęs tai „Elzei“^{x)} kam reiks atiduoti, IX.21 rytą (šeštadienį) su revolveriu kišenėje (nusišausiąs, jei lenkų bus sulaikytas) išėjo demarkacijos linijos linkui, sutartoje vietoje pasitiktas lietuviško automobilio ir nuvežtas Kaunan, kur tuojuo prisidėjo prie peoviakinio sąmokslų likvidavimo. Mudu su Herbačiausku IX.23 (pirmadienį) išvykome pristatytu prie mano buto (gimnazijoje) lenkišku automobiliu. Kai kurie pažįstamieji išspraudė man laiškus savo artimiesiems Kaune, užtikrindami laiškų nekalbėjimą, tad nepavojingumu patekus į lenkų rankas. „Elzė“ norėjo man įteikti Daukanto jai paliktus išsaugoti peoviakinius rašinius, jų tarpe ir paties D. dienoraštį, bet aš nesutikau paimti išspėdamas, jog tai kitu būdu Kaunan pateksią. Šoferis skersomis pažiūrėjo į mudviejų automobilin įsidėtus lagaminėlius.

Vykome gražią — šiltą ir šviesią — dieną. Herbačiauskas buvo puikioje nuotaikoje, iš nedengto automobilio (o tuomet visi jie buvo

x) Marceli Kubiliūtei.

nedengti) plačiai dairydamasis po žavingas Vilniaus apylinkes. Taip pavažiavę apie 15 kilometrų ligi kažkokio kaimo, nelauktai gavo-
me sustoti, skersai kelio stovint kariniam sunkvežimiui ir lenkų žandarams, kurie mus išsodino, pasiėmė mūsų lagaminus ir su jais nusivedė į gryčią, kur lenkų poručnikas šaltai, bet mandagiai padarė mums ir mūsų lagaminams kratą. Nieko įtarta ar draudžiama nerasta, tik visi laiškai paimta; paskiau man Vilniuje vienas siuntėjų sakė savo laišką buvęs įsidėjęs 100 ostmarkių, kurie, žinoma, taip ir prapuolė.

Paleisti vykova toliau. H. įsiutęs spiaudėsi dėl „lenkų kiaulystės“: „Patys siunčia, duoda automobilį ir daro kratą, be to kas — buvęs mano svainis“. Juokas mane ėmė, bet palaukia H. šneką „lenkų šunybės“ pavyzdžiu visa grandine. Per demarkacijos liniją pravažiavome — abiem jos pusėm — žinoma, be kratos. H-ui labai patiko mūsų kareivėliai. Pakeliui sutikova smarkiai vykstantį į Vilnių, kaip buvo sutarta, karinį anglų automobilį su Aug. Voldemaru ir dviem anglų karininkais. Nuvykę prie mūsų gimnazijos, jie gavo čia pat iš mano žmonos, „Elzės“ ir dar, rodos, kurios patikimos lietuvaitės Daukanto įteiktus rašinius (čia ir jo dienoraštį), kuriuos Voldemaras ne tik nusivežė Kaunan, bet dar Vilniuje rodė aniem anglam patvirtinimui, jog peoviakinis samokslas Nepriklausomoje Lietuvoje yra

įkvepiamas ir nustatomas per Vilnių pačios Lenkijos, taigi J. Pilsudskio.

Kaune suėjęs su M. Sleževičium prašiau, kad Voldemaro parvežtų Daukanto dalykų tarpe rastus porą šimtų lenkiškų markių pakeistų tokia pat ostmarkių suma ir iš viso neleistų jo skriausti. Galvodamas apie reikalą kiek galima saugiau grįžti Vilniun, vengiau pasimatymo (kaip ir Vilniuje) su Daukantu, tik apie jo dalyką patyriau iš p-lės Ald. Čarneckaitės. Pasirodo, jis buvęs atsidūręs neaiškioje padėtyje, kai jo nurodymu kasant Nekrašų daržą jo nurodytoje vietoje nerasta užkasto peoviakų archyvo. Jam pareikalavus, pakasinėta dar keliose vietose, ir archyvas radosi. Pasirodo, Daukantui nežinant jis buvo perkeltas kiton vieton, kur ir įkliuvo. Į mūsų žvalgybos rankas pateko čia, be kitų dokumentų, peoviakų ir jų pareigūnų tikslūs sąrašai. Jie buvo užšifruoti, bet D. suteikė ir šifrą, kurio pagalba atsiskleidė pilnas peoviakinės organizacijos vaizdas Nepriklausomoje Lietuvoje. Kovalecas ir Nekrašas čia pat buvo suimti. Suimta taip pat visa organizacija, kurios sudėtį pakračius paleista nereikšmingi ir atsitiktiniai asmenys, o likusiems 1920 m. pabaigoje Lietuvos Armijos Teismas paskyrė atitinkamas bausmes. Kai kas pabėgo per demarkacijos liniją į Vilnių, kiti ir tiesiog Varšuvon. Apie sukilimus nustota ne tik kalbėti, bet kurį laiką ir svajoti.

Gira pasirodė liudagiriškai. Užuoť kėlės

Daukanto pasiaukojimą ir reikšmingą peoviakų samokslui likviduoti žygį, jis ėmė to žygio reikšmę mažinti, niekinti: „Mes ir be Daukanto būtume peoviakus likvidavę“. Neturint savo rankose nei archyvo nei šifro? Ambicingas Daukantas pasijuto nebeprispažintu herojum, savotišku Konradu Valenrodu, tik suniekinantu pastumdėliu. Tai vėliau panaudojo lenkai, kurie, užuot mūsų laukiamo mėginimo jam keršyti, priėję jį po kiek laiko ir, žadėdami jo nebausti, raginę jį grįžti. Ir tikrai jis mėgino pereiti demarkacijos liniją iš Kauno į Vilnių, bet turinčių jį savo akyse mūsų miškių buvo sulaikytas, jo dienoraštyje išskaityta aiškūs ryšiai su kariškomis lenkų įstaigomis, ir mūsų teismas gavo jį nuteisti. Tuomet Kaune jau buvusiai „Elzei“, man ir kitiems jo reikalus žinantiems nesunku buvo prezidentūrą paveikti, kad pasitenkintų trumpalaikiu jo kalinimu. Paskui jis dirbo mūsų miškų tarnyboje.

Herbačiauskas kalbėjosi su Sleževičium ir kitais ministeriais bei visuomenės veikėjais, ėmė tikėti Lietuvos vyriausybę ir visuomenę nesant nei provokišką nei prorusišką ir pritarė kylančioms simpatijoms Anglijai, bet vis tiek stovėjo už reikalą Lietuvai kuo arčiau suėiti su Lenkija. IX.24 Kauno teatre gavau susirinkusiems pranešti apie Vilniaus lietuvių padėjimą, labai palankiai sutiktas ir palydėtas, o Herbačiauskas išvedžiojo apie Lietuvos reikalą susiartinti su lenkais, už ką buvo nu-

švilptas. Užsigavo ir supyko, kas suvėlė jo prakalbą.

Iš šios trečios savo kelionės IX.27 grįžęs (su H.) į Vilnių^x), tuojaū buvau pultas I. Jonyno paaiškinti „kas čia darosi“. Mat, mudviem su H. IX.23 iš Vilniaus išvykus, kitą dieną J. buvo pašauktas pas grįžusį iš Varšuvos Koscialkovskį — ten buvo ir Dunin-Vašovičius — kuriuodu jį puolė, jog Vilniaus lietuviai užsiimą šnipinėjimu, esą tikrų įrodymų, bet M. Biržiškai pamiršta esą skrybėlę pakratyti su tais įrodymais ir t.t. Niekas nežinodamas apie kombinaciją su Vrublevskiu-Daukantu, Jonynas teisingai kratėsi „šmeižtų“ ir lenkų buvo atleistas nepaaiškintas. Aš jam dabar nemažai papasakojau, atsiprašydamas tiek laiko tylėjęs. Gal ir buvo jis dėl to kiek užsigavęs, bet ir suprato, kaip viskas plonai buvo laikęsi ir nenutrūko tik dėl to, jog laikytasi mažutėliame būrelyje. B. Stadzevičiui nė nepasakojau, kas vyko p-lei Aldonai išvažia-vus, nors jis buvo pirmas, kuris mano dėmesį į Vrublevskį buvo atkreipęs. IX.30 lenkų žandarai tardė atsakomąją „Nepriklausomosios Lietuvos“ redaktorę Marcelę Kubiliūtę, apie ką išgirdus kilo mums neramumas, bet pasirodo buvusi dėl laikraščio tardyta, ne dėl ko kito.

Kapitonas Koscialkovskis niekados man

x) Autą gavova iš Dunin-Vašovičiaus, kuris gyveno Stravinskienės bute, matyt, nesvetimos jo politiniams darbams.

nepriminė kas kaip rugsėjo mėn. buvo ištikę, nors aš dar IX.30 „G.L.“ nr. 114 pats tai palečiau, dėkodamas už karinį automobilį, 15-tame kilometre už Vilniaus patikrinimą, kad nebūtume perdaug apsunkinti, ir malonų su mumis (kas tie „mes“ — neminėjau) atsisveikinimą, ir laimingą atvykimą Kaunan. Nors pirma raginome Vilniaus publicistus, kad nuvyktų Kaunan patikrinti savo platinamas žinias apie „lietuvių žiaurumus“, bet šiems į mūsų raginimą neatsiliepus, patys Kaune jas tikrinom. Vokiečių niekur neberadom, Vilniuje šūkautos vokiečių paskolos lietuviai dar nėra paėmę, tylėdami jau du mėnesiu kelią sunkią finansinę krizę, o žinios apie „lietuvių žiaurumus“ yra pramanytos arba piktai išpūstos. Čia cenzūra išbraukė: „Ne 90% „N.Kr.“ teigiamų lietuvių žiaurumų (okrucienštva), kaip prieš porą savaičių kad teigėme, bet 99% yra visiškai pramanyti dar Kauno sferose“ (žinoma, čia turėjau galvoje peoviakus), „kurios yra suinteresuotos verstis netikrais (fałszywemi) duomenimis“.

IV. POPEOVIAKINĖS ATRŪGOS

Būdamas Kaune, patyriau iš M. Sleževičiaus, jog J. Pilsudskio gan paslaptingas buvimas Vilniuje per porą savaičių, žmonių siejamas su laukimu iš Kauno atvykstant Vol-demaro pasitarimui ir net susitarimui, Pil-

sudskio įvairinamas čia „kariniais žaidimais“, čia išvykomis į Vilniaus apylinkes, drauge ir kauninių peoviakų reikalų sekimu, mūsų efektingai nutrauktu, nebuvo iš piršto išlaužtas. Tikrai, bene Leono Vasilevskio sukinėjimosi tarp Varšuvos, Vilniaus ir Kauno išdavoje, buvo sutarta, jog Voldemaras atvyksias į Vilnių ir kalbėsias su Pilsudskiu. Voldemaras delsė — ir nenuvažiavo, tad jo nesulaukęs Pilsudskis pagaliau grįžo Varšuvon. Sutikova su Sleževičium, jog reikėtų bent atsiprašyti už Voldemaro pažado nesilaikymą, ir sutarėva, jog Sleževičiaus vardu aš galėsiąs tai atlikti Varšuvoje. Man, be to, labiau rūpėjo kiek patikrinti Herbačiausko pasigyrimus savo santykiais ir „įtaka“ Varšuvos valdžios sferose. Jis man sakėsi važiuosias Varšuvon pas Pilsudskį ir pranešias savo vilninės-kauninės „misijos“ išdavas.

Grįžęs iš Kauno ir vengdamas dar sueiti su kpt. Kościalkovskiu, per Herbačiauską pranešiau jam esąs Sleževičiaus pavedamas vykti Varšuvon pas Pilsudskį, nei Herbačiausku nei Koscialkovskiui nesiaiškindamas, ko ten važiuosias, bet prašydamas apie važiavimą Pilsudskį išpėti. Parengiau porą „G.L.“ vedamųjų mano išvykimo metui. Viename jų, X.1 nr. 115, cenzūros smarkiai sužalotame, vis dėlto pavyko pažymėt, jog „N.Kr.“ „savo telegramos“ buvusios jau Kaune (peoviakų) falsifikuojamos, bet dėl suimtųjų peoviakų priminiau, jog daugelį jų Lietuvos vyriausy-

bė mielai išleidžianti į laisvę, o aš drįsčiau partarti sąmokslininkus pašalinti kuriam laikui iš Lietuvos, kad jaunieji išsišūmytų ir vyresnieji prablaivėtų, pranašaudamas, jog dabartiniai peoviakai gali dar virsti neblogais, gal net puikiais, Nepriklausomosios Lietuvos gynėjais. X.2 nr. 116 teko tik pasijuokti iš „Dz. W.“ lietuvedžio — mitinginio rėksnio Johanno Obsto, kuriam lietuviai esą tik „mały ludek“, nesubrendęs savarankiškam politiniam gyvenimui, netikis savo nepriklausomybe, gavęs lėšų ir įsakymų iš Berlyno ir t.t. Pasinaudojau proga priminti J.O. nebeminimą Lietuvos Tarybą, tiek kartų lenkų spaudos, matyt, joje išimylėjusios, vis kartojamą kaip viso Lietuvos pikto šaltinį, bet ir pažymėti, jog Kauno spaudoje labai retai ji tesanti minima.

Spalio 1 d. vakare su Herbačiausku išvykau Varšuvon, kaip žinia, traukiniu per vieną naktį iš Vilniaus pasiekiamą. Per užsienio reikalų ministeriją (prie Verbų gatvės) bene tą pačią X.2 dieną, tikriausiai naktį, nes jau 1 val. nakties (tad bus jau X.3), gavome pasimatymą pas Pilsudskį. Dienos metu prieš tai H. buvau nuvežtas į Lenkų seimą, kur publikoje būdamas prisižiūrėjau šeimnininkams ir valdžios pranešėjams, jų tarpe finansų ministeriui senukui Leonui Bilinskiui, kurį mane suklaidinęs H. pavadino Myk. Bobrzynskiu, žinomu lenkų istoriku. Naudodamasis proga, aplančiau tuometinį konsularinį Lietuvos atstovą Antaną Kasakaitį, kuriam gerasis Dievulis su-

teikė ilgą gyvenimą^x), taip pat ir mokytoją poetą Ksaverą Sakalauską^{xx}). Pas Kasakaitį susitikau su savo dar maskvine pažįstama Savitri vardu lenkų poete Hanna Elzenbergaite (Zahorskiene) ir Vilniuje pas Kairius pasitikta, draugavusia su Stepono Kairio pirmąja žmona — gudų poete A. Paškevičiūte (literatūroje žinoma Ciotkos vardu). Tiek prieškarinėje Maskvoje, tiek Vilniuje, o dabar ir Varšuvoje besisakiusi tautinio lietuvių atgijimo simpatike, bet porai metų praėjus, kai 1922 m. sausio mėn. gavusi per mane leidimą iš Vilniaus nuvykti Kaunan ir sugrįžusi Vilniun patyrė mane lenkų esant įkalintą, vargšę politikę susimaišę ir mano dukterų gimnazisčių akivaizdoje naikino Kaune gautus man įduoti laiškus, bijodama dėl jų lenkų vyriausybei susikompromituoti. Daugiau su lietuviais, rodos, nebuvo suėjusi.

Pasivaikščiojova ir Varšuvos gatvėmis, kurias H. gerai žinojo. Nusistebėjau, jog taip nedaug jose radau varšuvinio stiliaus ar dvasios, netrūko ir maskoliškų atrūgų, ir krito į akis — net labiau negu Vilniuje — daugybė žydų, tiesa, lenkiškai kalbančių, bet lenkų dažnai nemėgiamų ir nesivaldančių tai parodyti. Ne tik žydų labiausiai gyvenamieji kvartalai, bet ir visas miestas, išskyrus kelias di-

x) 1870-1960.

xx) 1863-1938.

džiausias gatves, atrodė lyg niekas jo tvarkymu ir grožinimu nebūtų rūpinęsis ir mūsų Vilniui neprilygęs, o man visai svetimas, lyg kokia Tula ar Kaluga. O kai 1928 m. buvau atsidūręs Krokuvoje, nuo pat pirmosios valandos jutaus „savame“ mieste, ne tik dėl daugybės istoriškai čia atmintinų man vietų ir pastatų, dar iš tų mano vaikystės metų, kai savo auklėtojų buvau rimtai rengiamas „į lenkus“, bet ir dėl pačių krokuviečių — inteligentų ir miesčionių — kažkokio man artimumo, kuriame nesijautė arba labai mažai tesijautė varšuvizmo. Šitokie įspūdžiai, gal būt, ir kiek neteisingi, tebebuvo man gyvi ir vėlesniuose apsilankymuose Varšuvoje ir Krokuvoje.

Paskiru laiku su H. nuvykau į Belvederio rūmus, kur gyveno Pilsudskis. Belvederis, kuriame ligi 1830 m. sukilimo gyveno caro vietininkas didysis kunigaikštis Konstantinas Pavlovičius Romanovas, nei dieną nei naktį akies neviliojo, bet dabar tai buvo visokių Pilsudskio sumanymų kalykla ir vykdytoja. Būdintis karininkas nuvedė mudu į antrąją aukštą, kuriame nedideliame salonėlyje laukė mūs Pilsudskis. Pasisveikinus, jis pasiūlė mums užsirūkyti, kuo pasinaudojo H., bet aš, kad iš rūkorių šeimos, bet užsikirtęs nerūkorius, padėkojęs atsisakiau. „Jaki Pan szcześnie, bo to teraz palenie to taka droga rzecz“, pajukavo Pilsudskis. Čia aš M. Sleževičiaus vardu atsiprašiau už pažadėtą, bet neįvykusį Voldemaro atvykimą į Vilnių, ką sutrukdžiu-

sios „naminės priežastys“. Tų priežasčių neminėčiau, bet buvau pasirengęs prireikus nurodyti į lenkų iš Vilniaus rengtą, mūsų susektą ir Kaune likviduotą peoviakų („lietuvių liaudies“) sukilimą, bet P., žinoma, neprašė priežasčių aiškinti, pasitenkindamas trumpu posakiu: „Cóż robić! Wasza rzecz“.

Čia įsikišo, kaip ir laukiau, H. Sakėsi ką tik grįžęs iš Vilniaus ir Kauno, stebėjęs Lietuvos vyriausybės ir visuomenės nuotaikas ir politiką, matęs ir Vilniaus administracijos darbus, sekęs tenykščią lenkų spaudą ir negalįs atsistebėti, kaip Lenkija savo politika Lietuvos atžvilgiu stumianti lietuvius ieškoti sau kitų talkininkų. Apie vokiečius jis nieko nekalbėjo — Sleževičius jį įtikino, jog su vokiečiais mes nieko bendra neturime ir nenorime turėti, — bet pabrauktinai šaukė apie Anglijos didelį palankumą Nepriklausomai Lietuvai... Jo šūkavimą P. ne tiek klausėsi, kiek ironiškai akimis sekė, aiškiai ne dėl kalbos krypties, kiek, matyt, šūkautoją seniai (dar Krokuvoje) pažinęs ir tiek jį ir tevertinęs. „Cóż ja na to poradzę? My mamy swoją politykę, litwini swoją — któż może im zabronić?“

Nors galėjau čia įsikišti su mūsų vilnietiškais vargais, lenkų administracijos darbais ir politiniais dalykais, bet nelaukdamas iš to jokios mums naudos, o kai dėl politinių kalbų — Lietuvos valdžios nebuvau tam įgaliotas^{x)},

x) Be to, nenumačiau galimo mudviejų su H. politinio dueto.

pasitenkinau tuo laiku Vilniaus lenkų ir lietuvių visuomenėje, iš dalies ir spaudoje karts nuo karto aptariamu Vilniaus universiteto reikalu — to universiteto, kurio statutą dar 1918 m. lapkričio mėn. Lietuvos Taryba buvo priėmusi, 1919 m. bene kovo mėn. Kapsuko vyriausybė (su mano broliu Vaclovu ir kitais) savo ruožtu tą pat darė, o dabar Lenkų vyriausybė skelbėsi už savaitės jį atidarysianti. Tad ir užklausia: kaip bus su lietuvių dalykais dabar įkuriamame Vilniaus universitete? Į tai gavau trumpą, bet aiškų atsakymą: Universitetas būsiąs tiktai lenkiškas, nes kitaip gali būti „istorijų“ kaip Lvivo universitete, kur mušdavęsi lenkai su ukrainiečiais. To man buvo gana, ir atsisveikinę su Pilsudskiu iš Belvederio išėjova. Dar porą dienų pasisukinau po Varšuvą, tiesą pasakius, be kokios naudos, ir persiskyręs su likusiu ten H., spalio 6 d. buvau jau Vilniuje.

Čia, be žinių apie lenkų siautimą Seinų krašte (X.2 d. suėmimą Seinų kunigų seminarijos profesorių ir klierikų ir X.4 d. jų ištrėmimą į Nepriklausomąją Lietuvą, plėšikavimą sodžių ir net žmonių žudymą), X.3-8 d.d. Giedraičiuose tardymą dėl VIII.24 d. lietuvių kunigo Slapšcinskio išvežimo (kas liudijo kunigo naudai, žandarų buvo suimtas), kiek susidomėjau dar X.1 d. žandarų krėtimu Vilniaus lietuvių butų Benediktinų nr. 8: L. Norėkos šeimos (pats jis jau daugiau kaip pusmetis buvo Kaune), Kast. Stašio, kun. J. Tu-

mo, kun. Abaravičiaus ir kitų. Tai buvo peo-
viakinio samokslo likvidavimo atrūgos. Ieško-
jo vis vilnietiško siūlo, kuris būtų nuvedęs li-
gi tikrų „valstybės paslapčių“ išdavikų lizdo.
Taigi, kaip ir profesiniai konspiratoriai len-
kai aiškiai buvo susipainioję savo konspiraci-
niame voratinklyje, nors Vrublevskio-Dau-
kanto žygis turėjo gi užvesti pėdsakų sėkėjus
ant „Głos Litwy“ žmonių ir net buvo užvedęs,
bet dėl mano „kepurės nepatikrinimo“, kaip
žinome, paliko juos neliestus. Naudodamasis
savo „diplomatiniu“ vykimu pas Pilsudskį,
kas sušvelnino įtarimus mano atžvilgiu, tuo-
jau išgavau iš Koscialkovskio leidimą vykti
dar (ketvirtą) kartą į Kauną, tik dabar jau
lenkišku sunkvežimiu su kitais keleiviais, lyg
ir pranešti apie pasikalbėjimą su Pilsudskiu,
kuriame politikos nekiek ir buvo. Man tas va-
žiavimas tuo tik tebuvo reikalingas, jog žino-
jau Sleževičiaus kabinetą esant keičiamą
(spalio 7 d.) Galvanausko kabinetu, kuriam
turėjau tiksliai pranešti apie Vilniaus lietuvių
reikalus ir išsiaiškinti, ar naujasis kabinetas
pritaria mūsų darbams, ar turi mums kokių
priekaištų.

Iš Vilniaus išvykau spalio 7 d. ir grįžau
14 d. Kabineto posėdyje nebuvo, nes naujo-
jo kabineto ministrai labai buvo užsiėmę
orientavimesi ir tvarkymesi savo žinybose, bet
tiek su E. Galvanausku, tiek su vienu kitu
nauju ministru pavyko rimtai išsikalbėti ir
išsiaiškinti, jog nežiūrint kiek dešinesnio ka-

bineto sąstato (kairieji buvo pasitraukę) ir vilniečių (ypač mano ir Jonyno) aiškių simpatijų buvusiam kairesniam Sleževičiaus kabinetui ir šiojo veikimui, vilniečiai turi pasitikėjimą ir naujo kabineto. Be to, aiškėjo, jog finansiškai liūdni du mėnesiai žada greit susitvarkyti, tad ir kerenkų mums Kaune nebesiūlys. Visuomenėje nuotaikos — jau dėl pirmųjų kabineto žygių — irgi gerėjo, tad išvažiavau iš Kauno labai gerai nusiteikęs dėl tolesnio darbo.

O Vilniuje išsyk patekau į labai įkaitintas Laikinojo komiteto ir jo aplinkos nuotaikas. Dar vasarą (pvz., VI.29 nr. 37, VIII.12 nr. 74) kelis kartus „G.L.“ palietė lenkų kuriamojo Vilniaus universiteto reikalus, abejodamas dėl kitų laukiamo tautinio ir politinio jo netendencingumo ir kartą net buvome „N.Kr.“ pakaltinti „grasinę“ jį ateityje sulietuvinti, o grįžęs iš Varšuvos gavau net pakartoti mūsų komitetininkams aiškius J. Pilsudskio žodžius, jog nebus jame nė lituanistikos. Tik man išvykus į Kauną, atsiųsta lietuviams keli pakvietimai į J. Pilsudskio rautą universiteto įsteigimo išvakarėse (X.10) ir į jo įkurtuves (X.11). Pakvietimus gavo kun. J. Tumas kaip Laikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto vicepirmininkas, dr. J. Basanavičius kaip Lietuvių Mokslo Draugijos pirmininkas, aš kaip Lietuvių Berniukų Gimnazijos direktorius, I. Jonynas kaip Lietuvių Mergaičių Gimnazijos direktorius ir Reformatų Kolegijos lietuvių na-

rys kun. J. Šepetys. Be abejo, buvo pakviestas ir vyskupas J. Matulevičius-Matulaitis, tik ši kartą nebe kaip vyskupas lietuvis, bet tiesiog kaip Vilniaus vyskupas.

Nesančio tuo laiku Vilniuje mano lankymosi tose iškilmėse reikalas savaime atkritęs, bet kitų pakviestųjų lietuvių sukėlė Laikinajame Komiteete karštus ginčus ir daug jaudinimosi. Tebesiaučiant vis lenkų agresingumui Vilniaus, Nepriklausomosios Lietuvos ir vilniečių lietuvių atžvilgiu ir universiteto steigimui esant siejamam su politiniu ir tautiniu lenkų reikalu, dauguma balsų buvo nutarta lietuviškomis įstaigoms susilaikyti nuo dalyvavimo universitetinėse iškilmėse tesutinkant, kad Lietuvių Mokslo Draugija pasveikintų universitetą. Mano žmona, talkon pasikvietusi dar daktarienę Em. Vileišienę, nubėgo L.M. Dr-jon pas dr. Basanavičių ir verkdamos ir bučiuodamos jį išmeldė, kad jis nei rautan nei įkurtuvėsna neisiąs ir savo vardo su lenkišku abuoju nesupinsiąs. Jo vietoje kaip L.M.Dr. delegacija nuėjo kun. Tumas ir kun. Šepetys, kurie prieš tai aplankė universiteto rektorių Siedleckį; ir šis juos užtikrinęs, jog draugijos dalyvavimas iškilmėse nebūsiąs panaudotas lenkų politikos tikslams, paguosdamas dar, jog pirmame universiteto posėdyje būsią pastatytos kandidatūros K. Būgos lietuvių kalbos katedrai ir M. Biržiškos lietuvių literatūros katedrai.

Raute L.M.Dr. atstovai Tumas ir Šepetys

kalbėjosi su J. Pilsudskiu, kuris pasisakė kilęs iš tėvų, iš Žemaičių atvykusių, ir kai ką mokąs lietuviškai^x), su profesoriais, kurių Vl. Šil-karskis, biržietis (vėliau, nuo 1924 m. rudens, Lietuvos universiteto prof.), ir buvęs Kauno vysk. sekretorius Žongolavičius gražiai lietuviškai kalbėjo, su kpt. Kościalkovskio seserimis, taip pat lietuviškai kalbančiomis. Įkurtuvėse ta pati L.M.Dr. delegacija trumpai paskaitė lietuviškai ir lenkiškai linkėjimus, kad Vilniaus universitetas grynajm mokslui tetar-nautų, ir apleido salę.

Universiteto įkūrimas ir susieti su tuo mūsų atstovavimo dalykai jaudino ne tik mūsų komitetininkus, bet ir Vilniaus lietuvių visuomenę. Ne tik „G.L.“ aštroku Andriaus Rondonansko straipsniu kirto kuriamojo universiteto politiniam lenkiškumui, nors vėliau — gal įkurtuvių iškilmių išpūdyje — R. straipsnyje „A jednak świeci“ (o vis dėlto šviečia) šilčiau pažiūrėjo į universiteto įkūrimą ir ateitį, bet net 3-ims savaitėms praėjus nuo iškilmių tas pats „G.L.“ X.29 nr. 138 gavo išspausdinti dr. Vlodo Kairiukščio „Do kie-

x) Kai 1918 m. Varšuvos lietuviai buvo jį aplankę ir ėmė lietuviškai į jį kalbėti, jis šiurkščiai atkirto: „Mowcie po polsku. Wszak wiecie, że ja po litewsku nie umiem“. Manau, kad jis ne daugiau lietuviškai mokėjo negu Vilniaus advokatas T. Vrublevskis, nuo 1920 m. susirišęs su lietuviais, bet bemaž tą vieną težinojęs, jog wróbel po litewsku żwirblis.

rownika“ Nepriklausomoji Lietuva“ priekaištus, kam šis „kierownikas“ dalyvavęs Vilniaus universiteto atidaryme — o tas „kierownikas“, kaip žinome, buvo kun. Tumas, be to, ne laikraščio, tik L.M.D. vardu dalyvavęs. Dr. Kairiūkštis buvo mums žinomas tik kaip gydytojas, be to, iš mišrios lietuvių-lenkų šeimos kilęs ir ėjęs medicinos mokslus Krokuvos universitete, gal kitų mūsiškių bus buvęs lenkomanu įtartas, ir jo straipsnis rodė ne tik asmeninę, bet ir platesnių lietuvių vilniečių sluogsnių nuotaiką, tad kun. Tumui, rodos, nesutikus jo dėti „Nepriklausomojon Lietuvon“^{x)}, pasinaudojau proga jį į „G.L.“ įdėdamas (su kun. Tumo pritarimu) ne tik mūsų spaudos „plačias duris“ visuomenei parodyti, bet ir man, kad ir post factum, atsiliepti ir kiek mūsų visuomenę apraminti. Juo labiau, jog ir Vilniaus kunigų leidžiamas savaitraštis „Aušra“ savo XI.8 nr. 13 irgi T-mui kirto. Tik grįžęs iš Kauno pirmame Lai. Liet. kom. posėdyje gavau raminti tebesikarščiuojančius komiteto narius (besijaudinančiai mano žmonai Tumas čia pat abi rankas išbučiavo sakydamas: „Ponia Mykoliene, tamsta esi puiki lietuvaitė, bet ką padariau — padariau. Nebeatitaisysiu“), nesitenkinančius dr. Basanavi-

x) Kun. Tumas „Nepriklausomoje Lietuvoje“ keliuose straipsniuose atsiliepė įkurtuvėse dalyvavimo reikalu — tuos straipsnius galima paskaityti jo Raštų IV tome.

čiaus susilaikymu nuo dalyvavimo įkurtuvėse, bet nepritariančius nė L.M.Dr. delegacijos dalyvavimui. Tad dėl dr. K. straipsnio tame pat „G.L.“ numeryje pažymėjau, jog nesmerkiu dalyvavusių iškilmėse mūsų veikėjų, nes jų žygis terodo jų civilinę drąsą — daug lengviau mums buvo susilaikyti nuo dalyvavimo negu drįsti dalyvauti... Lietuvių visuomenė susilaukė nuo dalyvavimo, aiškiai rodydama nieko bendra neturinti su kuriamo lenkiško universiteto politine tendencija, o L.M.Dr. delegatai tiek tedalyvavo įkurtuvėse, kiek atstovavo griežtai mokslinei įstaigai ir kiek jie būtų galėję jai atstovauti ne tik lenkiškame, bet ir rusiškame arba vokiškame universitete. Čia pat iškėliau klausimą, ar lietuviams stoti, ar nestoti lenkiškan Vilniaus universitetan? Atsakiau — kasžin, ar nereikės dar kovoti, kad lietuviškąją jaunimą universitetas priiminėtų be dirbtinių kliūčių, o ne šalintis jo, kuo daugelis, labai daug (lenkų) būtų labai patenkinti.

Čia tai jau bemaž pranašišškai pataikiau, nes ne vien tik atidarytame universitete 450 studentų (karių, valdininkų ir kitų) tarpe tesirado 6 lietuviais pasisakę, bet ir vėlesnė Stepono Batoro universiteto istorija rodo visokių kliūčių, kurias tiek universitetas, tiek ir Varšuvos švietimo ministerija darė lietuvių studentams kaip tik Vilniuje aukštojo mokslo siekti, bet tai jau nebe mano vilnietiškais laikais. Lyg Pilsudskio padiktuoti, kai kurie to universiteto profesoriai teikėsi net spaudoje

sakytis, jog lietuvių kalba galinti būti universitetuose kad ir visame pasaulyje, bet niekad jos vilniniame jos nebūsiąx). Kai kurie profesorai (Šilkarskis, Zdziechovskis), pasigavę neatsargių rektoriaus žodžių L.M.Dr. delegacijai, mėgino net mano kandidatūrą katedrai universitete iškelti (nežinau, ar ir K. Būgos kandidatūrą) ir prof. Šilkarskis pasiėmė iš manęs mano ligi to laiko išspausdintus rašinius, kad supažindintų savo fakultetinius draugus. Nesikračiau, norėdamas išvesti reikalą ligi man aiškaus galo, nes tiesiog neįmanu būtų lietuviui visuomenininkui, o dar lenkų spaudoje visaip plūstamam, dėstyti savo dalyką „patriotiškai“ įkaitintai lenkų studentijai. Neapsirikau. Nors lenkų kalbininkas Krokuvos prof. J. Rozvadovskis labai teigiamai įvertino, bet 1920 m. gegužiniame „Tygodnik Wileński“ numeryje gavau pasiskaityti pasikalbėjimą su rektorium Siedleckiu, kuris liūdnu balsu pareiškęs negalįs aprūpinti lituanistikos, nes kandidatai per daug esą atsidėję politikaixx). Prof. Šilkarskis gavo grąžinti paimtus mano veikalėlius ir tesusitikau su juo 1924 m. Kaune, kur 15 metų nie tik dir-

x) Vis dėlto pats mokslo reikalas privertė vėliau ir Vilniuje įsileisti lietuvių kalbos bent lektūrą.

xx) Žinoma, lenkų profesorių politikavimas nekludė jiems profesoriauti. Bemaž kiekviena įvedamoji jų paskaita buvo patriotinė politika.

bova bendrame fakultete, bet ir nuoširdžiai susibičiuliavova.

Pasikeitus Kauno vyriausybei, „G.L. X.16 nr. 128 gavau aiškinti vilniečiams, jog Sleževičiaus ir Vileišio, Kairio ir Paknio, Leono ir Šimkaus pasitraukimas nesukelias kairiųjų prieš naująjį kabinetą, ne tik šis, bet ir senasis kabinetas nieko bendra su vokiečiais neturėjęs — priešingai tam, kuo nuolatos jį kaltinęs ir tebekaltinąs „N.Kr.“, o naujojo kabineto prikyje atsistojęs Galvanauskas, liaudininkas-socialistas, keliolika metų Vakaruose gyvenęs, tad jau jokių būdu negalės būti įtartas kokiomis simpatijomis Rytams (=maskoliams), bet ir ne Vokietijai, kaip aiškus antantininkas (Santarvės šalininkas), pritiriamas Anglijos ir net Prancūzijos (Lenkijos palaikytojos). Kabineto uždavinys — šaukti konstituantą (Steigiamąjį Seimą), o tą klausimą turi nuspręsti Lietuvos Taryba. Kai „N.Kr.“ akiplėšiškai reikalavo iš Galvanausko, kad jis „nebenaikintų lenkų“, kaip Sleževičius kad „naikinęs“, „G.L.“ X.17 nr. 129 (straipsnis cenzūros buvo labai išbraukytas) „N.Kr.“ pataisiau, jog ne lenkai Kaune naikinama, tik likviduojama peoviakai, ir čia lietuvių vyriausybės ir visuomenės elgesys pareiškė nuo lenkų elgesio. Juk Vilniuje „N.Kr.“ ir Kauno peoviakų raportus savo vilninei vadybei vis teikęs lyg savas korespondencijas, tad jei tiesa, jog vilniečiai žadą nustoti Kauno lenkus prieš Lietuvos nepriklausomybę

kurstyti, nebebūsią kovos su peoviakais — šio tariamo „lenkų naikinimo“.

Iš viso mažai dabar besiginčijome su lenkais — neatsakinėjome į pakyrėjusius jų prasimanymus ir priekaištus, juo labiau, jog ir cenzūra labai mus varžė; kaip sakiau, beveik visi cenzoriai buvo peoviakai, bet ir „N.Kr.“ redaktoriai nevengė mus pacenzūruoti — kaip štai E. Świerszczewski^{x)} arba Vacl. Lipiński. Kai kada tepavykdavo ir nesužalotą reikšmingesnį straipsnį pro cenzūrą prašokdinti, kaip štai „G.L.“ X.31 nr. 140 pavyko man atsikirsti pabėgusiam iš Nepriklausomos Lietuvos peoviakui Janušui Ostrowskiui, dvarininkaičiui, kuris Varšuvos dienraštyje „Gazeta Polska“ X.23 str. „Wojna czy przymierze z Litwą“, dėl to pat laikraščio X.15 J. Str.^{xx)} pasikalbėjimo ta pat antrašte su Vilniaus Laikinojo Lietuvių Komiteto sekretorium Ignu Jonynu (spaudoje virto Janguas!) ir gen. A. Babianskiu, puolė juos už ramų Kauno įvykių ir nuotaikų apibūdinimą^{xxx)}. Pabėręs daugybę išpūstų ir visai neteisingų „lenkų persekiojimo“ faktų, J.O. gyrė, jog Nepriklausomos Lietuvos lenkai esą Lietuvos vyriausybei nelo-

x) Patį S. rašėsi Świerczewski, bet dar jo tėvas — sako — buvęs Świerszczewski (świerszcz — svirplys).

xx) Bene Varšuvos inž. Straševičius, labai palankus lietuviams, su kuriuo ir man teko susipažinti.

xxx) Ostrovskio tėvą Babianskis gerai pažinojo, o Janušą laikė labai nerimtu nesusivaldėliu (narwaniec).

jalūs, lenkybę Lietuvoje palaiką dvarininkai, kurie „visus savo sūnus“ pasiuntę lenkų kariuomenėn, sudarę K.D.K. (Komitet Obrony Kresów) ir lietuviškai gudiškąją diviziją ir t.t. Man beliko tik patvirtinti to gyrimosi teisingumą, bet ar bus Kauno lenkai J.O. atvirumą pagyrę, galima abejoti. Čia pridursiu, jog tas pats Janušas apie 20 metų po to Vilniuje vis reiškėsi savo neapykanta lietuviams.

Kitą kartą teko spaudoje sugėdyti gr. Broel Platerienę, kuri buvo puolusi Laik. lietuvių komitetą, lenkų administraciją ir net anglų misiją, prašydama padėti jai išvaduoti „lietuvių suimtus“ Nepriklausomoje Lietuvoje 6,4 ir 2 metų vaikus, sukeldama Vilniuje kalbų apie lietuvių žiaurumą ir grasinimus, jog Vilniaus lietuvių vaikai būsia smaugiami. Grovienė gavo iš mūs visus kelionei palengvinimus ir nuvykusi įsitikino, jog jos vaikų nieks nei nemanė suiminėti. Grovienė nei atsiprašė už sukeltą triukšmą, nei padėkojo už mūsų komiteto suteiktą pagalbą...

Pamokėme kiek ir Vilniaus kunigų seminarijos klierikus lietuvius, kurie lenkų kareivių naudai sumetė kiek aukų drauge su lenkais klierikais rašydamiesi „dzieci Matki Polski“. Žinią apie tą mūsų įvardintą lietuvių pasirašymą „G.L. X.26 nr. 137 užantraštavome: „Polacy“. Vienas kitas jųjų aiškinosi mums lenkų buvęs suklaidintas. Lenkų žandarai X.30 krėtė dar Vilniaus lietuvių polikliniką, bet šiaip tai buvo kiek ramesnis lietuviams

mėnuo, leidęs vilniečiams labiau pasiskirti kultūrinei veiklai. Skaitė paskaitas X.12 kun. J. Šepetys apie utopijas, I. Jonynas apie Graikijos valstybės įkūrimą. Aš buvau pasinėręs Lietuvos istorijos pradžiamokslio spausdinimo darbe. Mano raginami mokytojai irgi rašė vadovėlius. Iš švenčionių pasiekė mus žinia, jog iš lenkų (Straž Kresowa) suvaryto „liaudies susirinkimo“ lietuviai išėjo šaukdamai: „Valio, nepriklausoma Lietuva!“

O maloniausias — man bent — įvykėlis tai buvo X.18 Vilniaus lietuvių gimnazijos 4-rių metų veikimo sukaktuvės. 1915.X.18 prasi-dėjo joje pamokos — tebebuvo ji tuomet kukliai vadinama Dr. Basanavičiaus, Pov. Gaide-lionio ir M. Biržiškos Vilniaus lietuvių gimna-zijos mokslo kursai — su 4 klasėmis (ir prie-klasiu) ir vos 47 mokiniais, kasmet X.18 mi-nėjome tą pirmąją mokslo dieną su vis daugė-jančiu klasių ir mokinių skaičiumi, o dabar mokiniams, mokytojams ir svečiams tėvams ir šiaip lietuviams vakare gimnazijos salėje su-sirinkus, pateikiau nemenką mokinių skaičių 450 (280 berniukų ir 170 mergaičių), ir tai ne-žiūrint daugelio lietuviškų šeimų dėl lenkiškų persekiojimų pasitraukimo iš Vilniaus į Ne-priklausomąją Lietuvą. Vakarėlyje mokiniai suvaidino „Tarnas įpainiojo“, šoko ir linksmi-nos. Už vakaro surengimą buvau nubaustas 300 carinių rublių pabaudos. Nesijaudinau, nes vakarą rengdamas buvau prie to pasi-rengęs.

V. LAPKRIČIO NUKRITĘ LAPELIAI

Nekokia nuotaika spaudoje įžengėme į lapkričio mėnesį. XI.1 „G.L.“ nr. 141 mėginau ją kiek laisviau, kad ir vedamuoju, išreikšti^x). „Apie ką šiandien bedumoti Paryžiaus gatvėje“ (grindinyje), klausė kadaise didysis Adomas (Mickevičius) savo (cenzūros išbraukta: mažųjų) tautiečių, „atnešant iš miesto prigušintas ausis“ (uszy pełne stuku). „Apie ką begalim rašyti išdaužytame Vilniaus priegatvyje (chodnik), klausiamo sėsdami (vakare) prie darbo, kuris nusitęsia ligi vėlybos nakties. Nakties tyluma ir ramumas aplinkui sukelia nepaprastai palankią kūrimui atmosferą — ne kūrinių „Pono Tado“ didybės, bet vis dėlto taikingai nuteiktų straipsnių. Toli nuo diennio Vilniaus gatvės triukšmo, kuris nenustoja mūs valdyti, visokie nesusipratimai ir susirėmimai tautybių tarpe mažėja, ligi virsta vos bematomi, nekartą gauna būt tik istoriškai besuimti. Tai valandos, apie kurias sako rusų Lermontovas: „tuomet rimsta mano dvasios neramumas“.

„Kyla ateities vaizdai, kai žmonės (ludy) pamirš savo ginčus ir „susijungs vienoje didžioje šeimoje“. Ir tokia ateitis jos išsiilgusioms mūsų akims ima vaizduotis malonio-

x) Deja, lietuviškai sunkiai teišverčiama publicistinis „lyrizmas“, už kurį ir jo vertimą atsiprašau.

mis rausvomis spalvomis. Atrodo — tik šoktelk (hoc!), bet staptelk (hola!), neperšoksi, broleli: niewolno, nelzia, verboten, neleista — iš visų šalių chorą atsiliėpiama įvairiomis kalbomis, staiga, nelauktai sutartine tame viename, tikrai tame (žodyje)“.

„Žavingi sapnai, apgaulingi-nupūsti; juk tenka mums kartais snustelėti ties (rašomu) straipsniu, sekant geručio, bet neperdaug cenzūrinio Homero pavyzdžiu. Girdėti gaidys pragydęs, pro langą jau prasimušė rytmečio šviesa, jei dėl visa ko nebus langinė užtraukta, rodo debesingą rudens dangų arba sulytus stogus ir šaligatvius. Dar valandėlė — ir štai įsiveržia pas mus dienos triukšmas (zgiešk), didžiosios ir mažosios politikos aidai —pro visus plyšius ir raktų skylutes, mažesnes už tą, pro kurią spruko (czmychną!) Tvardauskio Mefistofelis, ir lengvai gesina tą žiburėlį, kuris mumyse jau buvo bepražibęs.

„Naujienos byra mums viena po kitos (jak z rękawa), iš miesto, o dar labiau iš sodžiaus, iš rytų ir vakarų, ir net iš nepaprastai šiomet karščiuojančių (upalne) pietų (Seinų krašto). Gauname taip staiga peršokti, jog mūsų dėl nuovargio jau beišsisemiančios jėgos — paprastos, kaip paprastų smertelninkų (cenzūros išbraukta: ne žalčių^x) ir ne pilsdūčių) — valandėlei atsigauna, kaip jos kad

x) Wężyk — legionininko apikaklės išvingiuota virvelė.

buvo prieš porą valandų, ir plunksna dar valandą čirška namiškių neramumui. Nėra ko stebėtis, jog nervingai plunksną paspaudus mūsų straipsnių rausvoji spalva vis tirščiau eina raudonyn“.

„Ne aš dainuoju, tik Dievo dvasia“, gal per daug patetiškai šaukė kadaise liūdnasis Si-rokomlėxx). „Ne mes čia sakome, tik jūs per mus sakote, jūsų darbai (czyny), jūsų žodžiai, jūsų norai (zamiary). Sviedžiame juos jums prie kojų, kad nors kartą žvilgterėtųmėte į juos veidu į veidą, o ne pro savo įsivaizdavimų ir prietarų prizmę (cenzūros išbraukta: ir ne viršūnių nustatomi — direktywy z góry) — štai ką sakome! Būkite riteriai, didžiųjų tėvų didieji palikuonys, o ne minties ir žygio vertelgos (przekupnie) — šaukiame“.

„Tačiau mūsų balsas tėra tik šaukiančio tyrumoje balsas. Ne apie save galvodami, puolame (rzucamy się) didelės ir rimtas kliūtis — kas pikta, stengiamės sugriauti — bet nelyginant Don-kichotai patenkame po malūno sparnaisxxx). Juk tai tie sparnai, nuo mūsų nepriklausančio, bet priešingai — jam klusdinančio vėjo besukami, lengvai triuškina mūsų ryžtą (zamierzenia), pyktį, įkarštį (zapał) ir kitokius atlankus nuo „normalios“ ir padorios sielos būsenos, kokia reikalaunama iš bet kurio (przecięt ny) Vilniaus filisterio (miesčionio)“.

xx) Liudvikas Kondratavičius.

xxx) cenzūra.

„Malūno sparnai nėra gailestingi — to nei neprašome — triuškina mūsų mintį, mūsų norą nuoširdžiai ir atvirai parodyti tas kliūtis, kurios trukdo susiprasti dviem tautom — vienai gausingai ir garsingai, o kitai mažai, bet išdidžiai (harda), netašytai (nieobyczajna) ir lenktis nepratusiai“.

„Mintis grįžta ten, iš kur kilo, nepamačiusi dienos šviesos, pasaulio nepasiekusi. Mintis buvo sparnuota; apkerpame sparnus. Mintis buvo purpurinė (szkarlatna), krito į akis savo spalvų ryškumu — nuo šiol tesidengia ji pilkumu. Mintis buvo aštri, tiesiai į tikslą taikė — nuo šiol tesiekia suktu taku bukų (tępych) neišsakų (niedomówień), tenežiūri iššaukiamai, tik teprisidengia mandagia, net malonia šypsena“.

„Tačiau bukas malūno sparnas vis tebesisuka. Aštri mintis krito savo smailigalių (ostrzych kantów) auka, pilkoji mintis taip pat krito, nes jos pilkumas irgi po sparnu pateko“.

„Mintis griebiasi pasakos, padavos, dainelės — deja! Mintis ieško išganymo Kinijoje arba laukinėje Berberijoje, bet (čia cenzūros išbraukta: kiniečių arba Afrikos vadukų gyvenimo sąlygos malūnininkams ir jų bernams kažkodėl vis primena mūsų sąlygas, santykius ir santykius... Aha, Kinai! žinom Jus, gudruolius!) malūnininkas vis budi (niešpi), o sparnas vis sukasi ir triuškina.

„Noromis nenoromis tad kyla klausimas: apie ką berašyti Vilniaus gatvėje? Ir antras:

ko gi sieki, malūnininke, kai naikini kiekvieną mintį, kuri nenori tau vikriai, kariškai (chwacko, po wojacku) sušukti: klausau, Po-ne! (podług rozkazu, panie poruczniku!). Ir trečias: ar sunaikinęs laisvą ir nelanksią mintį, nesupras malūnininkas kvailai padaręs (pala! głupstwo) ir negaus jos prašyti, kad grįžtų! Betgi mintis tuomet atsakys: nenorėjote manęs, tad dabar verskitės be manęs — negrįšiu!“

Ir tikrai, visaip kaip cenzūruojami, ne ką bestengėme skaitytojams pateikti. Buvo kilęs sumanymas Krokuvoje išspausdinti cenzūros nepraleistų mūsų straipsnių rinkinį, tik atsisakėme nuo to sumanymo labiausiai dėl to, jog išleidus vieną tektų po to kitus naujai cenzūros sužalotus leisti kitu leidiniu ir t.t.; be to, tai būtų jau pasenusiomis temomis rinkiniai^x). Su Herbačiausku lankydamasis Varšuvoje buvau užėjęs P.P.S. dienraščio „Robotnik“ redakcijon ir ten įteikiau vienam jo redaktorių, dar Vilniuje karo metu pažintam J. Sochackiui, cenzūros mums nepraleidžiamą žinią apie slaptą J. Osmolovskio 1919.VIII.7 nurodymą remti Straž Kresową, ką „Robotnik“ tuojau išspausdino. Vilniaus administracija bene buvo ką suuosčiusi dėl mano santy-

x) Vėliau, renkant jau vasarą 1920 m. ir vėliau, Vilniuje išleidome mano straipsnių 4 rinkinius (ir Kaune 2 rinkinius) antrašte Na posterunku wilenskim, įterpdami ten ir cenzūros išbraukimus.

kių su „Robotniku“, nes mėgino juos sutrukdėti, neprileisdama jo prie mūsų, apie ką XI.4 „G.L.“ nr. 142 pranešėme kronikoje; po to jį jau gaudavome. Berods, ir tuo laiku ir vėliau, ypačiai 1921-1922 m. Vilniaus „seimo“ rinkimų metais, okupuotosios Lietuvos paštas darė visokias kliūtis lietuvių spaudos ėmėjams kaimiečiams, taip jog teko naudotis jos platinimui ne tiek vežtiniu, kiek neštiniu būdu.

Peoviakų „sukilimą“ likvidavus, nebeteko dabar spaudai bendresnės politikos reikalais perdaug nė užsiimti. Nesunku mums buvo varšuvinei „Gazetai Polskai“ atsikirsti, kai ši barė Lietuvos vyriausybę nesutinkant praleisti per Lietuvos teritoriją lenkiškų divizijų Bermondto išiveržimui Latvijon likviduoti. Įspėjome, jog pastarųjų mėnesių įvykiai (turėjome čia galvoje peoviakinį sąmokslą ir lenkiškų pulkų pasirengimą jį paremti) verčia lietuvius saugotis, kad įleistieji lenkų pulkai ten neliktų, tad pati Lietuva susidorosianti su bermondtininkais be lenkų talkos, be to, greičiau, negu to nori kai kurie Vilniaus politikai. Taip rašėme XI.4 nr. 142, o jau XI.27 nr. 162 kartojo-me žinią iš Kauno „Lietuvos“ dienraščio apie aiškėjantį Bermondto avantiūros likvidavimą pasijuokdami ir iš „N.Kr.“, kuris vis teberašė apie vokiečius ir rusus Lietuvos kariuomenėje, kai lietuviai kūrė bermondtinius vokiečius ir maskolius.

Varšuvos seimas tebesuko savo galvas, kaip sklandžiau prijungus okupuotąją Lietu-

vą ir Gudiją (nuo Vilniaus ligi Lucko) prie Lenkijos, ir jas pervažiavęs seimo atstovas Vytautas Kamienieckis įtikinėjo, jog daugumas gyventojų ten sakasi už Lenkiją, tad ir plebiscitas ten nesąs reikalingas, ir J. Osmolovskis seimo komisijoje panašiai aiškino, Straž Kresowa „lietuvių, gudų ir lenkų“ vardu parūpino panašų reikalavimų memori-jalą (Paryžiun!) savo suvežtiems Vilniaus, Lydos, Ašmenos, Trakų ir Ašmenos aps. „liaudies atstovams“ dr. Harnevičiui ir kitiems lenkams, o XI.12 konstitucinė Varšuvos seimo komisija net nutarė suraginti Rytų Žemių Civilinį Komisariatą (taigi J. Osmolovskį) per 90 dienų pravesti Lietuvos ir Gudijos atstovų rinkimus į seimą (Zgromadzenie), kuris pareikštų gyventojų norą (nusistatymą) Lenkijos atžvilgiu. Dėl kiekvieno šių dalykų atskirais straipsniais atsiliepdami, XI.25 nr. 160 „G.L.“ trumpai teispėjome: „atsiminkite, jog ne kalnas vyks paskui Mahometą, bet Mahometas ateis pas kalną, — ne Lietuva nusilenks Vilniui, tik Vilnius Lietuvai, pajutęs, kuo virtęs drauge su Vilnija be likusios Lietuvos, juo labiau, jog lietuvių tauta Vilniaus niekad neišsižadės“; „plebiscitinis (arba kitas prievartinis, Varšuvai tebeokupuojant kraštą) kelias kiaurai (do gruntu) tesužalos Vilniaus liaudies būdą... bolševizmo laikai praėjo, bet ar tik jie negrįš?x).

x) Na, ir išpranašavau!

Nuo papiktinimų cenzūros globojamam „Głos Litwy“ ką-ne-ką beįstengiant pratar-tixx), keista man buvo iš gen. Babianskio iš-girsti, jog XI apie 15 d. Varšuvoje įvykęs lenkų politikų pasitarimas dėl priemonių, kuriomis reiktų veikti prieš „Głos Litwy“ agitaciją Var-šuvoje! Kad mus Varšuvoje paskaitydavo ir patį Pilsudskį kartais pasiekdavome. tas mums buvo aišku kad ir iš varšuvinių adresų, kuriais siuntėme ten savo gloselį, ir iš kitokių užuominų, bet kad su mūsų „agitacija“ ten gavę rimtai skaitytis, tai mums buvo naujie-na. Lyg būtume turėję laukti kurių naujų prieš mus „priemonių“, bet ir toliau tebeturė-jome tenkintis „tėviška“ girtaujančių cenzo-rių peoviakų „globa“.

Taigi dažniausiai „smulkiai“ tesikapojome su „N.Kr.“ ar kitu kuriuo lenkų laikraščiu. Taip, kadaise „N.Kr.“ mus puolus, jog Straž Kresowos išleistai Vankavičiaus brošiūraitei „Dlaczego żołnierz polski wkracza na Litwę i Białoruś“ prikišome dvarininkiškus appetitus Lietuvai iškolonizuoti lenkų kareivių tarpe, bet Varšuvos politika tokių siekimų neturinti, o dabar tas pats „N.Kr.“ deda kažkokio St. A. K. straipsnį, kur primenama, jog Lietuvoje ir Gudijoje 6 ar net 7 milijonai ha priklausą lenkams, tad Lenkija turinti teisę ją lenkams

xx) 1944.VII.2 besitraukiant iš Vilniaus, teko man ten savo bute palikti bemaž visas 1919-1922 m. mūsų lenkiško dienraščio cenzūrinių lapų komplektas.

iškolonizuoti. „G.L.“ XI.7 nr. 145 dėl to pažymi, jog ir „N.Kr.“ demokratai be reikalo puolė „G.L.“, kai dabar iš esmės Vankavičių patys palaiko. Čia cenzūra išbraukė „G.L.“ prilyginimą lenkų agrarinės politikos siekimų vokiečių Oberosto politikų siekimams.

Kai nebe vilninė, tik galicijinė spauda („Kurjer Lwowski“) pateikė J. Osmolovskio Varšuvos administracinėj komisijoj pasigyrimą-teigimą, jog lietuviškai gudiškų Kresų gyventojai, čia ir lietuviai, stipriai linkę esą Lenkijai ir nesą ten mokyklų su dėstomąja lietuvių kalba, XI.16 „G.L.“ nr. 153 sugretino me su tuo Kauno žinias apie 39 tenykščias lenkų mokyklas, taigi 39 lenkiškos (lenkų) koliojamo L. Giros tvarkoje (pod Girą) ir nei vienos lietuviškos Osmolovskio valdžioje (toji mūsų aritmetinė pastaba cenzūros nepraleista). Čia pat patalsėme Osmolovskio informaciją, jog vis dėlto žinome apie kelias atvirai veikiančias lietuviškas mokyklas pačiame Vilniuje ir Vilniaus krašte (paskiau lenkų spaudoje buvo minima 10 lietuviškų mokyklų), sakydamiės neminį veikiančių slapta, kaip seniau ispravnikų ir stanovųjų pristavų (asesorių) laikais, nes juk dabar nelengva yra lietuviškai mokyklai gauti leidimą įveikiant išorines (valdžios) kliūtis, įvairius nemalonumus ir pasityčiojimus.

Labai suerzino „N.Kr.“ mano straipsnis „G.L.“ XI.12 nr. 150, kur dėl aukščiau minėtųjų V. Kamienieckio išvedžiojimų apie Lie-

tuvos ir Gudijos lenkiškumą ir seimo nutarimo laukimą plebiscito reikalu apsimečiau naiviu ir klausiau: kokio seimo? Varšuvos? O ką mes turime su juo bendro? Kaip gali svetimas seimas tvarkyti (rozporządzać się) svetimo krašto reikalus, kaip neužmirštamas Pasek'as Niderlandų valstybės)! „Lietuviai — maža, bet atkakli tauta, ir ar gali kas abejoti, jog jie įveiks visas kliūtis ir pasieks savo dabartinės politinės kovos tikslą — nepriklausomą Lietuvą su sostine Vilnium! Kaip sau norite, reikia su tuo sutikti (pogodzić się) ir iš anksto tam pasirengti... Plebiscitinių ar militarinių kombinacijų išdava bus tikrai viena: Vilnius liks Lietuvai. Lietuviai jau dabar Kaune rengia savo universitetą^{xx}), kuris puikiai jausis lenkų remontuotuose Vilniaus rūmuose... ir greičiausiai stengsis prilaikyti sau kelis tikrai rimtus mokslininkus, kuriuos randame greitomis (dorywczo) dabar surinktame (Vilniaus universiteto) sąstata“.

Šis ir kiti panašūs straipsniai, kad ir gerokai cenzūros apkapoti, išsiutino „N.Kr.“, kuris pakaltino mus lenkams grasant, tad „N.

x) Tyčiomis klaidingai pakeičiau Senkevičiaus Zaglobą, kuris „dovanojęs“ švedams Niderlandiją, tikrai buvusių bajorų Paseku, norėdamas patikrinti, ar beskaito lenkų laikraštinių mūsų „G.L.“. Jie tuoju pataisė mano „klaidą“.

xx) Turėjau čia galvoje organizuojamus Mokslo Kursus.

Kr.“ bendradarbiui S.K. „kalėjimu“ (mes teraginom jį nuvykti Kaunan ir vietoje patirti, jog tenykščiai kalėjimai yra tvarkoje, kad nebėrašytų daugiau apie juos savo prasimanymų — gen. Babianskis buvo gi priėjęs Kauno kalinius, kurie nieko baisaus apie savo kalinimą nei nesakė), lenkiškam Vilniaus universitetui jo evakuavimu ir jo rūmų pavedimu būsimajam lietuvių universitetui iš Kauno (juk pasakėme tiktai, ką saką ir rimčiausi Vilniaus universiteto darbuotojai, tik paprastai apie tai šnabždėta, o mes taip prosto z mostu — lietuviškai pasakėme, jog Vilniaus universitetas nebebus vėliau toks vienašališkai lenkiškas, kaip dabar kad yra, bet bus paverstas Lietuvos universitetu, jei pats universitetas nesugebės taip persitvarkyti, gaus jį pertvarkyti lietuviai — jei tas nepatinka „N.Kr.“, tai rodo, jog jie norėtų, kad Lietuva tarnautų universitetui, ne universitetas Lietuvai).

Šiaip stengėmės perdaug neaštrinti santykių su lenkais nei cenzūros buvome tam leidžiami.

Vilniaus savaitraščio „Aušros“ uždarymas už XI.18 nr. 13 „žalingą linkmę“ davė mums progos bent durti pašonėn šį uždraudimą pasirašiusiam spaudos inspektoriui Liudvikui Abramavičiui, labai padoriam vyrui ir vėliau savo „Tygodnike Wilenskiame“ nekartą Lietuvą ir lietuvius drąsiai užtariusiam, kurį dabar XI.14 nr. 151 pavadinome „spaudos laisvės prieš porą metų šalininku“. Vėliau jis man

aiškinosi nekaip jautėsis, gaudamas laikraščius bausti. Dėl oficialiai pranešto J. Osmolovskio potvarkio, kur nelenkiškomis mokykloms nustatoma įvairūs suvaržymai, t.k. kad ne mokyklų vizitatorius turėtų suprasti jų dėstomąją kalbą, bet mokykla vizitatoriaus (lenkų) kalbą, XI.23 „G.L.“ nr. 159 pastebėjome, jogei atrodė, kad Rilių, Pilių, Tegudžių (vokiečių inspektorių) laikai bus amžinai praėję, o čia...

Daugiau tekdavo man „kivirčytis“ su mano asmeniškais puolikais. Pvz., buvusiam Kauno valdininkui Steponui Kaderiui S.K. parašų*) „N.Kr.“ str. „Pogrom gimnazjum polskiego w Kownie“ puolus mane esant laisvą ir direktoriaujant puikiuose valdžios rūmuose, kai lietuviai suėmė Kauno lenkų gimnazijos direktorių Przemienieckį, o Lietuvos vyriausybė nebeleido tai gimnazijai likti tuose pat namuose, supratau, jog ir mūsų lietuvių gimnazijai lenkų rengiamas „pogromas“. Tad tuojau XI.11 „G.L.“ nr. 148 parašiau „W obronie własnej“, jog mūsų gimnazijai per keletus metus dirbus panašiose sąlygose kaip kauniškė lenkų gimnazija niekad nepavydėjome geriau aprūpintoms lenkų gimnazijoms, o nuo 1918 m. gruodžio mėn. naudojamas patalpas dideliu darbu ir nemažomis lėšomis patys gražiai sutvarkėme. Przemieniec-

x) S. Kaderis šio parašo išsižadėjo, bet jis buvums „N.Kr.“ administracijos tarnautojo nurodytas.

kis suimtas ir „pūva“ kalėjime (paskui išleistas, atsidūrė Vilniuje, ir 1921 m. lenkams išvairius mus iš mūsų gimnazijos, gavau jam duoti 30.000 lenkiškų markių, kad užleistų man sau pripažintą butą — kyši daviau su malonumu) ne už direktorystę, o aš esu korektingas lenkų valdžios atžvilgiu, kad ir būdamas jai opozicijoje, bet atviroje, ir niekad nesiečiau slapto „darbo“ (čia cenzūra išbraukė: kaip Kauno peoviakai — mat, Prz. buvo peoviakas, labai uolus ir savo organizacijos vadovybės labai giriamas). Kadaisė pats tupėjau Kauno kalėjime ilgiau negu P. ir nesupuvau, tik ir žinau, jog dabar kalėjime sąlygos yra geresnės, tad apie „puvimą“ netenka kalbėti, kad ir suprantama, jog kalėti niekam nėra malonu (uciažliwe). S.K. straipsnį aiškiai pavadinau provokaciniu. Kaderį pažinojo kun. Tumas, ir mūsų „Głose Litwy“ atskleidė šio niekur nepritapusio šūkautojo (dirbo jis ir Vilniaus cenzūroje) ir jo lenkų spaudoje Nepriklausomosios Lietuvos veikėjų šmeižimo menką vertę. Vilniaus miesto komisarui K. Niedzialkovskiui vėl atmetus lietuvių prašymą leisti įsteigti klubą priminiau XI.15 „G.L.“ nr. 152 — cenzūros išbrauktą — činauninkus (czynownicy) abiejose demarkacijos linijos pusėse, kurie girte giria „G.L.“ straipsnius^{x)}, bet ir atsidėję studijuoja maskvinių ir prūsinių kanceliarijų taisykles bei taiko jas gyve-

x) Taip bent pasakota apie N.

nimui. Po dviejų savaitių (XI.27) tas pats N. dar (kelintą!) kartą atmetė klubininkų prašymą.

Daug maloniau buvo spaudoje atžymėti šiuokius tokius Vilniaus su Kaunu pasitarimus, kurių keli kaip tik lapkrityje pasitaikė ir į kuriuos sueiti nekartą raginau. XI. apie 15 Vilniuje buvo net Kauno susisiekimio komisija su viceministeriu inžinierium Grinkevičium priekyje, kuri tarėsi su lenkų valdžios pareigūnais dėl geležinkelio, pašto ir telegrafo santykių abipus demarkacijos linijos ir priėjo bendrų išvadų, bet lenkai svyravo ar besutikti neutralizuoti Vievio stotį, kur dirbtų abiejų šalių geležinkelininkai, ir pripažinti teisę laiškuose ir telegramose vartoti ir lietuvių kalbą, nors abudu lietuvių reikalavimai atrodė visai natūralūs. Besvyrudami lenkų pareigūnai praleido gerą progą bent susisiekiant suteikti daugiau ramumo abišaliai nuotaikai, kurio jie matyt, nei nesiekė. Tame pat XI.18 „G.L.“ nr. 154 straipsnyje cenzūros išbraukta mano pastaba dėl Nepriklausomos Lietuvos dvarininkų Lukomskio ir Silvestravičiaus pasiūlymo pristatyti lietuvių nenorinčiam, bet staiga pasiilgusiam lietuviškos duonos jos pritrūkusiam Vilniaus miestui, jog tokio privatinio pasiūlymo vykdymą tespręsianti Lietuvos vyriausybė. Iš to pasiūlymo nieko neišėjo, nes jis buvo padarytas Kauno su Vilnium susisiekimui esant nesutvarkytam. Visokias geribes vilniečiams siūlęs iš Varšuvos „Dz.W.“

dabar plūdo, jog Lietuvos vyriausybė neleidi-
džianti iš Kauno gauti.

Taip pat apie XI.15 Kaunan buvo nuvy-
kę, mūsiškio Ig. Jonyno lydimi, Vilniaus len-
kų politinių srovių — demokratų, liaudininkų
ir socialistų atstovai vietoje patikrinti Varšu-
vos ir Vilniaus lenkų spaudos, Straž Kreso-
wos ir P.A.T. (Polska Agencja Telegraficzna)
platinamų gandų apie „lietuvių persekiojimą
lenkų“ — nesunku buvo įsitikinti, jog visa tai
buvo tikslingas peoviakinis šmeižtas — ir su-
eiti su atitinkamomis lietuvių grupėmis —
liaudininkais ir socialdemokratais; pastarieji
tesutiko kalbėtis tiktai su socialistais, šiaip
nusistatydami susiprasti su Latvija, Estija,
Ukraina ir Lenkija. Pasikeista memorialais
— ir tiek, bet man rūpėjo, kad keli padoresni
Vilniaus lenkų veikėjai betarpiškai sueitų su
Kauno lietuviais ir lenkais ir blaiviau negu
„N.Kr.“ imtų žiūrėti į Nepriklausomos Lie-
tuvos vyrų kilnią veiklą, — tas ir buvo pa-
siektas).

Be to, kaip tik tuo metu spauda užsiėmė
Varšuvos seimo nutartu pavedimu Osmolovs-
kiui per 70 dienų surengti atstovų rinkimus po
1 nuo 50 tūkstančių gyventojų (okupuotoje
Lietuvoje ir Gudijoje), kurie paryškintų

x) Spėju, jog Kaunan tuomet vyko bent Bronislo-
vas Kšižanauskis, Zoštautas, Liudvikas Chominskis. Zoš-
tautas neperseniausiai pats buvo prisišliejęs prie
L.S.D.P., bet ir pasitraukęs.

(stwierdzili) rinkikų valią priklausyti Lenkijai, kas tarpusaviniams susipratimams užkirtė kelią. Lyg politinį atkirtį tam XI.28 „G.L.“ nr. 163 pranešėme Lietuvos Valstybės Tarybos skelbiamas rinkimų į Nepriklausomos Lietuvos Steigiamąjį Seimą sritis, kurių tarpe ir lenkų kariuomenės okupuotąsias Vilniaus, Suvalkų ir Seinų krašto dalis. Tas tuojau sukėlė prieš mus lenkų administraciją, kuri XI.29 konfiskavo mūsų nr. 163 likusius egzempliorius (šiaip jis vilniečių jau buvo išgrobstytas kaip tik dėl anos žinios), o Vilniaus miesto komisaras Niedzialkovskis raštu išpėjo redakciją laikraštį uždarysias, jei šis dar kartą lenkų vyriausybei nusidėsias. Tačiau jau gruodžio 4 d. Vilniaus lenkų apygardos teismas nutarė mūsų laikraštį uždarydinti už tą patį 163 nr. bet dar XII.5 suskubo pasirodyti nr. 169. Nedejavome iš anksto tam pasirengę, apsirūpindami „Echo Litwy“ leidimu, kuris po savaitės ir ėmė Vilniaus gatvėse rodytis. O jau cenzūra atidžiai ėmė žiūrėti, kad daugiau nieko nerašytumėme apie rinkimus į Lietuvos konstituantą.

Tačiau ne vien politika lapkričio mėn. buvome užsiėmę. Šv. Mikalojaus salėje XI.9 kun. J. Tumas paskaitė apie „kalbamuosius žmones“ (burtininkus, raganas ir t.t.), XI.16 dr. Vladas Kairiūkštis apie dorovę, bet svarbiausias lietuvių subuvimas įvyko pačioje mėnesio pradžioje — tai 1-3 d. Lietuvių Mokslo Draugijos XII-sis visuotinis susirinkimas šv. Kazi-

miero parapijos salėje, dalyvaujant 70 jos narių. Pranešta, jog 1919 m. ligi lapkričio 1 d. draugija išspausdino, be antrą kartą išleistų vadovėlių, 29 naujus vadovėlius (drauge su pora nevadovėlių). Visuotiniame susirinkime paskaitė dr. J. Basanavičius „Lietuvių kalba archaiologijos ir etnografijos šviesoje“, kun. J. Šepetys „Liaudies švietimas Lietuvoje reformacijos pradžioje“, kun. M. Reinys „Priežastingumo dėsnis“, Vacł. Biržiška „Prie lietuvių spaudos uždraudimo istorijos“, Ig. Jonynas „Lietuva XVI šimtmečiuje sekant Michalo Lituanus‘u“, Myk. Biržiška „Lietuvių istorijos dainos“, kun. J. Tumas „Iš lietuvių karo metų psichikos“.

VI. 1919—IESIEMS METAMS BAIGIANTIS

Gruodžio mėn. Vilniaus krašto lenkų administracija tykiai atliko tautinį gyventojų surašymą — daugiausia ne tiesiogiai gyventojus apklausinėdama, tik sutraukdama žinias, kurias jai teikė lenkams atsidavę viršaičiai, o kur tokių nebuvo, tai Straž Kresowos agentai („patikimieji vyrai“), na, ir policija. Tuo būdu susidarė dažnai iš piršto išlaužti skaitmenys, tik jau ne lietuvių naudai. Pavyzdžiui, Ašmenos apskr., Dieveniškų valsč., neparodyta nė vieno lietuvio, nors kad ir tik mūsų gimnazija visados turėjo iš ten kelis arba net ir keliolika lietuviškai gražiai kalbančių moki-

nių, bet jų sodžiuje likę tėvai nepateko į šį lietuvių sąrašą — nei klausti buvo gudais arba net ir lenkais pažymėti. Panašiai to pat apskr. Lugamėnų valsč., Lazdūnų (Lazūnų) par., vis būdavo pas mus mokinių keletas (1931 m. net 15), o apie 10 lietuviškų kaimų ligi pat mūsų laikų išlaikė savo gimtąją kalbą, vis traukė ir tebetraukia į save kalbininkų dėmesį, bet 1919 m. lenkų surašyme iš ten nė vienas lietuvis nėra atžymėtas. Iš viso Ašmenos apskr. lenkų terasta 54 lietuviai^x). Tuo tarpu dar 1931 m., taigi toje pat lenkų administracijoje, iš 101.542 Ašmenos apskr. gyventojų surašymas rodė dar 52,500 lietuviškai kalbančių, nekalbant jau apie 40.000 lenkų per dvarus ir bažnyčią lenkintų, bet sugudėjusių lietuvių! Taip tad lietuviškuose valsčiuose dažnai lietuvių neberasdami ar visaip jų skaitmenis „na chwałę Polski“ sukombinuodami, 1919 m. surašinėtojai Vilniaus krašte, kiek jis tuomet buvo Varšuvos okupacijoje, tenustatė 112.262 lietuvių (6,2% visų krašto gyventojų), kurių Breslaujos apskr. 12,367 (15%), Dysnos apskr. 1.885 (1%), Gardino apskr. 1.546 (1,6%), Lydos apskr. 4.203 (2,3%), Naugardelio apskr. 16, Ašmenos apskr. 54,7, Švenčionių apskr. 38.529

x) Kaip tik Ašmenos apskr. sulenkintų arba sugudėjusių kaimų delegacija 1920 m. vasarą Vilniuje kreipėsi į Lietuvos vyriausybės įgaliotinį Ig. Jonyną, prašydamą mokyklų būtinai lietuvių kalba, nes tąja kalba dar „mūsų seneliai tebekalbėjo“.

(27,6%), Trakų apskr. 36.748 (39,6%), Vileikos apskr. 122 (!), Vilniaus apskr. 13.864 (7,5%), Gardino mieste 23 (!), Vilniaus mieste 2.920 (2,3%).

Tie dirbtiniai skaitmenys, kai paskiau juos gavome patikrinti, nė kiek mūs neerzino žinant tikrą tautinę jų vertę ir tuose valsčiuose, kuriuose lenkai lietuvių nerodė arba terodė juokingai mažus skaitmenis, mūsų kunigai, mokytojai ir susipratę kaimiečiai uoliai dirbo lietuviškąją darbą, kuris augte augo kovodamas su administracijos ir endekų tam daromomis kliūtimis, ir lietuviškas žmonių susipratimas Vilniaus krašte 1939-1940 m. ne tik nebuvo lūžęs po 1936-1938 m. žiauraus lenkų vaivados Bocianskio lietuvių persekiojimo, bet ir daug buvo stipresnis negu 1919-1922 m., kai teko man ir kitiems Vilniaus veikėjams dirbti čia lietuviškąją darbą, nemažai jėgų skiriant lenkiškam dienraščiui ir kirtimuisi su lenkų ir lenkininkų veikėjais. Juk jau nebe mano darbo metu užaugo ir subrendo inteligentinis Vilniaus lietuvių jaunimas, išsimiklino lietuviškoji vilniečių spauda, didelį darbą varė viešosios ir slaptos „Ryto“ ir kitokios lietuvių mokyklos, šv. Kazimiero draugijos skyriai (apie 500!), jų knygynėliai ir paskaitininkai, Juozo Kanopkos judrusis kaimo teatras ir kitkas, visa tai dideliu darbu, nervų ir kovos su kliūtimis įtempimu tautiškai užgrūdino Vilniaus krašto lietuvių visuomenę, gal net labiau negu lenkų, jei būtų palankiai suteikta

mums laisvė šviestis ir veikti.

O nepasireiškusiame kuo didesniu mūsų santykiuose su lenkais baigtiniame 1919 m. mėnesyje, taigi gruodžio mėn. vis dar tebegavome „maitintis“ žiniomis apie sodžiaus lietuvių kratymą, plėšimą, mušimą, suėmimą. Vilniuje buvo kratytas grįžęs iš Rusijos Mykolas Sleževičiaus brolis Jonas, viešbučio vedėjas. XII.11 Straž Kresowos agitatorių Vilniun suvartyta apskrities „kaimiečių suvažiavimas“ „lenkų, lietuvių ir gudų vardu“ gavo priimti tų agitatorių surašytą „atvirą laišką“ vyskupui J. Matulevičiui, kad iš šiaurinės to apskrities dalies pašalintų kunigus lietuvius: Navickį, Buivį, Bertulį, Čibą, Sadūną, Slabščinskį, Jakovanį, Matevičių, Bandzevičių, Michnevičių, kitaip grasidami juos išvešią kaip Giedraičių Slabščinską. Žinoma, toks „laiškas“ tikslo nepasiekė, bet vis dėlto, kai vieną ar kitą kunigą kresoviakiniai agitatoriai atveždavo į vyskupo kiemą, vyskupas gaudavo juos kilnoti, pakeisdamas vieną lietuvi kitu.

Apie XII.15 suvalkiniai lenkų žandarai suėmė 18 šaltyšių (seniūnų) ir nuvarė juos į Puską, paskiau į Suvalkus, versdami prisiekti lenkų valstybei; jie visi atsisakė ir buvo įmesti į kalėjimą. XII.3 Vilniuje pasirodžius lenkų leidžiamam kun. J. Gronskio (Grądzki) „nepartiniam meilės, vienybės ir brolybės platinimo“ lietuviškam savaitraščiui „Mūsų Balsui“ (su Erelio ir Vyties paveikslėliu) lietuviams privilioti, kuris sakydamasis Lietuvos

lenkų vardu, tuojau prikišo „lietuvių tautos vadams“ (kierownicy), jog už pinigus aptarnaują vokiečius, dar paskutiniame „Głos Litwy“ XII.5 nr. 169 aiškiai pasakėme, jog Gr. „nepartingumui“ netikime, nes jo toks tesas „nepartingumas“ kaip lenkų leidžiamų gudiškų laikraštėlių „Biellarusskoje Żyćcio“ ir „Zorka“, be to, patarėme sutvarkyti savo laikraščio lietuviškąją kalbą. Šis mūsų straipsnis gerokai cenzūros buvo išbraukytas, o vėliau apie Gr. cenzūra nieko nebeleido rašyti, bet pats šis falšyvai „lietuviškas“ laikraštis, kad ir lenkų policininkų ir „Straż Kresowos“ agentų platinamas, nepatraukė lietuvių, kaip mes ir pranašavome, ir sustojo ėjęs. Kun. Gr. liūdnai baigė savo dienas, nes menkai pasireiškęs spaudoje ir ėmęs tvarkyti nepilnamečių pataisos namus, vieno savo auklėtinių buvo nužudytas.

Daug smarkesnis už jį mūsų priešas pasirodė ambicingas Jurgis Aukštuolaitis, kuris atitupėjęs kelis mėnesius Kauno kalėjime atbėgo į Vilnių lenkų lėšomis „Suvienytąją Lietuvą“ prieš Nepriklausomos Lietuvos (šiokią ar tokią) vyriausybę ir jos nelenkišką politiką leisti. Tik Vilniuje pasirodžius, XI.30 „G.L.“ nr. 165 kronikoje priminėme endekės Em. Venslavskienės dienr. „Gazeta Warszawska“ skelbimą jį slaptosios vokiečių policijos agentu, pasiryžusiu Lietuvos vyriausybę šmeižti, pavadinome jį prūsišku A. ir patarėme ieškoti sau talkininkų ne Vilniuje arba

Varšuvoje, bet gal kur apie Maskvą. Įsižeidęs A. tuojau atsiliepė, atsirėmęs Generalinio Komisarų spaudos potvarkiu §23 pareikalaudamas, kad tuojau paskelbtume jo pareiškimą, mielai padarėme: „Tai netiesa, jog aš buvęs slaptosios vokiečių policijos agentas („G.L.“ prierašas: tai atsakymas ne mums, bet „Gazetai Warszawskai“). 2) Tai netiesa, jog aš platinęs netikras (falszywe) žinias prieš Lietuvos vyriausybę ir norįs ją apjuodinti („G.L.“: tiesa yra tai, ką paskelbėme). 3) Tai netiesa, kad būčiau prūsokas („G.L.“: netvirtinome, kad A. esąs prūsokas, tik kad jis yra prūsiškas). Tačiau tiesa, jog 1) vokiečių okupacijos metu buvau lietuvišku vertėju; 2) dirbau Vidaus Reikalų Ministerijoje pirmojo lietuviško kabineto metu Ministerijos Tarėjo pareigose; 3) buvau I-jo žemaičių bataliono organizatorius ir komendantas, kuriam buvau įgaliotas užpirkti užsieniuose karinę medžiagą; 4) tiesa, jog Krašto Apsaugos Ministerijos Revizijos Komisija pripažino mano bataliono organizacinę darbą ir vadovavimą sąžiningu ir pavyzdingu; 5) tiesa, jog 1919.VII.3 pats pasidaviau dimisijon; 6) tiesa, jog Lietuvos vyriausybė mane įtarinėjo esant lenkų orientacijos ir todėl VIII.28 buvau suimtas, 10 savaitių buvau kalinamas, bet X.15 paleistas, kadangi jokio kaltinimo nei kaltės įrodymų negalėjo man būti pateikta (przedstawiono); 7) tiesa taip pat, jog nesu prūsokas, tiktai lietuvis. Neginčydamas šių 7 A. teigimų, „G.L.“ išreiškė nu-

sistebėjimą, kodėl pasitraukęs VII.3 iš Lietuvos kariuomenės A. kalba apie karo medžiagos užpirkimą užsieniuose, o gi mūsų tebuvo sakyta apie A. lankymąsi Vilniuje vėlesniais laikais... „G.L.“ teigimą, jog A. ieškąs lenkų paramos ir norą leisti „lietuvišką“ laikraštį šis nutylėjo...

Vėliau cenzūra vis išbraukdavo mums, kai tik užsimindavome A. (pavadinom tai, cenzūros išbraukta, tabu), ne tik kai jis jau leido „Suvienytąją Lietuvą“ ir puolė tiek Lietuvos vyriausybę, tiek net ir asmeniškai mane, bet ir XII.24, jog teeisiąs toks laikraštis. Šiaip gereskalba už „Mūsų Balsą“ leidžiamoji „Suvienytoji Lietuva“ taip pat nepaveikė nė vieno Vilniaus ar Kauno lietuvio ir užbaigusi savo dienas kartu su lenkų kariuomenės pasitraukimu iš Vilniaus 1920.VII.14, šiai su Želigovskiu pagrižus X.9 nebebuvo atnaujinta, o A. iš viso iš akių mums prapuolėx).

XII.10 penktą kartą nuvykau Kaunan ir grįžau XII.17. Kaip tik XII.13 Nepriklausomoji Lietuva išsivadavo nuo bermontininkų, kaip žinome, santarvininkų (gen. Niessel) teišgelbėtų nuo galutinio jų sutriuškinimo .Grįžęs

x) Prieš bėgdamas 1920.VII iš Vilniaus, jis pardavė žydui knygininkui lietuviškus vadovėlius, kurių po 1919 m. velykinio kapsukinių išvaymo lenkai neatidavė nei Liet. Mokslo Draugijai, nei Laik. Liet. Komitetui, bet paliko Aukštuolaičiui kaip savo žmogui pelnytis. Besirėdamas su knygininku, jisai lietuviškai keikėsi. Kat-

Vilniun, XII.21 „Echo Litwy“ nr. 9 plačiai atpasakojau bermontiados likvidavimą, kur pažymėjau ir Lietuvos šaulių talkinį vaidmenį mūsų kariuomenei, lietuvių vardu ironiškai lenkams dėkodamas už gerą pavyzdį (čia cenzūra išbraukė: bet blogam tikslui sumanytą) steigiant strzelcow nadziemenskich.

Tebebūdamas dar Kaune, jau gavau parvežtą man iš Vilniaus pirmąjį „Echo Litwy“ numerį (XII.12), kurį pasirašinėju redaktorium ir leidėju, bet kelių pirmųjų numerių, žinoma, redaguoti nė negalėjau. „Echo Litwy“ visai pakeitė „Głos Litwy“, tik savęs nepagirčiau už bereikalingą pasirašymo bravūrą jau „glosininku“ sukėlus prieš save ne tik lenkų žurnalistus ir endekinę visuomenę, bet ir lenkų administraciją, dėl ko ir mūsų gimnazijai skaudžiai galėjo kliūti (1921 m. ir kliuvo!). Juk ir taip endekiškas „Dziennik Wileński“ stengėsi ją pavaizduoti lenkų lietuvinioja (fabryka litewskości), nr. 194 skelbdamas, jog eidami ar grįždami iš „Lietuva gimnazija“ žemesnių klasių vaikai griežtai (literalnie) visi plepą lenkiškai ir tiktai nuo 14 m. amžiaus, jau (mokyklos) nustatyti (uświadomione), lietuviškai.

Tenka pažymėti ir nemažas nuostolis, ku-

ram mano broliui knygininkas nedrįso tų keiksmų nei kartoti. Įdrąsintas pakartojo tą „baisųjį“ žodį: „Biaurybė!“ Brolis nuramino, jog toks keiksmas žmogaus dar neužmuša.

rį patyrėme gruodžio mėn. Kun. J. Tumas išleido paskutinį (134) „Nepriklausomosios Lietuvos“ numerį ir išvažiavo į Kauną. Tuo būdu nustojome svarbaus laikraščio, lietuvių tarpe, žinoma, labiau paplitusio negu mūsų lenkiškieji „Głos Litwy“ arba „Echo Litwy“ (1920 m. kelis mėnesius tenkinomės I.8 pakeitusiu „Aušrą“ savaitraščiu „Vilniaus Garsas“) ir lenkų spaudoje mažiau už juos puolamo, bet Vilniaus kunigų endekų ypatingai nekenčiamo, nes ten rašė kun. Tumas, gerai juos pažinęs ir aiškiai apie jų priešlietuviškus darbus rašęs. Tik ir dabar dėl savo straipsnių kun. Stan. Maciejevičiaus kun. T. buvo įskųstas Vilniaus vyskupo kurijos teismui ir dar 1920 m. gavo į jį stoti gerai pasiruošęs, bet kaltintojas teisme nepasirodė, tad byla buvo numarinta. Drauge su kun. Tumu, žymiausiu mūsų publicistu, nustojome ir iškalbingo visuomenei pasakaitininko. Šiaip XII.7 ir 8 skaitė šv Mikalojaus salėje dr. D. Alseika apie asmens ir tautos sveikatą, XII.14 kun. K. Čibiras apie senovės tautas ir Mesiją-Išganytoją, XII.21 kun. P. Kraujalis apie Krikščionybės pradžią Lietuvoje. XII.20 Lietuvių Poliklinikoje buvo Lietuvių Mokslo Draugijos Medicinos sekcijos susirinkimas, kuriame gydytojai A. Domaševičius, J. Šlapelis, Vl. Kairiūkštis darė pranešimus. O čia jau prasidėjo kalėdinės eglutės Vilniaus lietuvių prieglaudose ir sodžiaus mokyklose su dainomis, deklamacijomis ir vadinimais. Mano „Vilniaus Golgota“ pažymi, jog

Švenčionių apskr. Pašaminėj, netoli Kaltanėnų 1919 m. buvo net 4 lietuviški vaidinimai, bet jų būdavo ir kitur, tik jie spaudon nepateko.

Lenkų spauda vis kartojo senus, tad nublukino net lenkams įkyrėjusius šmeižtus apie Lietuvą, bet retkarčiais ir originaliau pasiūvairindavo. Štai Varšuvos „Robotnik“ XII.15 kartojo prancūzų savaitraščio „L'Europe Nouvelle“ savo pritartą žinią, jog „germanofiliskam“ Galvanausko kabinetui kritus ir Sleževičiui valdžią paėmus, esą tikimasi, jog Lietuvos vyriausybė išsivaduosianti nuo vokiečių įtakos. Kaip žinom, anksčiau buvo Sleževičiaus kabinetas, o paskiau Galvanausko, pačių lenkų „antantininku“ šaukiamo, tad čia ir prancūzai ir lenkų pepesai („Robotnik“) visai susimaišė, bet lietuviams išdidžių pamokymų nesigailėjo; sudavėm jiems už tai per pirštus XII.30 „E.L.“ nr. 13. Dėl girto cenzoriaus „E.L.“ nr. 10 nepasirodžius, XII.25 nr. 11 jis jau išbraukė kronikos žinelę: „Mūsų mergelių puiki tvarkelė (U naszych dziewczeczek śliczny porządeczek — iš pajuokiamosios lenkų dainelės) — mūsų laikraščio antradieninis numeris nepasirodė dėl mums nesuprantamų ir nuo mūsų visai nepareinančių priežasčių.

Nesiskaitėm su lenkų administracijos Vilniuje dabar suorganizuotu Komitetu Kaunijos lenkų teisėms ginti (Komitet Obrony Praw Polaków w Kowieszczyźnie), kuris parėmė peoviakų darbą — pats daugiausia iš ten pa-

bėgusių peoviakų susimetęs — Lietuvos šmeižimą lenkų ir Vakarų Europos visuomenėje, ypačiai spaudoje, ir vis dar jų nepamirštamą, kad ir pasenusį ruošimą dirvos lenkų kariuomenei įsiveržti į Nepriklausomąją Lietuvą. Nebesiskaitė su jais nė patys lenkai. XII.28 „E.L.“ nr. 12 lengvai atkirtome „N.Kr.“ priekaištą, jog Kaune lenkų mokiniams esą uždrausta lenkiškos „rogatyvos“ (tam tikros kampuotos kepuraitės), paaiškindami, jog tik tai lenkų gimnazija — neatsiklausiusi švietimo vadovybės — buvo pas save tam tikras kepuraitės nustačiusi, dėl kurių kildavo nesusipratimų priešvokiškos demonstracijos metu. Tik tai po to gimnazijos direktorius atsiklausė ministeriją, kuri pasisakė prieš mokyklų skyrimąsi nuo kitų kuriais ženklais ir žadėjo nustatyti visoms bendrą kepuraičių formą, neskiriant gatvėse mokinių tautybėmis. Pranešdamas tai pastebėjau: „tegu auklėtojai, ne politikai, čia pasisako“. Tame pat straipsnyje permažai atkreipiau dėmesio į kitą „N.Kr.“ žinią iš Kauno, jog Lietuvos kariuomenėje viešai (jawnie) esanti platinama bolševikinė agitacija — pavadindamas tai tik tai (cenzūros išbraukta: kvailiais) prasimanymais (plotki, plepalai) ir patardamas sugebėti skirti socialistinę agitaciją nuo bolševikinės. Tačiau 1920 m. vasario mėn. dalies Kauno įgulos kareivių sukilimas aiškiai parodė, jog lenkai ne tik žinojo apie bolševikinę agitaciją, bet ir tikrai joje dalyvavo, laukdami dėl to Kaune

perversmo ir galimumo varšuvininkams ginklu ten įsikišti.

XII.30 „E.L.“ nr. 13 kronikoje atžymėjome Straž Kresowos dvisavaitraščio „Wschód Polski“ Varšuvoje pasirodymą (jo sugretinimą su hakatistiniu „Ostreussen“ cenzūramums išbraukė, kaip ir „oberost polski“), kur dirbo mielas mūsų šiauliškis draugas (benuo Nemakščių) pilsudskininkas Marijonas Sviechauskis (mirė 1934 m.), kurio brolis Tadas buvo Dorpato lietuvių studentų draugijos narys (mirė universiteto nebaigęs), o sesuo Janina gimnazijoje tebebuvo dar J. Jablonskio lietuvių kalbos kuopelėje, paskiau Varšuvos užsienio reikalų ministerijai vertė lietuviškos spaudos straipsnius (ten ištekėjusi už lenkų liaudininko Boguslavskio). „Wschód Polski“ mėgino padoriau negu lenkiški dienraščiai apibūdinti Lenkijos „kresų“ tautinius, tad ir lietuviškus, santykius, pagyrė net „G.L.“ už rūpesningą redagavimą (bardzo starannie) ir „bent teoriškai“ palankią poziciją lietuvių su lenkais taikingiems santykiams sudaryti, bet praktikoje nepalankiai nusistatantį prieš visus (ta kryptim) lenkų sumanymus. Čia dėl to pažymėjau, jog ne prieš visus, tiktai kad ir net prieš formaliai deklaracinius, kiek juose vis dėlto glūdi imperialistiniai užsimojimai (cenzūra išbraukė: aneksiniai ir endekiškai-hakalistiniai), kurių jiems nustojus nei „E.L.“ (su „G.L.“ nedidelis skirtumas, nes kad ir Glos vyriškos giminės, o Echo ne-

katros, bet šiaip jau kaip du vandens lašų į kits kitą panašūs, net ir bulbanosiai) prieš juos nesišiauš. „Wschód Polski“ keliolika metų ėjo, gal ir buvo naudingas Varšuvos politikams, bet mums jis nieko nedavė, ir su juo nesiskaitėme.

XII.21 „E.L.“ nr. 9 kronikoje „Už jūrių ir pas mus“ priminėme, jog Švedijoje lietuvių kalbą dėsto universitetuose prof. Luñdell Upsalėje, prof. Agrell Lunde, prof. Linden Goteborge; be to, ją studijuoja dr. P. Ekblom, dr. Meyer, prof. Psilander, — Ekblom ir Lundell išleido lietuvių kalbos vadovėlį. Mūsų klausimą: o kas dėsto lietuvių kalbą Vilniaus universitete? — cenzūra išbraukė. XII.31 bendrai su daugeliu tautiečių atsisveikiname prakalbomis ir linkėjimais su taip mums reikšmingais ir audringais 1919 metais ir įžengėme į naujuosius 1920-uosius — bene dar reikšmingesnius ir audringesnius.

VII. PILKA ĮŽANGA Į NERAMIUS 1920—UOSIUS METUS

Atsisveikinau su 1919 m. „E.L.“ 1920.I.1 nr. 1 vedamuoju: „Praėjo 1919 metai. Prisiminus 1919.I.1 dieną, dabar atrodo lyg ne vieneri metai mus — lietuvius nuo jų bus atskyre, bet gal 10 metų... 19.I tebeposėdžiavo dar Lietuvos vyriausybė Vilniuje Tarybos rūmuose, dar prie jų ir ant Pilies kalno tebekabėjo Lietuvos vėliava... Vyriausybė gavo pasitraukti į Kauną, kaip prieš tai jau Lietuvos Taryba

yra tai padariusi... Tatai išgelbėjo Lietuvos padėtį... Lietuvos vakarai (Kaunas) organizuojasi ir dirba už save ir už mus vilniečius, savo ir mūsų naudai... Buvome susilaukę bolševikų... jų tarpe pažįstamų, giminių, bičiulių. Žiūrėjome į juos ne tiek abejingai, kiek jų domėdamiesi. Ir jie buvo iš pat pradžių gana pakenčiami... O gal tiktai mums taip atrodė, kuriuos privargino trimetė vokiečių okupacija. Berods, labiau jie buvo užimti tuščiomis svajonėmis (budowanie zamków na lodzie) — tuojautinio visuomenės pertvarkymo sumanymais ir planavimais. Jie buvo tikri, jog darbo žmonės paseks tais, kurie šiųjų reikalui metų metais kalėjimuose tupėjo, bet kaip jie apsiriko! Žmonės ėmė, kas jiems buvo teikiama, bet davėjams tebeliko svetimi... Nespėjo apsidairyti, o čia lenkai juos užšoko ir susarmatino išvydami..."

„Pasikeitė padėtis. Nauja valdžia, nauja tvarka. Tikriausiai senosios tvarkos atgaivinimas, tik su nauja iškaba... (cenzūros išbraukta: nauja valdžia, deja, atsirado vienakė, kurčio-ka ir činauninkų kancelarijoje „mokslo“ nebaigusi — niedouczone... Liko net čekistai. Padaryta ir skerdynės — na wiwat)“.

„Ir vėl mes — vilniečiai žiūrime į vakarus... bet ir yra į ką žiūrėti! Tas būrelis, kuris praėjusių metų sausio mėn. praslino iš Vilniaus į Kauną, virto armija, kuri išvarė bolševikus ir bermontininkus iš Lietuvos ir veržiasi į tolesnes kovas. Vyriausybė, kurios tuomet

nieks neklausė ir kiekvienas kaltino, jog esanti po vokiečiais, dabar išvadavo Lietuvą nuo prūsokų ir savo apdairia ir energinga taktika privertė koalicijos ir neutralias vyriausybes skaitytis su Lietuvos nepriklausomybės siekimu. Keičiasi kabinetai, keičiasi ministerių pavardės. Taryba tai nustumiamą, tai vėl iškeliamą, darbas čia siaurėja, čia ir vėl išsiplečia, bet net aklas pastebi, jog lietuvių visuomenė taip atkakliai, nebodama savęs (z zaparcie) laipsniškai vis kyla į nepriklausomybę, jog aišku, kad ją ne tik pasieks, bet ir apgins“.

„Dabar žiūrime į (Lietuvos) vakarus ne vien jų ilgėdamies, bet ir tikėdami ir būdami tikri, jog su jais vėl susijungsime vienoje nedalomoje tautoje ir to jos vieningumo niekieno pikta valia ar kaimynų apetitai nesugebės išardyti“.

„Tikime Lietuvą, jos nesuslūbusį pajėgumą ir dvasinį tvirtumą (hart i moc), įgytus ir išdirbtus per tiek amžių grūmimosi su priešingais gaivalais, kančių ir nelaimių“.

„Tikime Lietuvos liaudį, tiesų jos būdą, jos atkaklumą ir mužikinę kumštį, sveiką savisaugos instinktą“.

„Tikime liaudinę inteligentiją, jos meilę savo liaudžiai ir kraštui, pasiaukojimą (odda nie się) Lietuvos nepriklausomybės reikalui, jos veikimą ir politinį protą“.

„Tikime mūsų (tautos) reikalo teisingumą ir laimėjimą“.

„Tikime ir kantriai kelsime darbo ir kovos sunkenybes, laukdami sau geresnių laikų“.

„Tad linkime mūsų skaitytojams kuo greičiausiai jų sulaukti ir bent Naujuosius 1921-uosius Metus atžymėti kitokiose sąlygose negu dabar kad esame“ (čia cenzūros išbraukta: tad Vilniuje — Lietuvos sostinėje, ne Varšuvos priemiestyje)“.

Šis naujametis straipsnis praėjo pro cenzūrą gan laimingai, nes apygirtis cenzorius Naujųjų Metų išvakarėse skaityti skubėjo, besirengdamas į N.M. sutikimą ir todėl būdamas visiems, tad ir mums, maloniai nusiteikęs, nors šiaip jau ir toliau jutome tebesitęsiantį spaudos suvaržymą, dėl ko sausio mėn. nukentėjo — be daugelio straipsnių, straipsnelių ir žinių — dar išbrauktieji „E.L.“ vedamieji I.11 nr. 8/22 ir numerio tegavo pasirodyti tik pusė (nr. 9/23 cenzūros išbraukta mano pastaba, jog tai atsitiko ne dėl leidėjo ar redaktoriaus kaltės), I.20 nr. 15/29, I.21 nr. 16/30, I.22 nr. 17/31, o ir praleistus straipsnius cenzoriaus pieštukas gerokai sužalojo. I.11 nr. 8/22, žinoma, jis išbraukė ir Redakcijos patarimą „skaitytojams, kurie domisi mūsų straipsnių ir kronikos žinių likimu“, „korektūros lapus skaityti Redakcijoje tiktai dieną nuo pirmosios iki antrosios valandos“, tačiau ir be to nepraleisto raginimo daugelis „E.L.“ skaitytojų, ne vien lietuviai, nekartą pas mus užbėgdavo paskaityti, kas buvo išbraukta. Tiktai mūsų atsiprašymas I.23 nr. 18/32 dėl

anų numerių, jog pasirodė be vedamųjų, laimingai prašoko.

Taigi nr. 8/22 nepraėjo įspėjimai dėl Aukštuolaičio kaip „Suvienytosios Lietuvos“ laikraščio sumanytojo ir jo ten traukimo kun. Ant. Viskanto, buvusio prieš keliolika metų Vilniuje šv. Mikalojaus bažnyčios kunigo, kadaise Palangos Tiškevičių remiamo ir, Šveicarijoje ilgam atsidūrus, per lengvai linkusio su lenkais (ypačiai su jų aristokratija) susiprasti, neseniai į Vilnių grįžus ilgai neįeinančio į bendros lietuvių veikimo krypties vagą, tad lenkų politikų į savo spąstus traukiamo, kuriais jis ne visai net vėliau nusikratė, kai (man jau Vilniuje nebesant) vilniečių buvo pastatytas šv. Kazimiero draugijos priekyje. Nepraleistame straipsnyje sakėmės mielai bet kam Aukštuolaitį atiduosią, bet kun. Viskantą, kelių rašinių apie Lietuvą prancūzų kalba autorių*), norėtume lietuvių darbui pasilaisyti, tik, deja, kun. V. „kaip tipingas knygius atsiskyrėlis, neturėtų savarankiškai politikuoti, nes čia kad ir nenoromis virsta lietuvių darbo priešų įrankiu, prityrusių ir pergudrėjusių (biegłych i przebiegłych) nelietuviškų politikų“.

Nr. 15/29 dėl Kauno cenzūros atšaukimo Vilniaus cenzoriaus buvome išbraukti sakysda-

x) Tuomet dar nežinojau, jog jo vardu išleista La Lithuanie religieuse buvo ne tiek jo, kiek Stasio Šalkauskio parašyta.

miesi tariamai dėl buvusios kauniškės cenzūros „išdaigų“, kirtome, suprantama, neivardinamiems Vilniaus cenzoriams, kurie — dar suprantamiau — straipsnio ir nepraleido. Lyg ir raginome vilniečius pasekti čia kauniniu pavyzdžiu ir atsisakyti nuo cenzūros, tad maulėnko a cichuteńko patekti Europon, bet, deja, — sakėme — vargiai to sulauksime, nes „u nas vsio naoborot“ — keistas kraštas, keisti žmonės, o laikai keisčiausi.

Nr. 16/30 užbraukta straipsnyje priminėme, jog „visi Lietuvos kaimynai, net latviai, vis ko sau Lietuvoje siekia, laikydami mūsų kalte, jog kiekvienam esame pakeliui — kažkoks zawalidroga: Rusiją atskiriame nuo Vokietijos, Vokietiją nuo Rusijos, Lenkiją nuo jūros, nes su Dansku vis dėlto tebekeblu, Gudiją nuo jūros, net Latviją nuo Pilsudskio, pagaliau rumuniškai-ukrainišką jūrą bene nuo petrapilinės jūros; kiekviena jųjų reikalauna, kad su ja gyventume taikoje ir meilėje ir muštume tą, kurį ji nurodys, nors mes — lietuviai su nieku nenorime muštis! Entente liepia mušti bolševikus, Latvija — bermontininkus, Lenkija — vokiečius (bent jų neapkęsti ir tą neapykantą įskiepyti mūsų tautai kiaurai ligi dešimtos kartos), dar kas (kas — nesakysime, bet ne vokiečius turime galvoje) — lenkus. Varšuva taip myli Lietuvą, jog jai net širdį išplėšė... Lietuvos jau nebėra. Tėra tik Kaunas, Vilnius ir Minskas — kiekvienas lenkiškas ir net lenkiškiausias... Ar Kaunas turi

laukti, kad jam eilė (toks pat likimas, kaip ir aniems) ateitų? Gal ir ateis, bet kas iš to: savo noru jungo nepriimsime, o prisižiūrėkite Mickevičiaus Valenrodui, ar bemalonus yra pajungtas lietuvis?..“ Nr. 17/31 išbraukta straipsnyje aiškiai sakėme, jok „krašto ateitis nuo mūsų ir mums tepriklauso, broliai lietuviai, nuo mūsų takto ir politinio susipratimo mūsų šūkio įvykdymui — Nepriklausomoji Lietuva su sostine Vilniuje“.

Ilgai cenzūra dabojo, kad į „E.L.“ neįdėtų žinios, jog rinkimai Lietuvoje į Steigiamąjį Seimą (Konstituantą) yra paskirti 1920 m. balandžio 14 ir 15 d. Mat, Varšuvos politikai tebesitikėjo šiokių ar tokių (sukiliminių ar ko panašaus) įvykių Nepriklausomoje Lietuvoje sulaukti, kurie sutrukdytų rinkimų įvykdymą ir paliktų ją vis dar su Taryba, kuri varšuvinių politikų tebebuvo lenkų visuomenei valzduojama vokiečių ir net rusų politikos įrankiu, o ir lietuvių tarpe nebuvo populiari. Tad visokie „E.L.“ mėginimai pranešti apie įvyksiančių rinkimų datas cenzūros buvo braukiami iš korektūrinių lapų, rūpesningai išrankiojami iš jų įvairiose vietose — kronikoje, straipsniuose, skelbimuose — dedamų žinelių, kartą net Vydūno „Ne sau žmonių“ Jablonskienės vertime, kurį spausdinome atkarpoje, į Visuomio kalbos vidurį buvau įspraudęs sakinį su Seimo rinkimų dienų paskelbimu, bet nors cenzorius mūsų literatines atkarpas netaip jau atsidėjęs skaitė, tik ir iš

ten žaltys pagavęs seiminį skelbimą išbraukė, nors šiaipjau, kad ir su išbraukimais, praleisdavo mūsų vedamuosius (pvz., I.18 nr. 14/28) apie būsimosios Lietuvos Konstituantos reikšmę, kur būdavo priminta, jog dar Sleževičiaus kabinete rinkimų tvarka jau buvo nustatyta, o Galvanausko per Tarybą pervaryta. Tame pat vedamajame aiškiai žymėjome, jog Steigiamasis Seimas ne kitaip pasisakys kaip Taryba ir tas galutinai išspręs Lietuvos nepriklausomybės reikalą. „Konstituantos sušaukimas Kaune yra ne vien kauninis reikalas (čia cenzūra išbraukė: bet ir mūsų vilninis, kad ir demarkacinė kliūtis neleidžia vilniečiams aktingai joje dalyvauti). Tarpusavinis Kauno domėjimasis Vilnium ir Vilniaus Kaunu sudarys tą tiltą (pomost), kuris sujungs (cenzūros išbraukta: ką svetimi mums suardė), sudarys abiejų Lietuvos dalių vieningumą ir neskaldumą (jednošč i niepodzielnošč)“ (čia vėl išbraukta: ir perkels jos sostinę iš Kauno viešbučio į nuolatinę jos būklę Vilniuje).

Sausio 24 d. „E.L.“ 19/33 vis dėlto žinėlė apie rinkimus prašoko pirmoje vietoje cenzoriaus nepastebėta: „Politinių žinių tarpe antrašė „Melagingoji žinia“ oberostų kurso neiečia. Jau keletą lygiai dienų neturim galimybės suteikti žinios apie rinkimus į Steigiamąjį Seimą Kaune balandžio 14 ir 15 dienomis“. Tik dar į kitą dieną nr. 20/34 cenzorius pasvyravo: „Prieš savaitę nr. 14/28 aiškiai ir nesvyruodami nustatėme, jog „Lietuva rengiasi

Konstituantai (kurion rinkimai yra paskirti š.m. balandžio 14 ir 15 d.)“... Čia praleido, bet toliau jau vėl išbraukė, jog „trumpos žinios įdėjimas, kad rinkimai konstituanton yra paskirti balandžio 14 ir 15 d., sutinka rimtų kliūčių“, kaip ir atžymėjimą, jog „Vilniaus ir Varšuvos bemaž kasdieniai prasimanymai apie „Kauno barbarybes“ aiškiai siekia — leptelėkime — kad Konstituanta nebūtų sušaukta“... Iš ryto gavęs namie aną nr. 19/33 pagalvojau, jog išspausdintas pirmas sakinyš apie rinkimus cenzoriaus buvo išbrauktas kaip ir toliaus pakartotas, tik grįžusiame iš cenzūros lape su išbraukimais teksto tikrintojo-korektoriaus Vl. Sakavičiaus nepastebėtas, ir buvau pasirengęs prie didelės „audros“ cenzūroje ir gal skaudžių pasėkų laikraščiui — jo uždarymo nusidėjus cenzūrinės spaudos reikalavimams. Redakcijoje administratorius B. Stadzevičius jau po visam papasakojo man, jog cenzūron buvęs dabar pašauktas pristatyti grįžusi iš jos lapą su išbraukimais, nes savo vyresnybės pultas dėl išbrauktinos žinios praleidimo cenzorius aiškinosi ją išbraukęs, tik Redakcija išbrauktos vietos iš teksto nepašalinusi, kad ir priderėjusi. Cenzūroje piktai ir audringai sutiktas Stadzevičius parodė redakcinį korektūrinį lapą, kuriame baisioji vieta nebuvo išbraukta — savaime lape ją braukęs ar nebraukęs (gal vėliau bus išbraukęs, kitų jau pultas) cenzorius — žinoma, neapsižiūrėjęs — neišbraukė jos antrame (redakcinia-

me) lape, tad mes buvom tvarkoje ją skelbdami. Taip ir „E.L.“ sausai iš bėdos ištrūko, ir rūpimoji žinia pasiekė mūsų skaitytojus, ir jau buvome nebesuvaržyti ją prireikus ir vėliau kartoti.

„E.L.“ I.4 nr. 3/17 cenzūra išbraukė mūsų kronikoje: „Mūsų Balso“ melai. „Mūsų Balsas“ nr. 5 teigia, jog Lietuvos Valstybės Taryba norinti rusams pasiduoti. Tik laidokai tegali kartoti panašius šmeižtus“ (insynuacjė). Toje pat kronikoje neišbraukta žinia apie šveicarų prof. M. Niedermanno lietuvių kalbos seminarą Bazelio universitete, bet išbraukta antraštė: Lietuvių kalba ne Vilniuje. Tačiau I.5 nr. 4/18 laimingai praėjo kronikos žinutė: „Co to jest druska. Jest to rzecz niewielka, którą się obiecuje z Warszawy, a otrzymuje z Kowna“ (tai nedidelis dalykas, žadamas iš Varšuvos, o gaunamas iš Kauno).

Sausai praėjo ir „E.L.“ I.16 nr. 12/26 kronikos žinėlė „Przepowiednia“ (pranašystė), kur „Nasz Krajui“ pajuokus „E.L.“, jog Vilnius būsiąs lietuviškas, bet tiktai svajonėse (w maju), apsimetėm vilnietišškai tesupratę „w maju“-gegužės mėn., ir įnešėm lyg ir pataisą, jog mūsų žiniomis tatai būsią ne gegužės mėn., bet birželyje. Kai liepos mėn. lenkai gavo iš Vilniaus bėgti, tame pat „E.L.“ VII.17 nr. 129/142 pasijuokėme, jog esą mes apsirikę tiktai pora savaitių. Tačiau kai 1921.V.22 „Vilniaus“ nr. 112 kronikon įdėjau panašaus turinio žinutę: „Vakar prasiplatino mieste gandai,

jog lenkai iki 1 birželio gaus užleisti Vilnių lietuviams“, tik kad ir tokių gandų Vilniuje tuomet buvo, VI.6 taikos teisėjas mane nuteisė 100 lenkiškų markių baudos ir 20 m. teismo išlaidų arba viena para arešto. Nors aš buvau pasirengęs areštėlį atlikti, bet manęs nesiklausęs mūsų gimnazijos raštvedys T. Aleknavičius (1941 m. bolševikų išvežtas Sibiran ir ten miręs) šią pabaudą ėmė ir sumokėjo. Teismo metu kai nurodžiau teisėjui Bučinskiui, jog žinutė lenkiškai klaidingai išversta mano nenaudai, jis tuojuo pasisakė pakviesias greta esančios lietuvių gimnazijos direktorių autoritetingai ją išversti. Sumišo teisėjas išgirdęs, jog aš kaip tik esu tos gimnazijos direktorius, nieko nekviatė ir pasitenkino mano pasiaiškinimu, na, ir minėtąją pabaudėle.

Tik čia būsiu kiek pirmyn išsokęs. Šiaip 1920 m. sausio mėn., be labiau ar mažiau cenzūros sužalotų politinių ir visuomeninių straipsnių, teko kiek paskirti vietos ir laiko vieno kito Vilniaus krašto „veikėjo“ darbų nušvietimui.

Lenkų politikai ir vertėjai mėgo kartais aukštai kelti (prireikus ir žemai nužeminti) lietuvių liaudies dorybes. Taip, vienas judriausių tuomet Straž Kresowos veikėjų inž. T. Szopa (jo pavardė man sijo su mano mokytoju šiaulių gimnazijoje antipatingu Jurgiu Šopu, vėliau buvusi mokytoju Vilniuje, pagaliau Ukmergės gimnazijos direktorium — vis tai cariniais laikais) 1919 m. gruodžio mėn. savo

organizacijos savaitraštyje „Ziemia Wileńska“ str. „Czy znamy litwinów“ padangėn ke-
 lia lietuvių liaudį, tikrą jos nuoširdumą, pa-
 dorumą, gilų religingumą, nepaprastą jautru-
 mą ir švelnumą (delikatność), gilią meilę sa-
 vo kraštui ir didelį praktingumą. Taip gražiai
 išgyręs liaudį, savo entuziastingą straipsnį Š.
 baigė puldamas lietuvių inteligentią, kunigi-
 ją, Tarybą, vyriausybę, partijas ir t.t. Kiek
 apie mūsų liaudį atsilepęs gražiai kad ir jos
 visai nepažinęs, tiek ir puldamas prasišvietu-
 sią mūsų tautos dalį jis parodė, jog nei jos ne-
 pažįsta, tad „E.L.“ 1919.XII.31 nr.14 tepatarė-
 me lenkų veikėjams vis dėlto mus pažinti ir
 tuomet tespręsti, užuot imtus mus nepagrįstai
 teisti. I.3 nr. 2 dėl tų pat šopos teigimų primi-
 nėme, jog Vilniaus krašte „praktingumas“
 nekartą virstas ir išrokavimu — pirmu laips-
 niu virsti „tuteišiu“ — manekenu svetimose
 rankose, dvasiniu ištuštėjimu ir tos tuštumos
 išlyginimu iš visur greitomis gaudomu men-
 kaverčiu išviršiniu skuduru — liaudis čia virsta
 patogia svetimiems naudoti bevale minia.
 „Argi stebėtina, jog turėjus reikalą su „tutei-
 šių“ minia, žinoma, liaudimi tebevadinama, ir
 susidūrus su liaudimi, kuri išliko sau, susi-
 žavima, jog nei žodžių (tam išreikšti) neran-
 dama (niemieje się poprostu z zachwytu). Š.
 gėrissi Maironio poezija (ją pažino iš Draz-
 dauskaitės-Jablonskienės vertimų), tikrai ža-
 vinga, nes ji yra savo liaudies-tautos, per am-
 žius save išlaikiusios, poezija. O ką būtų gavęs

pasakyti, jei būtų sugebėjęs pažinti tikrai liaudinę poeziją — dainas, raudas, padavas ir kt.! Juk tai ne praeities tik palikimas, bet tebegyvas, savo gyvenimą tebegyvenąs, žodis! O dabar pažiūrėkime, ką dainuoja Vilniaus miesto ir aplinkos „liaudis“ (cenzūra išbraukė svetimženklius). Dainuškas, kurių išmoko iš rusų ar lenkų kareivių arba iš dainynėlių. Kaime dainuoja verstas arba perdirbtas iš lietuviškų dainuškas, nekartą paimtas iš kaimynų, ne paveldėtas iš senelių ir prasenelių, gudiškas arba lenkiškas ar net — baisus dalykas — visai nedainuoja. Liaudis, kuri nedainuoja, nėra liaudis ir niekadės nevirs tauta. Vilniaus krašto „lenkystė“ ne tiktai negali pavaduoti šalinamos iš čia lietuvybės, bet nė iš tolo neduoda čia to, kuo yra nuo amžių lenkiškai liaudžiai jos lenkystė“.

„Mes—lietuviai Vilniaus liaudies niekadės neišsižadėsime, išrausime (wypleniemy) iš jos pseudo kultūrą ir sujungsime su jos tautalietuvių tauta. O tai atliksime ne tik savo reikalu vaduodamies, bet ir Lenkijos reikalu, kuri — priešingai ištikus — gautų verstis su įskiepytu sau skauduliu, kuris sugangrenuotų visą jos organizmą“.

Toks buvo „E.L.“ atsakymas į politinį Straž Kresowos lietuvių liaudies komplimentavimą ir mūsų inteligentijos pabarimą. Gal inž. Šopa ir buvo padorus, kad ir suklaidintas, inteligentas, bet šiaipjau Straž Kresowos veikėjai ir veikėjėliai dažnai būdavo netikę

organizacijos atstovai, o kai kas jų net plačiau gavo pagarsėti sauvaliavimu ir nachališkais išsišokimais. Toks buvo Giedraičių valsė. Kopūstiškių kaimo Andrius Ciesiūnas, aiškiai lietuviškos kilmės, bet lenku save kėlęs ir lietuvių nebeapkentęs apmokamasis Straž Kresowos agitatorius, įsivaizdavęs vyriausiu savo valsčiaus lietuvių tvarkytoju, tad triukšmingai savavaliai kišėsis į jų reikalus. Giedraičių lietuviai patriotai vaistinininkas Valeika ir jo žmona mokytoja, ypačiai jų įsteigta lietuviškoji mokykla ir mokytojos (jauna pasimirusi Birutė Bulotaitė, Bytautaitė) daug gavo pakelti jo triukšmavimo ir kitokių nekultūrinių išsišokimų, o klebonas Slapšćinskis net buvo išvežtas į Vilnių. Nekartą lankiusis pas mane M. Valeikienė daug man pasakojo apie jo reikavimus, stumdymus ir net mušimus, ko paveiktas „E.L.“ I.9 nr. 6/20 ėmiau ir išdrožiau str. „Andrzej Ciesiun z Kapuściszek“, kuria-me ypačiai plačiai atpasakojau paskutinę jo išdaigą — Ciesiūno išvaikymą vietos žandarų leisto mokykloje naujamečio lietuviško vakarėlio, mušimą vaikų ir mokytojos, eglaitės išmetimą, o kai buvo žandarai pašaukti vakarėliui ginti, pamatę stražkresovinius Ciesiūno įgaliojimus patylomis pasitraukė į jo žygį nesiikišdami. Vis dėlto mano išgarsinimas (pasirašiau Br. Michałowski) Ciesiūno išdaigų priverstė Straž Kresową tiek jį, tiek ir kitus savo agentus nuo panašių išdaigų kiek prisilaikyti; bent nebesiskundė giedraitiečiai dėl kokių

naujų ciesiūninių išsišokimų prieš lietuvius, tik pats Ciesiūnas kurį laiką grasė „E.L.“ redaktorių kaip reikiant sutvarkysiąs.

Tuo pat Br. Michalowskio parašu po savaitės — I.16 nr. 12/26 — str. „Casus Babili-cus“ atpasakojau ne taip triukšmingą, bet nuotikingesnę kito Vilniaus krašto „veikėjo“ istoriją, su kuria iš dalies pats susidūriau, bet daugiausia papildė man ją žinomas Vilniaus lietuvių veikėjas kun. Pranciškus Bieliauskas. Ji lietė mano tik antraštyje lotyniškai įvardytą Joną Babilių, kun. Bieliausko seserėną.

Bene dar prieš karą puolusių jo šeimą sodžiuje plėšikų sumuštas, Jonas B. nebestengė baigti felčerių mokyklos, bet į mokslą vis tebesiveržė. Išgirdęs apie lietuvišką gimnaziją, 1918 m. rudenį jis padavė man prašymą noris stoti VIII klasėn. Kvotimai parodė, jog ir I-n klasėn vargiai jis būtų tikęs. Jis vis derėjosi, laipsniškai nuleisdamas savo prašomąją klasę, ligi žemesnių daugiau nebebuvo, ir siūlė man keliasdešimt vokiškų oberostų „papirosams“, ligi galutinai juo nusikračiau; jis sakėsi dėdei kun. Bieliauskui iš mano akių pamatęs, jog tik dėl per mažos man siūlomos sumos aš jo nepriėmęs...

Paskiau jis mėgino patekti į kitas lietuvių mokyklas — provincijoje ir bene tik be kvotimų vienon jųjų buvęs priimtas pasižadėjęs pristatyti Vilniaus lietuvių gimnazijos pažymėjimą, kurio neturėdamas, žinoma, ne tik nepristatė, bet ir suskubo pasireikšti visišku

bemoksliu, tad iš mokyklos buvo atleistas. Čia pareiškė jis saviesiems stosiąs Kauno karo mokyklon ir gyrėsi buvęs ten priimtas, tik kaip ten buvo — nežinau, bet ir be mokyklos vadovybės žinios sau težinomu būdu apsirūpinęs jos baigimo „pažymėjimu“, kurį betgi atsisadęs Glovackio pulke iš Kauno „atsiųstuoju“ karininku pamiršęs su savim atvežti. Pulko vadas laikinai jį priėmė kitam (sergančiam tuo metu) karininkui pavaduoti, o karininkų tuomet — ir dar lietuvių — mūsų kariuomenei labai trūko. Nepavykus įtraukti pulkininko vakarieniū, nesididžiavo ponas Jonas ir ėmė su labai jį pamėgusiais kareiviais kortauti ir girtauti, kuriems pralošė 1.300 pulko ostmarkių. Kai, be to, teiravęsis Kaune dėl pono Jono karinio pažymėjimo iš ten pulkininkas buvo paaiškintas, jog šis jokio pažymėjimo negavęs, suėmęs jį nusiuntė su palydovais į Kauną. Pakeliui Kaišiadoryse pavyko nuo palydovų ištrūkti į savo gimtinę, bet ir ten suimtas ir kalėjiman pristatytas, buvo giminių išvaduotas, kurių rūpesniu gydytojai nustatė dvasinį jo sušlubavimą, o giminė padengė jo pasisavintą valdžios sumą.

Išleistas iš kalėjimo, Lietuvos karininko uniformoje ir su „pažymėjimu“ rankose, ponas Jonas stoji Vilniaus lenkų universitetan, mielai priimtas kaip lenkams simpatizavęs politinis kalinys. Pasistatau čia pasakotojo man kun. Bieliausko vleteje:

„Sutikome poną Joną prieš porą savaitių.

Sveikas jis ir linksmas, daug ko tikisi ateityje. Uniformuotas, tik ne Lietuvos karininko uniformoje, tikrina negaunąs mokėti už mokslą, bet gaunąs visą išlaikymą ir 800 lenkiškų markių mėnesinio atlyginimo. Sakosi išėjęs jau medicinos pirmąjį semestrą ir padedąs operacijose karinėje ligoninėje. Sakosi chloroformuojąs. Karšta mums pasidarė pagalvojus (ciarki przeszły nam po ciele!“). Čia kun. B. pridūrė man, ko aš straipsnyje nepakartojau, jog iš Babiliaus pats gavęs leidimą vykti per demarkacijos liniją, nes Babilius tarnaująs karinėje lenkų įstaigoje, iš kurios reikia gauti leidimai per liniją.

Nuėjęs iš ryto Redakcijon, radau laukiančius mane du tos įstaigos puskarininkius, kurie paklausė, ar aš galiu pasakyti, kas rašė „Cusus Babillicus“. Atsakiau: „Galiu. Tai aš rašiau“. Ir dar kai kuo papildžiau, ko nebuvo parašęs. Puskarininkiai padėkojo ir pridūrė, jog skaitydami „Cusus Babillicus“ („o mes Tamstos laikraštį kasdien skaitome su įdomumu“, komplimentiškai man papildė) žiūri: nu gi tas straipsnio herojus drauge su jais atsakingą darbą atlieka! Išeidami iš Redakcijos, pasisakė J.B. būsiąs ne tik iš tarnybos, bet ir iš universiteto atleistas, kuo aš paabejojau.

Bene trečią dieną po to nedarbo metu, tad leidyklos patalpose tesant ten gyvenančiai ekspeditorei B. Stadzevičiaus seserei, atėjo pats J.B. ir liepė pasakyti redaktoriui, kad savo straipsnį atšauktų, nes kitaip jam būsią

blogai. — Tai prašom jam pačiam pasakyti, ir jeigu straipsnyje yra kas klaidingai pranešta, jis tikrai atšauks“ — ramino p-lė Stadzevičiūtė. — Aš nesakau, kad ten kas neteisingai pranešta, tik išpėju, kad atšauktų, nes kitaip bus jam blogai.

Ačiū Dievui, nieko man neatsitiko, bet ir J.B., gal iš tos tarnybos ir universiteto atleistas, nenukentėjo, tik sugebėjo vesti lenkų dvarininkaitę bene su dviem dvarais ar namais, tad neblogai įsitaisė.

Cesiūno ir Babiliaus dalykai, mūsų iškelti, baigėsi neblogiausiai, bet patys savaime buvo nereikšmingi, o gal net, ypačiai babiliniai, labiau tikę feljetonui negu vedamiesiems. Tačiau nebe feljetonu atsidavė visa agresinga, Varšuvos nustatoma, lenkų veikla prieš Vilniaus krašto tautiškai susipratusių lietuvių judrumą ir Nepriklausomos Lietuvos savarankišką politiką. Tą veiklą turėjome stebėti, žymėti ir savo silpnomis pajėgomis jai priešintis. „Echui L.“ padėjo I.8 vietoje „Aušros“ ėmęs eiti savaitraštis „Vilniaus Garsas“, kuriame prašokdavo kartais ir „E.L.“ nepraleidžiamos žinios.

Kai 1919.XII.11 „kresoviakų“ suvežtas Vilniun tariamasis Vilniaus apskr. „kaimiečių suvažiavimas“ ne tik lenkų, bet ir lietuvių ir gudų vardu, tik kresoviakų pareiškimais, reikalavęs jungti Vilniaus kraštą į Lenkiją ir iškelti lietuvius kunigus iš jų užimamų parapijų, patyrę apie tuos „nutarimus“ dabar, sau-

sio mėn., viena po kitos apskrities parapijos ir valsčiai ėmė protestuoti „suvažiuojan“ nieko nerinkę ir jų vardu tarti neįgaliavę; tai Kiauklių I.4, Širvintų I.5, Bagaslaviškio apie I.16, Malėtų I.28 ir t.t. Ne to apskr., bet Trakų I.14 buvo suimtas ir atgabentas į Vilnių Kabelių par. kun. Pr. Čeglys ir tik I.29 iš kalėjimo paleistas. Lenkų kareivių plėšimai, suėmimai ir mušimai kartojoosi daugelyje Vilniaus, Trakų, net Ukmergės apskr. parapijose ir valsčiuose. Nebežinodami kaip apsiginti, 26 valsčiai išrinko įgaliotinius, kurių 12-kai tepasisėkė pereiti demarkacijos liniją ir I.11 Kaune išdėstyti Lietuvos vyriausybei ir Santarvės atstovams Vilniaus krašto lietuvių skriaudas ir prašyti išvaduoti iš nelaisvės.

Pačiame Vilniuje I.9 komisaras Niedzialkovskis leido pagaliau įsteigti Lietuvių klubą, kurio narių susirinkimai ir šiaip lankymasis įvairino vilniečiams nelinksmą laiką. Aš vieną ar du kartu buvau jame apsilankęs, bet šiaip vengiau dažniau ten lankytis, žinodamas lenkų agentų esąs sekamas, tad nenorėdamas klubui užtraukti nemalonumų. Pats betgi „bėdon“ įkliuvau, už nesukapotą ties mūsų gimnazija ledą gatvėje J. Pilsudskiui atvykstant į Vilnių to pat miesto komisaro I.20 nubautas 3.000 lenkiškų markių pabauda. Po to I.23, policijai reikalaunant gatvę išvalyti ir grasant nauja pabauda, o gimnazijos sargams nesutinkant to daryti kaip ne jų darbo (jie, mat, esą kurjeriai), aš su aštuntokais per porą

valandų mūsų šaligatvį nuvaliau. Tuo tarpu greta gimnazijos Teismo rūmai ramiai sau žiūrėjo į ledo kalnus ties jais ir, žinoma, nebuvė nubausti.

Ne staigmena mums buvo policijos reikalaujamas lietuviškų iškabų pakeitimas lenkiškomis, kurį „E.L.“ I.10 nr. 7/21 palydėjom (cenzūros išbrauktuoju) klausimu, ar tai išplaukia iš J. Pilsudskio atsišaukimo apie visų mūsų tautų ir kalbų lygybę. Cenzūra mums išbraukė I.27 nr. 21/35 kronikos žinę „Dziwna mapa“ apie Londone išleistą ir Kauno spaudoje paskelbtą Naujosios Lenkijos žemėlapi, kur Lenkų valstybėn įjungta visa Lietuva, didžioji Gudijos dalis, didžioji Latvijos dalis (su visu Kuršu ir Latgala), Rytų Galicija, Ukrainos ir Čekijos dalys ir gerokas Rytprūsių plotas. Cenzoriui ypačiai nepatiko Latvijos įjungimo pažymėjimas, nes nuo 1919 m. rudens J. Pilsudskis ėjo Latvijos talkininku prieš Sovietus, susitaręs su latviais (slaptai nuo lietuvių) užėmė Daugpilį Latvijos naudai, ir Varšuvos spauda stengėsi tai panaudoti prieš Lietuvą, kurstė latvius prieš lietuvius, kad reikalautų Mažeikių ir kitų pakuršės vietovių ir t.t. (tai žymėjome „E.L.“ vedamuose), tad londoniškis žemėlapijo paskelbimas lenkų politikams buvo nie na rėkę (nepatogus), vertė latvius saugotis savo talkininkų ir išlyginti savo nesutikimus su mumis.

Ne tiek iš pačių lenkų prasitarimų, kiek iš vėl ėmusių gausėti varšuvinės spaudos Lietu-

vos puldinėjimų, prasimanymų apie lietuvių susirėmimus su latviais ir net pamokymų, jog lietuviai savo reikalo nesuprantą, užsidarydami Kauno Lietuvos plotelyje, užuot, susitarę su Lenkija, gavę plačius Lietuvos ir Gudijos plotus, nesunkiai suprasdavome agresingus Lenkijos pasirengimus prieš Lietuvą, mėginimus vėl suorganizuoti peoviakus Lietuvoje, ne tiek Kaune, kiek Panevėžyje ir Šiauliuose, dar agentūros P.A.T., bet ir Vilniuje veikiančio Komiteto Obrony Polaków Kowieńskich skleidžiamus melus apie persekiojimą lenkų ir neramumus Nepriklausoamoje Lietuvoje. Visa tai privertė mus I.24 nr. 19/33 vedamajame mėginti išpėti, — o tai peoviakų cenzoriaus išbraukta, — jog už savaitės-pusantros Vilniuje bene tik prasidės protesto mitingai prieš Lietuvą, o dar kiek vėliau — bus panašios į rudeninę avantiūros mėginimas. Tą išspėjimą baigėme žodžiais: „Saugokitės ugnies, nes padegėjai yra ne anoje demarkacijos linijos pusėje (Nepriklausomoje Lietuvoje), tik šioje — Vilniuje!“ Po kelių savaitių vasario mėn. Kaune ištikęs igulos dalies sukilimas parodė, jog mūsų ir ne mūsų spėliojimai nebuvo iš piršto išlaužti.

Džiaugėmės patyrę, jog iš Seinų lenkų išvytoji lietuvių gimnazija su savo garbingu direktorium kun. Motiejum Gustaičiu nuo I.12 gavo Lazdijuose prieglaudą ir vėl ėmė veikti. Su džiaugsmu I.27 nr.21/35 paskelbėme kaip tik tą dieną Kaune ėmus veikti Aukš-

tuosius Kursus, kaip universiteto užuomazgą, išvardijom vyriausius jų dėstytojus profesorius, kurių tarpe net nelietuviai skaitysią lietuviškai, ir išpėjom, jog tie mokslo kursai ilgainiui persikelsią į Lietuvos sostinę, kurioje veikianti dabar Vilniuje lenkiškoji dalis gaušianti užleisti vietas, kad po vienu stogu su lietuviais dirbtų sujungtoji alma mater nebe Stepono Batoro, tik Adomo Mickevičiaus vardu. Nuo vasario mėn. ir aš Kauno kursuose paskaitydavau iš lietuvių literatūros istorijos, kiek pavykdavo man iš Vilniaus įpulti.

Tačiau ir pačiame Vilniuje gavome labai malonų išpūdį, kai I.24 į Vilnių atvyko Lietuvos vizitatorius arkivyskupas (vėliau popiežius) Achillo Ratti^x), kurį pasitikdami lenkai apšmeižė Lietuvą ir lietuvius, bet I.25 lietuvių mokyklų ir organizacijų atstovai, jį sveikindami, atrėmė lenkų šmeižtus ir paaikšino sunkią lietuvių buitį Vilniaus vyskupijai esant lenkų valdžioje. I.27, vyskupo J. Matulevičiaus-Matulaičio lydimas, arkiv. Ratti aplankė šv. Kazimiero lietuvių bažnyčią ir mūsų gimnaziją, kurioje savo salėje tvarkingai susstatytų mokinių priekyje pasveikinau jį lietuviškai (kun. A. Viskantas išvertė itališkai), kun. Čibiras lotyniškai, o mokinių choras sudainavo kelias lietuviškas dainas. Padėkojėms už sveikinimus ir dainas, arkiv. pasisakė esąs liaudies dainų mėgėjas ir palinkėjo mums sėkmingai išlaikyti savo mokslavietę.

x) 1921 kardinolas, 1922-1939 pop. Pijus XI.

VIII. NERAMUS VASARIS, TIK NEDAVĖS KO LAUKTA

Vasario mėn. tebesitęsė Vilniaus krašto lietuvių pratinimas klausytis, gerbti ir gal mylėti lenkų valdžią. Tad II.2 lenkų kareiviai Kavalniškiuose (Vilniaus apskr.) apiplėšė du ūkininku, II.9 Kamajuose (Ukmergės apskr.) priplakė vestuvininikus, II.14 Pakravoje (Trakų apskr.) beplėšdami buvo išvaikyti atskubėjusių mūsų gusarų, tą pat dieną Dusmenyse (Trakų apskr.) plėšė ir primušė viršaitį, II.16 apiplėšė grįžtantį iš Naujavilnio į Vilnių dr. A. Domaševičių, II.17 Šneriškiuose plėšė ir primušė visus vyriškius, II.18 Anglininkuose (Trakų apskr.) beplėšdami išvaikyti mūsų gusarų, II.28 Kulniškėse (Vilniaus apskr.) primušė F. Čižiūną ir suėmė 9 vyrus ir 2 moteris, II.29 Želvos bažnyčioje (Vilniaus apskr.) šovė arti kunigo, sakiusio lietuvišką pamokslą, o II.12 Bagaslavišky (Vilniaus apskr.) — nebe kareiviai — suėmė kun. Bertulį. Apie II.10 Liubave (Marijampolės apskr.) lenkų kareiviai suėmė ir primušė 2 žydu, kurie vežė į Nepriklausomą Lietuvą Suvalkų miesto piliečių reikalavimą Santarvės atstovams, kad Suvalkai būtų prijungti prie Lietuvos.

Vasario mėn. Valkininkų parapija protestavo prieš lenkų paskelbtą tariamojo tos parapijos „6.000 lietuvių ir lenkų susirinkimo“ gruodžio mėn. nutarimą reikalauti, kad

Vilnius būtų prijungtas prie Lenkijos: tokio susirinkimo nė būti nebuvo. Vilniuje užsimezganti lenkų liaudininkų „Odrodzenie“ organizacija sukvietė ten II.14 ir 15 „lenkų liaudies kongresą“, į kurį įviliojo tartis dėl žemės ir sodiečius iš lietuviškų ir gudiškų valsčių, bet jų vardu paskaitė rezoliuciją apie „tvirtą nusistatymą Vilniaus krašto liaudies priklausyti Lenkijai“ ir tos krypties telegramas svetimoms valstybėms. Sodiečiai išbėgiojo, rezoliucijos nepasirašydami. Kas dėl žemės, pabėgęs iš Kauno Ignacy Sokołowski kaip tik tuo laiku „nuramino“ vilniečius sodiečius, primindamas „Dziennik Wileński“ dienraštyje tai, ką jau seniau tvirtino M. Vankavičius, jog mūsų žemė esanti pažadėta lenkų kareiviams, taigi ne vietos liaudžiai, ką mes tuoju pakartojome II.15 (tad prieš „liaudies kongresui“ išsiskirstant) „E.L.“ nr. 37/51 kronikoje: Ziemia nasza nie dla ludu (mūsų žemė ne liaudžiai).

Varšuvos ir Vilniaus lenkų spaudai tebekartojant senus pliauškalus prieš Lietuvą ir lietuvius — 1883 m. „Aušra“ buvus leista rusų arba vokiečių pinigais, tautinis lietuvių sąjūdis tebuvo rusų intriga prieš lenkus, Lietuvos Taryba vokiečių buvus papirkta, Lietuvos vyriausybė tarnaujanti bolševikams ir pan. — ir vis grįžtant prie plačiosios Lietuvos su Gudija, o tom dviem, žinoma, su Lenkija, „E.L.“ II.7 nr. 30/44 lengvai melus atmetė, o dėl viliojimo į plačios Lietuvos valstybę išpėjo, jog

Lietuva nenori prisiimti sau kovos prieš gudiškus „pomieščikus“ (dvarininkus), pakankamai jos turėdama su savaisiais.

O čia jau sulaukėme ir vasario 16 d. šventės. Kaip prieš dvejus metus vokiečiai neleido spaudoje paskelbti Lietuvos nepriklausomybę ir konfiskavo „Lietuvos Aidą“ su tuo paskelbimu, taip dabar lenkų cenzūra nepraleido „E.L.“ paskelbimo teksto ir teko mums pasitenkinti II.17 nr. 38/52 vedamuoju, kuriame apibūdinome Lietuvos Tarybos žygį ir jo išdavas, kurias įtvirtins Steigiamasis Seimas (Konstituantas), nebe tarybininkų rinkimais, tik Tautos atstovų balsais patvirtindamas Lietuvos nepriklausomybę su sostine Vilniuje. Mes, vilniečiai, išklausę šv. Mikalojaus bažnyčioje kun. P. Kraujallo pamokslą, susirinkome mūsų gimnazijos salėje, kur aš gavau priminti šių sukaktuvių reikšmę ir, visų karštai pritartas, pasveikinti čia dalyvaujančius dr. J. Basanavičių ir gen. Silvestrą Žukauską, kuris šiuo metu atvykęs į Vilnių apsilankė (su rotmistru Vaitiekūnu) sukaktuvinėje šventėje. Po to suvaidinta S. Čiurlionienės „Kalinys“.

Iš kauniečių girdėjęs visokių kalbų apie gen. Žukauską, o dar kaip tik tuo metu „Wschód Polski“ žurnalui palaikius mūsų generolą lenku, kad ir pagerbiau jį kaip Lietuvos armijos vadą, bet nesistebėjau, jog viešbučio, kuriame jis sustojo, valdytojas lietuvis sutiko mūsiškiams įleisti į gretimą su genero-

liniu numerį stebėtoją, kuris betgi nieko įtartinai neišgirdo, tik jaunų lenkų karininkų mandagias, bet nereikšmingas su generolu šnekes. Raiteliui generolui patikę lenkų raiteliai, o šiaip jis buvo susirūpinęs pargabenti iš Kijevo savo žmoną ir dukterį, kas jam vėliau pavyko, kai V.8-VI.10 laikotarpyje lenkai Kijevą buvo užėmę. Šiaip prie jo sukinosi J. Aukštuolaitis, kuris iš jo — jokio politiko ir svetur gyvenusio, tad nesiorientuojančio nei Lietuvos nei tautinio lietuvių sąjūdžio, nei XIX-XX a. lietuvių bei lenkų santykių istorijoje, išprovokavo savo „Suvienytai Lietuvai“ negudrų straipsnį, jog Lietuva ir Lenkija galinčios būti viena valstybė.

Prieš pat vasario 16-sios šventę pakartojome iš „Ziemos Kowieńskos“ keliolikos lenkų — Kauno ūkio draugijos narių — Kudrevičiaus, K. Lukomskio, Gruževskio, K. ir St. Ploterių, M. Jonavičiaus, K. Jančevskio ir kitų — deklaraciją, kur pasirašiusieji reiškė lojalumą Lietuvos vyriausybei ir pasiryžimą dalyvauti Nepriklausomosios Lietuvos kūryboje. Atidarant universitetinius mokslo kursus, sveikintojų tarpe buvo Kauno lenkų gimnazijos direktorius Przemieniecki (peoviakas!). Už lenkų deklaraciją (ir sveikinimą) pasirašytojus išbarė „D.W.“, o „N.Kr.“ visa tai nutylėjo, kas man leido „E.L.“ II.14 nr. 36/50 kad ir deklaracijai pritarti, pabraukiant jos pasirašytojų retą drąsumą, bet ir ispėti, jog praėjusį rudenį irgi lenkų grupė buvo pana-

šiai pasisakiusi, bet kai kurie jų vėliau savo lojalumą Lietuvos vyriausybei ir lietuvių visuomenei skaudžiai pažeidė, tad ir ne stebėtina, jei dabartinis ūkio draugijos žygis mūsų visuomenės atsargiai tebus sutiktas. Juk anuomet saviškių (POW!) painstruktuoti lenkų veikėjai buvo stoję į Lietuvos valdžios pareigūnus, kiti jų savo pareigas stengėsi panaudoti destruktškai, tad ir buvo pašalinti kaip kenkėjai ir savo nelojalumu privertė dabar vyriausybę atsargiau žiūrėti į naujus pasisiūlytojus.

Nežinodamas dar, jog tuo metu palei demarkacijos liniją buvo sugrupuota daugiau lenkų kariuomenės, bet iš neaiškių lenkų spaudos prastarimų apie „neramumus“ Kaune ir vilniečių lyg ir ausinių plepalų, o taip pat iš kpt. Koscialkovskio neaiškaus elgesio, kai jis davė man leidimą peržengti demarkacijos liniją ir bene pirmą kartą ėmė domėtis, ar aš nežinau, kaip Kaune sekasi, II.17 vykau (šeštą kartą) į Kauną (sunkvežimiu), kad ir nieko nežinodamas, bet jau neramus. Atvykęs tuojau ėmiau teirautis kaip dalykai — nieko, sako, viskas ramu. Tad naudodamasis ramumu, kiek pasisukinęs po miestą ir II.19 Mokslo kursuose atlikęs savo pirmąją paskaitą, nuvykau į Vieکشnius pas tėvus, kurių nemačiau nuo 1918 m. vasaros, nuraminau dėl brolio Vaclovo saugumo (brolis Viktoras dar nebuvo grįžęs Lietuvon iš Petrapilio) ir kelias dienas toli nuo politikos gyvendamas tikrai atsilsė-

jau. Grįžęs į Kauną, tepatyriau apie II.22-23 įgulos dalies maištavimą ir jo numalšinimą. Betardant paaiškėjo, jog kareiviai buvo sukurstyti lenkų ir bolševikų (daugiausia žydų) agentų. Kariuomenės tardytojo Rimšos ir aš buvau apklausinėtas, bet nieko svarbaus neįstengiau parodyti. Vis dėlto buvo nustatyta, jog Vilniaus ir Seinų pafrontėje lenkų daliniai laukė „sukilimo“ vasario 16 d. II.23 ir 24 atlikau dar dvi paskaitas ir II.29 grįžau į Vilnių, kur radau viską paprastoje tvarkoje, tik lenkų spauda Kauno „sukilimą“ post factum ėmė pūsti, o jų cenzūra neleido mums nei neteisingų žinių atitaisinėti, nei iš viso pranešti, kaip kas Kaune yra įvykę.

Tautinis Vilniaus lietuvių gyvenimas ramiai sau ėjo nusistačiusia vaga. II.1 visuotiniame lietuvaicių šv. Zitos tarnaičių draugijos susirinkime globėjo kun. A. Bieliausko pranešta jos narių skaičius — 180, o taip pat apie 1919 m. atliktas paskaitas, gegužines ir vakarėlius. Tarnaudamos daugiausia pas lenkus, bet būdamos karštos lietuvaitės, ne tik kirtosi jos Lietuvos-Lenkijos klausimais su savo šeiminkais ir ypačiai šeiminkėmis, bet ir nekartą įspėdavo mus dėl šių ar tų lenkų prieš mus rengiamų šunybių. Atvykęs iš Kauno savo bylos su kun. Maciejevičium likviduoti kun. Tumas — prieš galutinį su Vilnium atsisveikinimą — II.2 lietuvių blaivybės draugijoje dar paskaitė apie susitūrėjimą. Leistas pagaliau lietuvių klubas II.7 ir 14 ir 17 surengė vakarė-

lius, II.21 ir 29 dr. D. Alseikos pradėtus pasikalbėjimus apie Lietuvos nepriklausomybę ir dabartinę Lietuvą. II.8 šv. Mikalojaus salėje skaityta apie vaiko būdą ir šeimyną. II.14 ateitininkų suvaidinta „Teodolinda“ su Lietuvos himnu ir dainomis. II.22 „Laimės“ kooperatyvo visuotinis susirinkimas. II.29 šv. Mikalojaus salėje Igno Jonyno paskaita apie Belgiją. Čia dar pedagogijos kursų vakarėlis, gimnazijos IV klasės vakarėlis ir pan. Ir sodžiuje ne vien kelta lenkų puolimai, bet ir tautiškai šviesiasi, pvz., II.1 Želabų mokyklos mokinių suvaidinta „Likimo bausmė“ ir „Meška“. Vilniuje apie II.12 pasirodė Lietuvių Mokslo Draugijos leidinio „Lietuvių Tauta“ 8-sai sąsiuvinis. II.15 vietoj lenkų valdžios 1919 m. rudenį uždaryto savaitraščio „Nasza Ziemia“ pasirodė „Nasza Niwa“ (tygodnik dla ludu pracującego), tų pat vyrų redaguojama, bet redaktore pasirašoma Jadvygos Andriuškevičiūtės, mano žmonos buvusios mokinės, karštos lietuvaitės, Antrojo Pasaulinio karo pradžioje mokusios Jonavos mokykloje. Taigi nesnausta.

IX. BECENZŪRUOJAMI, PAGAVOME IR LAISVESNĘ VALANDĖLĘ

Kauno įvykiai vasario mėn. baigėsi ne taip, kaip lenkų politikai buvo numatę ir pasirengę įsikišti, bet lenkų spauda, ypačiai informuojama PAT ir Vilniuje susibūrusių dar

rudeninių Kauno peoviakų, vilninė ir varšuvinė, vasario ir kovo mėn. vis ir vis prie jų grįžo, daugybę niekų dėl jų prirašydama. Mums cenzūra neleido dėl to nei išsižioti, kaip ir dėl J. Aukštuolaičio „Suvienytosios Lietuvos“ (dviem kalbom, lenk. „Zjednoczona Litwa“), kuri nr. 3 skelbdavo net tokius melus, jog prezidentas Smetona esąs sužeistas ir suimtas. Ne tik vedamųjų nepraleisdavo, bet ir trumpų apie tai kronikos žinučių, kaip štai III.5 nr. 53/67, kur kreipėme mūsų skaitytojų dėmesį, jog „mūsų tylėjimas dėl Kauno įvykių neatitinka mūsų norų (intencij)“; ten pat R e d a k c i j o s p a s t a b a, jog „cenzūrai neleidžiant mums griauti (obalać) PAT ir „Nasz Kraj“ aus“ melų (fałszów) apie Kauno įvykius, tegalime tai daryti tik gyvu žodžiu redakcijoje nuo 1 ligi 2 val. dieną“, ten pat P a v y d a s: „pavydime „Nasz Kraj“ ui“, jog gali informuoti, kad ir nekartą melagingai, apie Kauno įvykius“; arba ten pat G e r o j e m o k y k l o j e: „jau pora savaitių Vilniaus lietuviai kasdien esti vaišinami laikraščių pardavinėtojų maloniais lietuvių ausiai šūkiais „Smetona užmuštas“, „Taryba padvėso“, „10.000 lietuvių sumušta“, „lietuviai bėga iš Kauno“ ir pan.; ten pat N o t a b e n e: „pateikdamas žinią iš pradžių apie „revoliuciją“, paskiau apie „sąmyšius (zaburzenia) Kaune“, „N.Kr.“ teigia, jog Kauno visuomenė (opinia kowieńska) laukianti tų sąmyšių pasikartojimo — nota bene (įsidėmėtina tai)“!

Suprantama, visa tai cenzūros buvo išbraukta, o mūsų tebuvo įrašoma vien tiktai tikintis, jog gal kuri žinutė ir prašoks cenzoriaus nepastebėta, na, ir redakcijos lankytojams pasiskaityti.

Gaila mums buvo išbrauktų vedamųjų — tiek jiems skirto darbo, o labiausiai tikrų žinių prie vilniečių neprileidimo. Štai III.3 „E.L.“ nr. 51/65 išbrauktame vedamajame rašėme: „Kai prieš 10 dienų buvome Kaune, ten mėginta sukelti kareivių maištą, ir neabejojome, jog lenkiškasis ir nelenkiškasis Vilnius ypatingai įsidėmėjęs sekė Kauno įvykius. Juk tai tūlas Vilniaus laikraštis („N.Kr.“ — M. Baka 1962) dar porą savaitių prieš Kauno revoliuciją“, kaip laikraščių pardavėjams „N.Kr.“ pavadino kareivių bruzdėjimus (ruchawka), skelbė kareivių maištus Kaune. Keista tat ir labai įsidėmėtina dovana (godny bacznej uwagi dar) išskaityti miglotas ateities (spaudos) raides! O ką jau besakysi, kai taip nekantariai laukta ir rengta valanda atrodė bus jau pagaliau atėjusi! Berods, revoliucinių žinių prieskonį (przedsmak) lyg ir turėjome Varšuvos „Robotniko“ teigime apie Lietuvos vyriausybės „bolševikavimą“ (uprawianie bolszewizmu), apie „vokiečių Kaunan suplukimą“ (napływ), Sleževičiaus agitavimą prieš Galvanausko kabinetą (kai Sleževičius gydėsi Nauheime!), Draugelio ir net Basanavičiaus kabinetų improvizavimą ir pan. Net Galvanauskas — pasak tų žinių (visur čia turėjau

galvoje daugiausia „N.Kr.“ ir PAT — M. B-ka) žadėjęs nebegrįžti Kaunan iš Paryžiaus; deja, grįžo ir atvežė palankias Kaunui, bet gal nemalonias kaimynams, žinias“.

„...PAT skelbė (Kauno įvykių) priežastimi“ atlyginimo kareiviams (žold) neišmokėjimą sausio ir vasario mėn.“, kas „po maišto bene (podobno) buvo išmokėta“. O kareiviai kaip tik to nereikalavo!.. PAT toliau skelbtas antrąją priežastimi „valdžios pakeitimo reikalavimas“ niekur nesimato kareivių reikalavimų rašte. O svarbiausio reikalavimo — kad kareiviams būtų suteikta rinkimų teisė — PAT nemini... Kodėl?.. Čia pažymėjome Lietuvos vyriausybės ramumą ir energiją, pasireiškusių bruzdėjimų metu, ir kareivių patriotizmą, kurie pastebėję, jog sąjūdžio priekyje daugiausia pasireiškė lenkai, žydai ir rusai, ir išgirdę lenkiškus ir rusiškus įsakymus (komandą), suprato, ko čia siekia bolševikiniai ir nebolševikiniai agitatoriai, ir per kelias valandas nuginklavo tuos būrius (parę oddziałów), kurie dėl savo labiausiai nelietuviškos sudėties labiau buvo palinkę (podatne) svetimai agitacijai“.

„Vilnietiški kaltintojai vyriausiais sambruzdžio kurstytojais (inspiratoriais) ima kelti kas Sleževičių, kas (Andrių) Bulotą, kas net — vysk. Karevičių!“

„Korespondentai Vilniuje, kaip paprastai dezertyrai, mus baido ir guodžia ne mus, jį

„bendrai manoma, kad tai esanti tik pradžia“...

Turėjome progos pasiklaudyti gen. Žukausko, kuris griežtai tvirtina, jog toji „pradžia“ jau galutinai baigta. Tačiau „opinja wileńska“ nemiega, nesnaudžia, vis yra veikli ir visados Lietuvos pražūčiai (na pohybel). Kai nepasisekė rugpiūtyje, arba rugsėjyje, arba vasario mėn., gal pavyks pagaliau kovo arba balandžio mėn., gal dar pavyks sutrukdyti Steigiamajam Seimui susidaryti ir Anglijos de jure pripažinimą Lietuvai gauti“...

„N.Kr. pateikia 12 kareiviškų reikalavimų, nutylėdamas labai reikšmingą 13-ąjį (dėl rinkimų kariams teisės)... Kad keli karininkai gaus iš kariuomenės pasitraukti, tai tiesa, bet tai daugiausia ne lietuviai ir, kaip tvirtino mums gen. Žukauskas, lengvai bus pakeisti lietuviais...“

„Kaune nieks netvirtina, jog jei bruzdėjimai pasikartotų, įžengianti vokiečių kariuomenė, kaip kad tvirtina „N.Kr.“ Kaune tetvirtinama, jog tais sambruzdžiais tėra patenkinti kiti apdairūs (przezorni) Kauno „prieteliai“, kuriems tiktai greitas dirbtinio sambruzdžio numalšinimas sutrukdė įsiveržti kovos su bolševizmu pretekstu. Taip tvirtinama Kaune...“

„E.L.“ pataria nesiremti informacijomis, kurias teikia pabėgėliai (zbiegi), kurie, kaip visi bailiai ir išdavikai, turi dideles akis“.

Negalėdami dėl gausių cenzūros išbrau-

kimų užpildyti „E.L.“ numerių, palikdavome išbrauktųjų straipsnių ir žinučių vietą tuščią, kas suragindavo nevieną skaitytoją pasinaudoti mūsų kvietimu pasiskaityti laikraštį Redakcijoje tarp 1 ir 2 valandos, ne būtinai griežtai tuo laiku apsiribojant. Tuomet III.20 cenzūra uždraudė mums palikti tuščias vietas, kurių medžiagą ji buvo išbraukusi. Dėl to draudimo gavome kartais išleisti tik pusę numerio arba užpildyti juos skelbimais, dažniausia, žinoma, nemokamais.

O gyvenimas nestovėjo vietoje sustingęs. Lenkų kareiviai mušė (pvz., švenčionių apskr. Priepalos sodž. III.3) ir žudė lietuvius (III.26 Zarasų apskr. Fermos vienkiemio Petkelių šeimą), vežė iš parapijų kunigus — III. 6 iš Seinų vyskupijos administratorių Al. Grigaitį, iš Punsko (Seinų apskr.) dek. Simonaitį, apie III.10 iš Nočios (Lydos apskr.) kun. Joną Kuzminskį, III.12 iš Bagaslaviškio (Vilniaus apskr.) pavadavusį II.12 išvežtąjį kun. Bertulį Širvintų kamendorių kun. St. Smolenskį, III.19 švenčionių bažnyčioje lenkai neleido lietuviškai giedoti ir užtraukė savo tautiškąją himną, o III.19 klebonui Petroniui lenkų karininkai raštu grasė jį suimsią, jei leis jis lietuviškai giedoti, o dėl šio grasinimo III.25 švenčioniškiai taip pat raštu protestavo. Po ilgesnio ramumo (laukta kauninių bruzdėjimų išdavų) vėl prasidėjo lenkų kariuomenės puolimų demarkacijos linijoje, ypačiai Turmanto-Kalkūnų ir Ukmergės kryptimis. III.7, 8 ir 9

(Straž Kresowa) vėl Vilniun suvežė niekieno nerinktus „Vilniaus srities (okręg) gyventojų atstovus“ ir paskelbė juos legaline Vilniaus ir Gardino krašto atstovybe, kurios vardu reikalavo, kad Varšuvos vyriausybė tuojau prijungtų tą kraštą prie Lenkų Valstybės ir pašauktų iš ten atstovus Varšuvos seiman; apie III.20 švenčioniškiai, tverečiškiai, daugėliškėnai ir kitų valsčių lietuviai protestavo prieš tą reikalavimą, nes lietuviai suvažiavimo atstovų nerinko. Nesnaudė ir pietiniai lietuviai. III.20 apie 2.000 Vištyčio gyventojų susirinkę turgavietėje pasisakė už Lietuvą; lenkų kareiviai apdaužė ir apšaudė susirinkusius — nukentėjo apie 100 lietuvių. Tačiau dar III.29 Kaune gauta vištytiečių prašymas su 744 parašais vaduoti juos iš lenkų okupacijos.

Pačiame Vilniuje, palyginti, buvo ramu, neskaitant cenzūrinių persekiojimų ir Laikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto ir Lietuvių Banko pašalinimo iš jųjų samdomo buto Jurgio g. 19. Lietuvių klubas III.6 surengė lietuvių vakarėlį, III.7 kun. J. Tumo pranešimą (apie žemę ir jos nuosavybę), III.14 muzikos ir dainų vakarėlį, III.21 kun. Tumo pranešimo užbaigą (prieš išvykstant Kaunan III.24). III.7 „Laimės“ kooperatyvo visuotinis susirinkimas, o III.25 toks pat „Birutės“ kooperatyvo susirinkimas; III.28 L.M.Dr. mano paskaita „Istorija Prūsų lietuvių dainose“. III.8 pradėjo veikti Ant. Valaičio lietuvių kalbos kursai.

Tačiau ramiausias, tykiausias vilniečiams — ne tik mums, lietuviams, bet ir lenkams — buvo balandžio mėnuo, o tai dėl visuotinio raidžių rinkėjų streiko Vilniaus spaustuvėse — nuo balandžio 2 d. ligi gegužės 9 d. imtinai. Straž Kresowos savaitraštis „Ziemia Wileńska“ ir kiti lenkų laikraščiai šaukė apie sunkią Kaune buitį — vis sunkėjančio gyvenimo nepakeliamas sąlygas ir vengė prasitarti apie vilniečių buitį, kuri tikrai buvo sunki, nedarbas ir menkas už darbą atlyginimas gerokai spaudė gyventojus, ypač darbininkus ir šiaip samdininčius. Nestebėtina, jog Vilniuje spaustuvių darbininkai susitarę pareikalavo iš savo darbdavių — spaustuvių savininkų pakelti atlyginimą už darbą, o šie, žinoma, tuoju su tokio pat reikalavimu kreipėsi į tikrus darbdavius — laikraščių leidėjus. Nors mes mūsų spaudos raidžių rinkėjams mokėjome daugiau negu lenkų laikraščiai saviems ir buvome pasirengę išpildyti darbininkų reikalavimus, kurie nei nebuvo per dideli, bet kai lenkai pasiūlė mums drauge su jais nenusileisti, kad ir dėl to kiltų darbininkų streikas, ir tuo atveju leisti drauge su lenkais bendrą informacinį laikraštėlį, kuriam jie turėjo pažadėtą kariuomenės spaustuvę, mielai sutikome neabejodami, jog streikininkai laimės, o mes gausime mokėti ne daugiau negu tam buvome pasirengę. Be to, streiko metu bendrai su lenkais dirbant, spaudos informacijos bus suvaržytos ir negalės jie lietuvių nei šmeižti nei

pulti, o mes galėsime ramiai teikti reikalingiausius mums žinias. Juk tai buvo Nepriklausomosios Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų laikotarpis, jau prieš tai lenkų šmeižtas, jog tikrų, laisvų rinkimų nebūsią, o dabar jie gavo laikraštį dėti mūsų kauninių pranešimų žinias, jų neapdirbtas, taigi neiškraipytas. O mums lenkus pulti nebuvo nė reikalo, kai jie buvo suvaržyti bendru su mumis darbu ir abišaliu veto sutarimu.

Tuo būdu ne tik „Nasz Kraj“, „Dziennik Wileński“ ir lenkiški savaitraščiai sustojo ir nebegavo mus pulti, bet sustabdėme mes ir savo „Echo Litwy“, „Naszą Niwą“, „Vilniaus Garsą“, kurių visų vietoj ėjo nedidukė „Gazeta Wspólna“ (bendrasis laikraštis). Redakcija nebuvo sudėtinga: pažabotas lietuvedis Obstas iš „Dz.W.“, Svierščevskis iš „N.Kr.“ ir mūsų „E.L.“ korektorius Vl. Sakavičius, kurie sueidavo prieš numerį išleidžiant. Nebuvo vedamųjų, nebuvo sunkesnių klausimų, tad ir ginčų nebuvo, kad ir laikraštėlis buvo bespalvis. Mūsų sutikimu lenkai, kiek atsimenu, gyviau teparašė suėjus Vilniaus iš bolševikų atsiėmimo metinėms, kad ir dalyvaujant J. Pilsudskiui, bet menkai praėjusioms, dar dėl jų tautinės šventės gegužės 3 d., žinoma, be jokių išsišokimų prieš lietuvius (minėjimuose lietuviai atsisakė dalyvauti). Vargšas Johann Obst, tur būt, labai graužės, negalėdamas čia gyviau ir priešlietuviškai pasireikšti, Svierščevskis kaip karys labiau disciplinuotas, se-

niau kad ir puldavo lietuvius, tai vykdė „ne iš savęs“, tik nustatomas savo vyresnybės įsakymais ir nurodymais, ir štai tryse (su mūsų Sakavičium) dabar jie padoriai praleisdavo redakcinius pasitarimus, taikingai šnekučiuodami ir užgerdami.

Sakavičius teikė mano jam duodamas kronikines žinias, ne tik apie rinkimų eigą, bet ir apie kultūrinį Vilniaus lietuvių gyvenimą: apie Lietuvių klubo IV.5, IV.17, IV.25 (su Alf. Moravskio paskaita lenkų kalba apie Lietuvos ir Latvijos ekonominę ir finansinę būklę) vakarėlius, apie IV.11 mano paskaitą LM Dr-je („94, 31 ir 63 metų sukilimai lietuvių dainose“), apie IV.25 kun. M. Reinio paskaitą šv. Mikalojaus salėje „apie ekonominę solidarumą“, o V.1 ten pat jo apie „Darbininkus ir kultūrą“, apie V.8 prasidėjusius LM Dr-jos II-sius Aukštuosius Mokslo Kursus (mūsų gimnazijos salėje), kuriuose skaitė 11 prelegentų (dr. J. Basanavičius, Myk. ir Vacl. Biržiškos, I. Jonynas, kun. M. Reinyš, kun. J. Skruodis, M. Stankevičius, kun. J. Šepetys, M. Šikšnys, Br. Untulis, A. Varnas); kursai pasibaigė VI.8. Pranešėme taip pat, jog IV.20 lenkų administracija patvirtino Vilniaus lietuvių „Ryto“ švietimo draugiją, ir apie jos Vilniaus skyriaus V.9 susirinkimą. Šie nekalti pranešimai, paskaitomi ne vien „E.L.“, bet ir „N.Kr.“ ir „Dz.W.“ skaitytojų, kurių retas kuris prieš tai paskaitydavo ir „E.L.“, atkreipė į mūsų tautinį darbą nevieno jų dėmesį ir

pagausino ne vien „E.L.“ skaitytojų skaičių, bet ir iš viso vertė vilniečius rimčiau žiūrėti į tautinį ir politinį lietuvių darbą.

Vilniaus ir Seinų srityje, tad „provincijoje“, ir mūsų plunksnoms laikinai nustojus kovoti, plėšimai, mušimai (pvz., IV.3 Trakų apskr. Samuniškėje arba IV.10 Raguškėse, IV.20 Veismūnuose — čia šaulių atremti, IV.20 Ukmergės apskr. Upninkuose ir tą pat dieną Vilniaus apskr. Salininkuose, V.7 Sližiuose ir kitur suėmimai (V.24 Liubavo klebono M. Šekavičiaus, IV.25 Holynkos kleb. Plaušinaičio, V.2 Merkinės kleb. Ribikausko) nesiliovė, bet į „Gazetą Wspólną“, žinoma, žinių apie tai teikti negalėjome, ir „Vilniaus Golgota“, iš kur aš visa tai pažymiu, be abejo, ne visa gavo sužymėti, o vaidinimų IV.7 Giedraičiuose arba IV.23 Švenčiuonyse „G.Wsp.“ neminėjome, nenorėdami nereikalingų akių į juos kreipti.

Šiaip ar taip, ir lenkams ir mums pasidarė nebepatogu paliaubiškai bendrauti, tad nusileidę darbininkų reikalavimams, sumokėję ir už streiko laiką, gegužės 9 d. išsiskirstėme su Obstu ir Svierščevskiu ir grįžome kas sau prie savo laikraščių ir įprasto plunksninio smaigstymosi.

Čia dar pridursiu, jog net „paliaubinio“ rašymo metu mes, Vilniaus lietuviai, nesitenkinome vien išviršinių reiškinių stebėjimu, bet ir stengėmės giliau į tą išviršinį ramumą žiūrėti. Tad „Vilniaus Golgotoje“ skaitome: (1920) IV.28 Kauno lietuvių spauda pranešė

gautas iš Vilniaus lietuvių žinias apie lenkų vyriausybės slapta ruošiamą „Vilniaus gyventojų pasipriešinimą“ laukiamam Vilniaus atidavimui Lietuvai, kai lenkų kariuomenei tektų jis apleisti; tuo tikslu Vilniaus laukuose mankštė perrengtą kariuomenę ir policiją“. Taigi jau balandžio mėn. rengtasi spaliniams įvykiams, tik žinelė kaip žinelė, tuo metu nei vilniečių nei kauniečių dėmesio nesukėlė. Kiek atsimenu, tą žinią persiuntėme Kaunui per mūsų ryšių karininką Vilniuje Miknevičių, karštą patriotą ir taktingą pareigūną.

X. DALYVAUJAME ATIDARANT STEIGIAMĄJĮ SEIMĄ

Artinosi jau Steigiamojo Seimo atidarymas Kaune. „E.L.“ VII. nr. 76/90, jau vėl cenzūros braukiami, pateikėme kiek daugiau žinių negu „G.Wsp.“ apie laimingai įvykusius rinkimus, kuriuose varšuvinė spauda, vilninei negalėjus nevykusiai išsišokti, pranašavo 30-35 lenkų atstovų seimui, net kai kas Kaune laukė 30 žydų atstovų, o tuo tarpu per 90% atstovų vietų laimėjo lietuviai, paprasčiausiu būdu, išlaikant visuotinio, lygaus, tiesioginio, slapto ir proporcingo balsavimo taisyklės. Čia cenzūros išbraukta: „nustokime žaisti inscenizuodami „gausingą lenkų skaičių“ Kaunijoje. Daugumas tų „lenkų“ balsavo už lietuviškas partijas, nes jie iš tikrųjų nėra lenkai, tik

aiškiai jaučiasi tokie pat lietuviai ką ir lietuviškai kalbantieji. Net lenkiškai nusiteikę (poczuwający się) darbo žmonės bevelijo balsuoti už aiškiai demokratines partijas negu palaikyti artimesnį jiems kalbos atžvilgiu sąrašą, kuriame nebuvo reikšmingų (wybitnych) demokratų arba socialistų ir kurio programa pasitenkino vien bendrais tautiškais posakiais (ogólnikami frazesu narodowego). Tuo tegalime išaiškinti lenkų ne pralaimėjimą, nes jo nėra, tik jų politikų prasiskaitymą, nors jų gi naudai buvo tarpupartinis lietuviškų balsų susiskaldymas“. Toliau cenzūros leista: „...lietuviai nepaprastai gausinai dalyvavo rinkimuose, daug kur stojo per 90%... ir rinkimai aiškiai patvirtino Lietuvos lietuviškumą ir jos liaudies politinio susipratimo aukštą laipsnį“.

Žinodami, jog gegužės 15 d. Seimas bus atidarytas, bene savaitę prieš tai slaptai susirinkome (ten pat, ką ir vasario 16 d. aktui pasirašyti) keliasdešimt lietuvių, daugiausia ne iš paties Vilniaus, tik iš artimesnių ir tolimesnių apylinkių, ir nutarėme pasiųsti Kauran vilniečių delegaciją Seimui pasveikinti ir pareikšti jo galios pripažinimą visai mūsų Tautai, tad ir mums, vilniečiams. Delegacijon buvome išrinkti: dr. J. Basanavičius, kun. Kristupas Čibiras, stalius Teofilius Juodvalkis ir aš. Žinoma, apie delegacijos vykimą lenkų pareigūnams ir iš viso lenkamams nesakėme, nes nebūtume iš Vilniaus išleisti, bet kiekvienas

rūpinomės kas savo reikalu gauti leidimą peržengti demarkacijos liniją. Leidimus gavę, V.14 nuvykome jau visų mūsų būriu, į kurį buvo prisidėjęs dar vienas vilnietis, savo reikalais Kaunan važiuavęs nežinodamas, jog mes esame delegacija. Bene traukiniu pasiekę Vievių, kuris tuomet buvo lenkų rankose, ilgokai gavome laukti, kol teikėsi pasirodyti lenkų karininkėlis ir ėmė mus tyrinėti apie mūsų važiuavimo tikslus, o labiausiai darė mūsų lagaminėlių krata. Jis prikibo prie dr. Basanavičiaus, kam jis veža Kaunan visokius vaistus. Nors dr. B. aiškiai pasisakė esąs ne tik gydytojas, bet ir nesveikas senis, pats save tais vaistais gydas, bet krėtikas buvo linkęs vaistus iš B. pasiimti. Dr. B. labai jaudinosi, tad aš įsikišau ir pusbalsiu karininkui ėmiau aiškinti, jog dr. B. yra garbingas ir plačiai žinomas lietuvis, kurio žodžiu reikia tikėti. Karininkas mane įspėjo, kad nesikiščiau kur man nereikia, bet visgi vaistų nepaėmė ir leido mums toliau vykti. Kai mes paklausėme lenkų kareivių, kur kelias į lietuvių pusę, jie mums nurodė geležinkelio liniją: „Eikite tiesiog ir sutikssite lietuvių sargybą“. Tačiau tik buvome iš Vievio išėję, pro mus prazvimbė viena kita kulka ir pasirodė lietuvių kareiviai, kurie šaukė, jog geležinkeliu eiti draudžiama. Na, su lietuviais susiprasti nebuvo sunku, ypačiai kai jie sužinojo, jog mūsų tarpe yra ir jų girdėtas dr. Basanavičius. Rodos, buvome gavę vežimą, kuriuo pasiekėme artimiausią geležinkelio

stotį ir jau traukiniu vakare išigavome į Kauną. Čia išsiskirstėme kas sau, susitarę rytdieną sueiti pas kun. P. Dogelį, pas kurį išsirengę nakvynėn kun. Čibiras. Rytrytą keturiese suėję toje sutartoje vietoje, parašėme delegacijos sveikinimą — rašiau aš, bet kai kas kitų buvo išlyginta — ir pasirašėme. Prisiminė man 1918 m. vasario 16 d. Vilniuje, kai taip pat kun. Dogelis pasirašantiems atnešė rašalo ir plunksną, tik šį kartą jau Kaunex).

Vilniečių delegacija nuėjo į teatrą (miesto sode), kuriame buvo paskirtas St. Seimo atidarymas. Mus pasodino ložėje, kurioje dar radome Joną Jablonskį ir atstovaujantį Mažosios Lietuvos lietuviams Vilių Storostą-Vydūną. Gretimoje ložėje pamatėme kelius lietuvius iš Vilniaus krašto, bene nuo švenčionių pusės, kurie be jokių lenkiškų leidimų prasi-veržė pro demarkacijos liniją, bet nesusipratę raštu ką parengti, džiaugėsi, išgirdę vilniečių vardu mūsų sveikinimą-pareiškimą Seimui pirmininko Al. Stulginskio paskaitytą ir Seimo karštai pritartą. Delegacijos pareiškimas Kauno spaudoje buvo paskelbtas, o po poros savaičių (V.28) ir Seimo pirmininko atsaky-

x) Dar tą pat dieną nemalonu buvo išgirsti St. Seime kun. Dogelį puolant Vl. Poželą už 1919 m. Vilniuje tariamai netikusį elgesį, dėl ko kitą dieną parašiau bene „Lietuvai“ laišką Poželą užtardamas. Bene bus man ir kun. Dogelis ką atsakęs.

mas raštu, kurių betgi — nei vieno nei kito — „E.L.“ cenzūra nepraleido.

Seimo posėdžiui pasibaigus, Seimo nariai ir svečiai, vyriausybės vyrai ir visuomenės veikėjai bei šiaip „visas Kaunas“ — kas retu tuomet autu, kas kiek dažnesniu vėžiku, o kas ir savo kojomis, pėsčiomis — skubėjo į Vytauto kalną Laisvės medelių sodinti. Smarkiai lijo. Laiku neapsirūpinę vėžiku, mudu su dr. Basanavičium ėjome, jam save ir mane skėčiu pridengiant. Pro mus autai ir vėžikai tik zuja, tik zuja. Nors daktaras ramiai sau žygiavo, bet man dėl to buvo labai nemalonu. Žiūriu, autu pro šalį linksmas važiuoja Martynas Yčas dar su kuo. Aš tik nuo medinio šaligatvio į gatvės vidurį ir užstojau jiems kelią: „Ar tai tvarka, kad Jūs sau baroniškai važiuojat, o dr. Basanavičius turi per purvyną bristi?“ Nors M. Yčas čia nieko nebuvo dėtas, bet tuojau pasikvietė daktarą į savo tarpą, o aš jau ir be skėčio laimingai nudrožiau į kalną. Medelius susodinusi, bene buvo dar koks parengimas vakare, bet to aš neatsimenu.

V.18,19 ir 20 atlikau dar lietuvių literatūros istorijos paskaitas Kauno Mokslo Kursuose ir V.21, drauge su kun. Čibiru, grįžau į Vilnių. Dr. Basanavičius liko Nepriklausomoje Lietuvoje ilgesnį laiką, o Juodvalkis, vėliau už mus iš Kauno išvykęs, begriždamas lenkų buvo sulaikytas ir ne tuojau paleistas.

Pačiame Vilniuje gegužės 15-toji, kad ir kukliai, lietuvių buvo atžymėta. Iš ryto pasi-

rodžiusio „E.L.“ nr. 79/93 vedamajame, mano dar naktį V.13-14 prieš išvažiuojant Kaunan parašytame ir V.14 vakare išspausdintame, cenzūros neliestame, skaitome:

„Lietuvos istorijoje užstojo lemiamoji (epokowa) valanda: šiandien pradeda darbą Lietuvos Konstituanta, kuri visų Lietuvos gyventojų vardu, tikriausiai tos jos dalies, kuri valdoma savo valdžios, aiškiai ir neginčytinai teisėtai nustatys valstybinę Lietuvos ateitį, jos visuomeninę ir politinę santvarką ir santykius su kaimyninėmis šalimis...“

„Taryba, tikriausiai vyriausybė, visai teisingai ir nuosaikiai (konsekwentnie) nesiėmė spręsti žemės refomos, kuriai ji neturėjo galios (kompetencijos), ir pasitenkino kareivių aprūpinimu žeme, kurie savo krauju ir prakaitu tą žemę apgynė. Paskirstyta per 13 tūkstančių dešimtinių... Neimta išties dvarų, tik paskirus jų palivarkus, labiausiai tų dvarininkų, kurie... nusidėję vietoje (nabroiwszy w kraju) arba tiesiog drąsūs kaip avys ir turėdami gerą uoslę, dūmė per liniją, kad kitoje pusėje rastų tinkamą jų apetitui ēdybą (wyżerkę)...

„Tiek lenkų spaudoje keiktas Tarybos vardas bene virs dabar daugeliui staigiai malonus ir ilgesingas? Gal Tamstoms, ponai, geriau bus dabar, kai Pažanga ir Santara (partijos)... Tarybos nugarkaulis — imkime plačiau — „Taryba gavo pasitraukti iš kelio krikščionims demokratams, socialistams liau-

dininkams ir socialdemokratams, steigiamajam Seimui, Konstituantai?... Ir ar nekyla Tamstoms mintis, jog neblogai Tamstoms sekėsi „tos Tarybos“ laikais — ir arklių prekyba per liniją, ir šmugelis, ir Tamstos arba Tamsų sūnūs gerosė tarnybose ir taip gražiai mandieruoti, jog mergiėkos mirtinai (na zabój) įsimylėdavo? „Liko tik tai virvė“ (pasikarti: „Osta! ci się ino šnur“ — iš Wyspianskio dramos): 3 atstovai Steigiamajame Seime, su kuriais gėda žmonėms savo akis parodyti, nes nežinia kaip tą skaičių išaiškinti...“

„Lenkiame Jums savo galvas, liaudies atstovai!“

„Lenkiamės Tau, Steigiamasis Seime!“

„Vilniaus lietuviai Tave sveikina!“

„Lenkiamės Tau!“

„Vilniaus Garsas“ V.15 nr. 15 irgi paskyrė Steigiamajam Seimui pasveikinti, tik lenkų cenzūra visur kur išbraukė žodį „Lietuva“...

Tą dieną šv. Mikalojaus bažnyčioje buvo pamaldos su pamokslu, skirtu Steigiamojo Seimo atidarymui. Lietuvių mokinių eiseną bažnyčion ir atgal gimnazijon buvo pulta Lelevelio lenkų gimnazijos mokinių. Vakare lietuvių gimnazijoje vaidinimas ir paskaita apie Steigiamąjį Seimą ir jo atidarymo reikšmę.

Vaidinimų šį mėnesį spaudoje sužymėta dar vienas kitas: V.8 Vilniuje šv. Mikalojaus salėje žitiečių vakarėlis su „Gairių“ vaidinimu, dainomis ir deklamacijomis; V.9 ir dar V.16 Valkininkuose (Trakų apskr.) dainuota

ir vaidinta „Tiktai niekam nesakyk“ ir „Daina be galo“; V.24 Vilniuje lietuvių pedagogijos kursai suvaidino „Pabaigtuves“ ir dainavo. V.9 Vilniuje vėl suimtas kun. Zimkus, kuris iš Paparčių (Trakų apskr.) į Musninkus (Vilniaus apskr.) atvykęs, lenkų ten suimtas, buvo atvežtas į Vilnių ir ten paleistas.

V.14 lenkų užimtoje pietinėje Lietuvos pafrontėje — Vižainyje, Vištytyje, Liubave ir kitur lenkai ėmė gaudyti savo kariuomenės lietuvių jaunimą, kas tęsėsi ligi Lietuvos kariuomenei liepos mėn. tas vietas užėmus; daugelis jaunuolių bėgo Nepriklausomon Lietuvon.

V.23 Vilniaus lietuvių klubo surengtos gegužinės Verkuose; dalyvavo apie 100 lietuvių, su lietuviška vėliava tautinėmis spalvomis.

V.30 Vilniaus lietuvių prieglaudų, mokyklų ir šiaip žmonių procesija į Kalvarijas; eisėnoje dalyvavo apie 1.000 lietuvių.

Dar balandžio 7 d. „Gazeta Warszawska“ paskelbė lenkų administracijos atlikto savotiško „Rytų Žemės“ gyventojų surašymo (šiemis to nei žinant nei klaustiems) duomenis, kurie — suprantama — Lietuvoje parodė lenkus vyriaujant: Vilniaus mieste jų 57%, Vilniaus apskr. net 80%, Lydos apskr. 76%, Ašmenos apskr. 68%, Trakų apskr. 58%, Brėslaujos apskr. 55%, Gardino apskr. 54%, Švenčionių apskr. 50%, net Dysnos apskr. 52%... Jau matėme, kaip tas surašymas visur nežmoniškai sumažino lietuvių skaičių, o staigų gu-

dų sumažinimą gudiškasis savaitraštis „Krynica“ šiaip pajuokė: „Chto ty? — Paliak! — Ci daūno? — Nie, jak pryšli legijony“ (Kas tu? Lenkas! Ar seniai? Ne, kai atėjo lenkų kariuomenė). Taip šios pajuokos iš „Krynica“ pakartojimą „E.L.“ III.27 nr. 70/84 („Prosvietiteli“), taip ir anų lenkiškų skaitmenų iš „Gazeta Warszawskos“ pasisavinimą „E.L.“ V.1 nr. 76/90 kronikoje „ze statystyki polskiej“ cenzūra mums nepraleido.

Tačiau „N.Kr.“ nr. 87 paskelbtą šmeižtą, jog Lietuvos Steigamojo Seimo pirmininkas Aleksandras Stulginskis „žinomųjų asmenų (obywateli) turimais dokumentais“ buvęs (vokiečių atstovo) Zimmerlės „atlyginamas agentas“ (platny agent) ir nuolatos prisilaukęs vokiečių orientacijos, „E.L.“ V.26 nr. 87/100, cenzūros beveik nekliudomas, griežtai pasmerkiaus pažymėdamas, jog Valstybės Taryboje ir santykiuose su okupacine valdžia Al. Stulginskis visados aiškiausiai (jak najwyraźniej) stodavo prieš vokiečius. „Keistas Zimmerlės agentas“ — išbraukė man cenzūra. Pasinaudoję „Dz.W.“ paskelbta žinia, jog Vilniaus Lietuvių Moterų Gimnazijoje mokslas einąs rusų kalba ir mokinių sąstatą sudarančios 117 žydaičių ir 1 muamedonė (tas buvo tiesa, nes lenkams išstūmus mergaičių gimnaziją ir jai prisiglaudus mūsų gimnazijoj, lietuviškos klasės buvo į mūsų stogą, o skyrium tebeveikė — irgi po mūsų stogu — klasės rusų kalba, bet lietuvišku turiniu), „E.L.“ V.30 nr.

91/104 išreiškėm nusistebėjimą, „Dz.W.“—kiui nutylėjus Vilniaus lietuvių vyrų gimnaziją su 454 mokiniais ir mokinėmis, kurių tarpe 258 bernaičiai ir 196 mergaitės, tautybių atžvilgiu 451 lietuviai ir lietuvės, 2 vokiečiai ir 1 žydaitė.

XI. BESIARTINANČIOS AUDROS LYG IR NENUJAUČIAMA

Neaiškus mėnuo buvo tas 1920 m. birželis. Grūmėsi rytuose lenkai su Raudonąja armija, čia gegužės mėn. nusivarę ligi Kijevo, o čia biržely ir vėl iš ten išstumti; čia Gudijoje kaupėsi sovietinės jėgos lemiama prieš lenkus puolimui, o pilsudskinė armija lyg to nejautė, nematė... O ir mūsiškiai ramiai Maskvoje tarėsi su bolševikinės valdžios įgaliotiniais dėl taikos, dėl sienų, stengdamiesi kiek pilniau iš maskolių ploto tautinei Lietuvai išgauti. Maskviniams vadovavo žydas gydytojas Adolfas Joffe (tas pats, kuris Kapsukui dirigavo Vilnių bevaldant) ir lenkas Julius Marchlevski, o mūsiškę delegaciją sudarė inž. Tomas Naruševičius (maskvietis), Petras Klimas (irgi Maskvoje mokslus išėjęs), žydas Simonas Rozenbaumas, kun. Juozas Vailokaitis ir inž. Vytautas Račkauskas; ekspertų-patarėjų tarpe buvo ir gudas Dominikas Siemaška. Kiek Klimas dar Didžiojo karo metu Vilniuje ypačiai išstudijavo Lietuvos rytus ir pietus et-

niniu atžvilgiu-lietuvišku požiūriu, tiek Rozenbaumas stengėsi kiek galima labiau išplėsti Lietuvos ribas pietuose, neslėpdamas savo kaip žydo tuo susidomėjimo, ir panašiai Siemaška, tik gudišku požiūriu, norėdamas nors kiek gudų apdrausti nuo lenkų ir bolševikų valdžios, nesitikėdamas sulaukti Gudijos nepriklausomybės ir lietuvių valdžios nebijodamas. Gi mums tie „gudiški“ plotai dažniausiai buvo labiau ar mažiau nutautę lietuvių plotai, tad ir nesipurtėme dėl jų. Derybos užsitęsė.

Iki susitarta, mes vilniečiai bemaž nieko apie maskvinių derybų eigą nežinojome ir neklausinėjome. Gal kiek daugiau išgirsdavome apie lenkų-maskolių karo įvykius, bet rimtesnių išvadų iš jų nedarėme ir niekas dėl jų nei sau nei kitam galvos nekvaršino. Tebuvome užimti artimesnės mums aplinkos dalykais.

Politikoje — vis tas pats kirtimasis su lenkų spauda, dažniausiai atsikirtinėjimai jos puolimams arba proginis nevykusių jos išsišokimų naudojimas mūsų-lietuvių naudai. Taip, J. O(bstui) „Dz.W.“ pasigyrus, jog visa, kas Lenkijos rytuose (kresuose), tad Lietuvoje ir Gudijoje yra kultūringa, esą tai lenkiška, ir raginant surengti lenkų kultūros parodą, „išskyrus etnografiją“, gavome progos „E.L.“ VI.3 nr. 94/107 kronikoje „Kultura bez podłoża etnograficznego“ (kultūra be etnografinio pagrindo) įkibti, jog Obstas tepatvirtinės mūsų įsitikinimą, nekartą mūsų dienraštyje reiškiamą, jog lenkų kultūra Lietuvoje neturi sa-

vo etnografinio pagrindo, kuris čia yra lietuviškas (Gudijoje — gudiškas). Tas pats Obs-tas kitur mus palaikęs, kai sako apie tautas, „kurios pametė savo pirminę kalbą, prisiėmė svetimą, o dėl to nenustojo būti atskira tautybė ir tai dėl saviškos (swoistej) kultūros“. „Lyg tai būtų tiesiog paimta iš „G.L.“ ar „E.-L.“: etnografinė Lietuva nesibaigia ten, kur lietuviškai tebekalbama, bet ji yra ir ten, kur jau lietuviškai nebekalbama, bet seniau kalbėta, nes tai yra viena lietuvių tauta, ar kalba ten lietuviškai, ar tėvų kalba yra jau pamiršta arba paniekinta dėl daugiametės endekų agitacijas. Žydas žydu atsiduoda, kad ir būtų pasivadinęs rusu ir rusiškai tekalbėtų. Vokietis gali išsižadėti savo vokiškumo (niemieckošci), bet nenustoja būti vokietis. Tad džiaugiamės radę naują sau talkininką J.O. Te būnie jis nuosakus ir drąsiai pasisako už Vilniaus priklausomumą Lietuvai“. Obstas siuto dėl mūsų kronikos saviškių erzinas, bet nesugebėjo atsakyti.

Nesusipratome su lenkais dėl demokratizmo, koks jis ten Vilniuje ir kiek jo ten buvo. „N.Kr.“ E.S. (vierščeviskis)x) laikas nuo

x) Ką veikė 1920.VII iš Vilniaus ištrūkęs Eugenijus Svierščevskis (Świerzczewski), nežinau, bet štai dabar Wl. Pobog-Malinowski savo veikale „Najnowsza historia polityczna Polski II t. 1960 pusl. 1394, atsirėmęs Varšuvos savaitraščio „Stolica“ 1957 m. nr. 29/32 slaptosios Armijos Krajovos kontržvalgybos viršininko straipsniu,

laiko papūsdavo Vilniaus lenkų demokratizmo dūdelę. „E.L.“ VI.1 pripažinome, jog „Vilniuje yra lenkų demokratų, bet labai nedaug vietinių, nekalbant apie atvykusius valdininkus arba sezoninius redaktorius, kurie ne ką bendra beturi su mūsų kraštu, mūs nepažįsta nei nenori pažinti. Deja, ne vietiniai demokratai, tik atvykėliai vadovauja čia demokratijai (cenzūros išbraukta: paremti valdžios ir jos kasos), tad savim pasitikį ir triukšmingi, sukelią dirbtinį išpūdį didesnę negu vietiniai demokratai sukelti būtų įstengę... Tad laiką save demokratiniais laikraščiai ir veikėjai neįaučia po savim tvirto pagrindo. Jie vis kalba apie susipratimą su lietuviais, apie kuriuos težino tikrai tai, ką jiems pakiša atžagareiviai (żywioly wsteczne), su kuriais oficialiai ker-tasi... Żvilgterékime kad ir į „N.Kr.“ (cenzūros išbraukta: uoliai ieškote mūsų žaizdų ir silpnybių, spiaunate į mus panieka ir neapykanta, rinkdami medžiagos iš tų šaltinių, į kuriuos tikri demokratai, kurie ieško susipratimo, niekados neturėtų kreiptis — ne tik dvarininkiškų (obszarnicznych) ir taip lyg jų kovojamų klerikalinių (kleszych), bet ir

tiesiog Eug. Sw. kaltina, jog 1943.VI.30 gatvėje sutikęs Armijos Krajovos vadą gen. Grot-Roveckį, tuojau patelefonavęs Gestapui ir padėjęs Roveckį suimti. Tas Eug. Sw. buvęs prieškarinis (prieš II Pasaulinį karą) laikraštininkas ir teatro recenzentas, taigi tas pats 1919-1920 m. Vilniaus „Nasz Kraj“ redaktorius...

pirktų lietuviškų Wysockių)x)... (vėl cenzūros išbraukta: priimate į savo glėbį niekšus (łajdaków), kuriuos mes metėme pro duris)... siūlotės mums vadovais, bet kokia teise?... silpni atvykstate tada, kai mes tiek dirbome be jūsų pagalbos — kur gi jūs buvote, kai mes sunkiai kėlėme savo tautinę buitį?... (cenzūros išbraukta: jūs jau nekartą painiojotės prieškauniniuose iššokiuose, pvz., praėjusių metų rudenį... kas labai negražiai jums pasibaigė — ir gal dar kartą įsipainiosite, sprendžiant iš jūsų nedasakymų arba „Suvienytosios Lietuvos“ prasitarimų apie būsimuosius „kauninius lavonus““).

„E.L.“ VI.5 nr. 95/108 patarėme lenkų demokratams nustoti jaustis miesčioniškais bajorais, bet būti paprasta demokratija.

Kiek medžiagos svarstymui davė mums Varšuvos seimo atstovų Meč. Niedzialkovskio (PPS nario, Vilniuje užaugusio) ir prof. Vytauto Kamienieckio apsilankymas Kaune. Grįžę iš ten, ir pas mane buvo užėję. Savo kauninius išpūdžius jie pateikė „N.Kr.“, dėl kurių „E.L.“ VI.11 nr. 100/113 kad ir pasisakėme labiau pritarę ne tik jūdviejų, bet ir Vyt. Abramavičiaus, gen. Babianskio ir Stepono Mickevičiaus (panevēžiečio) laisvoms išvykoms į Kauną negu J. Šaulio, Staniševskio arba Vasilevskio, tad valdinių vyrų perankstyvoms oficialioms arba pusiauoficialioms

x) Aukštuolaičių.

misijoms, šiaip jau kritiškai nusiteikėme varšuvinių seimininkų kelionės išpūdžių atžvilgiu kaip nerimtu. Kaune jie tebuvę dvi dienas, ypačiai atkreipė dėmesį į „daugybę vokiečių Kaune“, kad ir stebėtojų išpūstą, bet vis dėlto suprantamą Nepriklausomai Lietuvai gyviau su Vokietija prekiaujant negu Vilniaus Lietuvai su Vokietija. „Juk praėjusį rudenį Varšuvoje panašiai mums krito į akis daugybė ten rusų, dėl ko negi prikišėme varšuviečiams rusų įtaką. Prof. Kamienieckio keistas teigimas, jog Kaune mažiau gaminių esą negu Vilniuje arba Varšuvoje ir gyvenimas ten brangesnis esąs, nors Vilniuje visi žinome, jog gaminiai šmugliuojami iš Kauno į Vilnių, ne iš Vilniaus į Kauną... Stebėtojai kalba apie „tolerancijos stoką“ Kaune kitų tautybių ir griežtai kairiųjų grupių atžvilgiu, kas lyg nesutinka su tautinės autonomijos ten pripažinimu ir griežtųjų kairiųjų dalyvavimu Steigiamajame Seime (ten turima ir griežtasis eseras K. Lekeckas); pagaliau, palyginimai vidujinių Kauno santykių su jo kaimynu rytuose ar pietuose vis teks Kauno naudai. Žadąs kilti Kaune didysis streikas (cenzūros išbraukta: apie jo šaltinius geriausia informuotis Vilniuje, ne Kaune, nes juk ne ersatzsostinė, tik tikroji Lietuvos sostinė labiausiai yra suinteresuota jo išdavomis... Birželio 15-tai diena skirta streikui gudriai (misternie) esti siejamas su kariniu sąjudžiu), be abejo, kyla ir dėl ekonominių priežasčių, kaip ir sa-

vaite besitęsias Kauno spaustuvių arba balandžio mėn. kilęs vilniečių raidžių rinkėjų streikas. Šiaip ar taip, seimininkų išpūdžiai tenka pripažinti ne tik esą bendri, bet ir paviršutiniai, „nesuvirškinti“ (nieprzetrawione)...

Dėl tų pat kelionės išpūdžių „E.L.“ VI.13 nr. 102/115 dar pasisakėme. Pavyzdžiui, dėl Niedzialkovskio (taip pat ir nuolatinio „N. Kr.“) teigimo, jog lietuvių partijos neįtraukiančios Gudijos į savo politines kombinacijas, kur jis (N.) rėmėsi min. Voldemaro žodžiais, jog „lietuviai laiko Gudiją ir Ukrainą vidujiniu Rusijos reikalu“, betgi lietuvių visuomenė kaip tik palaiko gudų „valstybinimosi“ pastangas ir iš viso kiekvienai tautai pripažįsta apsisprendimo teisę. Be reikalo „lietuviams“ apibendrinama tokie teigimai, kaip Voldemaro, jog „lietuviai greičiau išsižadės Vilniaus negu sutiks federuotis“, ir „federacijos su Lenkija galimumo socialdemokratai neatmeta“. Prašom tai suderinti su bendrąja lietuvių nuomone! Ir kas čia bus nusikaltęs: prof. Voldemaras ar atstovai Venclauskis ir Kairys, Niedzialkovskis ar „N.Kr.“?

Dėl Niedzialkovskio kelioninių išpūdžių, Varšuvos „Robotnike“ net trijuose numeriuose (155,156,157 — Listy z Kowna) pateiktų, panašių į „N.Kr.“ paskelbtų, kai ką pažymėjome „E.L.“ VI.16 nr. 104/117. N. mini Kauno kontržvalgybos viršininko padėjėją Zinką^{x)}

x) Bene Linką N. Zinka pavertęs!

ir vadina jį „Hindenburgo padėjėju“, o tokio ten nėra... Gana teisingai apibūdindamas socialdemokratų vadus: Venclauskį (labai gabus ir išmokslintas), Kairį (idealistas be jokių asmens ambicijų, atsidavęs tik visuomenės reikalui — dla sprawy), Poželą (karštuolis, energingas veikėjas), taip pat liaudininką socialistą Sleževičių (malonios išvaizdos, giedriai nusiteikęs ir protingas), bet jau Voldemaro net išvaizdą ironizuoja, tur būt, dėl to, jog šis labai prisidėjo prie Lietuvos išgelbėjimo nuo kaimynų grobštumo — „toji mano pasta ba man („E.L.“ str. autoriui) nekliudo, žinoma, būti ir toliau politiniu prof. V. priešinin ku... ir linkti prie kairiųjų grupių“. Klaidin gai taip pat N. žiūri į krikščionis demokratus kaip į perdėm reakcinę grupę — ten dvi srovės — vyresniųjų konservatizmas (kun. Dambrauskas ir kiti) ir jaunesniųjų radikalinis demokratizmas (kun. Krupavičius ir kiti). Kairieji turėtų linkti į tųdviejų grupių ne susicementavimą, bet į priartinimą sau krikščionių demokratų kairiuomenės“.

Šiaip N. 1) neradęs lietuvių tarpe vilnie tiškos istorinės Lietuvos (Kaunas-Vilnius-Minskas) šalininkų („E.L.“: išskyrus tokius tipus kaip Aukštuolaičiai); 2) visos lietuvių partijos siekiančios vidurinės Lietuvos (Kaunas-Vilnius); 3) federacijos galimybę su Lenkija ir apsisprendimo teisę tiktai socialistai tepripažįstą („E.L.“: bet neišpažįsta); 4) krikščionys demokratai esą Lenkijos priešai

(są wrogami), o liaudininkai esą griežti (nieprzejednani) priešininkai Vilniaus reikalui.

Kai net rinktieji lenkų vyrai kaip Varšuvos seimininkai mažai tesusiorientavo Kauno visuomenės santykiuose, ką ir besakyti apie lenkų spaudą, kuriai rūpėjo ne tikra, tik tendencinga informacija. Taip, „E.L.“ VI.13 nr. 102/115 kronikoje (Przedwczesna wiadomość — perankstyva žinia) neteisingą „Gazetos Warszawskos“ žinią, jog Vokietija „Lietuvos universitetams teikia profesorių“ (ne tik universitetų, bet ir universiteto tuomet dar neturėjom, tiktai mokslo kursus Kaune ir Vilniuje, Kauno dėstytojų tarpe iš svetimšalių tebuvo vokiečiai Buechler'is ir šveicarietis Ehret'as, o Vilniuje savo kursuose vokiečių dėstytojų visai neturėjome), gavome sugretinti su lenkišku Vilniaus Stepono Batoro universitetu, kuriame juk daugumas profesorių nebuvo vietiniai žmonės.

Dėl to pat universiteto „E.L.“ VI.20 nr. 108/121 vedamajame ne tik priminėme jo svetimumą Lietuvai ir lenkišką politikavimą, bet ir pačių laisvai pasisakančių lenkų apie jį nuomonę. Žinomas lenkų kalbininkas, rusiškų ir lenkiškų universitetų prof. J. Baudouin de Courtenay Varšuvos spaudoje pareiškė, jog toks universitetas, koks yra Vilniaus batorinis, iš viso nesąs reikalingas, o „N.Kr.“ nr. 109 str. „Nasz Uniwersytet“ Helena Romer-Ochenkowska peikė universitetą, jog šis nesurišęs savo klausytojų su šalies (Lietuvos) praeitimi,

neteikias lietuvių ir gudų nei etnografijos nei kalbožinios... Mes čia pridūrėm, jog mūsų liaudis nemėgsta svetimų auklių ir nori gauti mokslą savo kalboje, ir patarėme universitetui nebepretenduoti į lenkų kultūros teisių Lietuvoje amžinumo ir vyravimo gynimą, o ir šiaip lenkams vengti egotistinio „pirmavimo“ (przodownictwa), mesianizmo (posłannictwa), reklamavimosi savo „tolerancija“, kuri nevisados atitinka jų tikrovę. „Pamirškite visa tai, stokite kaip lygūs su lygiais su kitomis tautomis, ypačiai kai pas jas atėjote, ne jos pas jus, o tuomet gal ne jūs savyje, tik kiti jummyse ras tas gražias ir kilnias savybes, jei jos jummyse — sakote — esančios“...

Kiek įstengdami, nušviesdavome ir Kauno įvykius. Štai seniai pranašautas streikas, prasidėjęs VI.15, bet lenkų jau VI.5 skelbtas esąs įvykęs, kurį VI.22 „E.L.“ nr. 109/122 aiškinome, sekdami Kauno spaudos žiniomis, iš dalies žinių įtaka, kartais per ankstyva, apie streikus Estijoje, Latvijoje ir Lenkijoje. Tas žinias platino komunistai, varšuvinių pavyzdžiu puolę „socialpatriotus“—socialdemokratų... Kelias dienas prieš streiką nežinomieji interesantai keitę dideles rusiškų pinigų sumas į ostmarkes... Streikas nebuves visuotinis, nes daugumas darbininkų jo neparėmė... Profesinių sąjungų biuras, varšuviniu pavyzdžiu aiškiai palankus komunistams, surengęs mitingą, kuriame... stengęsis neleisti socialdemokratams atsiliepti... ten vyravusi rusų

kalba, iš kurios nenorėta versti lietuviškai... Visuomenė streiko nepalaikiusi... Galvanausko vyriausybė... suėmusi vyriausius streiko vadus... ir streikas galima laikyti likviduotu. Tuo straipsniu sukirtome Vilniaus lenkų spaudos platintas apie streiką nesąmones, kuriomis stengtasi pridengti savo politikų ypatingą juo susidomėjimą ir neigiamų jo išdavų laukimą Lietuvos reikalams.

VI.23 „E.L.“ nr. 110/123 aiškinome seiminio Lietuvos kabineto ministerių sudėtį, kurioje mums trūko socialdemokratų, iš kurių betgi laukėme kad ir griežtos, gal ir nevisados neklaidingos, bet vis dėlto rimtos seimo ir valdžios darbų kritikos ir įtakos bendrai politikai. Kai ką turėdami prieš ministerį J. Aleksą, bet pripažinome jį kaip žemės ūkio specialistą. Teisingumo ministerį Petrą Leoną laikėme geriausiu ir priminėme jį visuomenėje esant laikomą kandidatą į prezidentus. Pritaėm užsienio reikalų ministeriui dr. J. Purickiui. Rimčiausiomis kabineto pajėgomis palaikėme dr. K. Grinių, Ern. Galvanauską ir Rap. Skipitį... Trūko mums seime ir vyriausybėje Pažangos grupės—Smetonos, Voldemaro, Mart. Yčo ir kitų „tarybininkų“ (tarybowcy), nes jų tarpe buvo prityrusių valstybės darbuotojų, bet dėl dabartinių visuomeninių ir politinių santykių gavusių kitiems užleisti savo vyraujančias pozicijas (ustąpienie z miejsc naczelnych).

Prisiminus P. Leono visuomenėje kandi-

datūrą į prezidentus, tenka dar pridurti ir kitas tuo metu Kaune minimas, kaip Ant. Smetonos, Jono Vileišio ir kitų, net mano, kurią teikėsi minėti — pasak žinių iš Kauno— „Nasz Kraj“, o amerikinis „Darbininkas“ ją net paskelbė kaip neva socialdemokratų keliamą. teisingai pastebėdamas, jog geriausias visų kandidatų prezidentas būtų priešseiminis Antanas Smetona. Žinęlę apie save pajuokiau VI.5 „E.L.“ nr. 95/108 kronikoje „Može, može, daj Bože“ (gal, gal, duok Dieve), o Kaune kračiausi tuščiais šnekintojais nenorįs būti cilinderiu, kas tūlų mandruolių buvo paversta mano pasisakymu prieš cilindrių vartojimą. Suprantama, nei tuomet nei bent kada nelaukiau savęs tokiai atsakingai vietai tinkančiu ir vengiau tuščių dėl to kalbų, kad ir turint jai teisę kaip ir kiti 3.000.000 mano tautiečių.

Kronikoje VI.13 nr. nr. 102/115 atžymėjome (Napisy ulic), jog Vilnius yra jau aprūpintas lenkiškais gatvėvardžiais, tuo tarpu kai tuo metu Kaune gatvėvardžiai buvo trimis kalbomis: lietuvių, lenkų ir žydų. „Ką dėl to pasakys „N.Kr.“? „N.Kr.“ nieko dėl to nepasakė...

Kronikoje VI.13 nr. 102/115 atžymėdėmesį (Inteligenci minscy), jog du minskiniu laikraščiu (po lenkais) — gudų „Bielaruš“ ir rusų „Utro Bialorussii“ staiga pasekė žiniomis apie Lietuvą ir lietuvius iš sieverozapadnųjų diejatielių, nebepastebėdami lietuvių, tik „maleniečki žmudzki narod“ („mažutę žemai-

čių tautą“), kuri su kaimynais gudais „pamažėli asimiliuojasi, nustodama lietuvių kalbos, papročių ir tradicijų“. Lietuva „anoje demarkacijos linijos pusėje“ (Nepriklausomoji Lietuva) „pasisavino svetimą vardą“, nes tai nesanti Lietuva (Litwa), tik Žemaitija. „Bielaruš“ leidėju pasirašo K. Tereščenka, o redaktorium J. Losik, vyrai, kurie yra baigę pradinę, o gal net ir vidurinę mokyklą. Tokių niekų (bzdurstw) net Vilniaus laikraščiai ligšiol neteigė“. Vėliau, žinia, gudų spaudoje šis minskinis teigimas ėmė vyrauti ir imta vengti mus gudiškai vadinti „litoučy“, tik pramanė „lietuvisy“. Mes betgi ir toliau sekame pirmųjų gudų patriotų Ivano Luckevičiaus ir Vaclovo Lastauskio pavyzdžiu, gudiškai litoučiais tebesivadindami, net ir žemaičiai lietuvių tautos nesistengdami sužemaitinti.

„E.L.“ VI.29 nr. 115/128 kronikoje „Viešintelis puikus ministeris — ir tas žemaitis“ (Jedyny dzielny minister — i ten žmudzin) iš Krokuvos socialistų „Naprzód“ (pirmyn) pasigavome iškėlimą naujame Varšuvos ministerių kabinete Gabrieliaus Narutavičiaus viešinteliu papuošimu (jedyna ozdoba). Priminėme, jog G. N. kilęs iš Telšių apskr. ir esąs Stanislovo Narutavičiaus, Lietuvos Valstybės Tarybos buvusio nario ir Lietuvos nepriklausomybės signataro, brolis, ir užbaigėme Ad. Mickevičiaus žodžiais: Co to bėdzie, co to bėdzie (kas tai bus, kas tai bus)!

Nedengdama kun. Grądzkio „Mūsų Balso“

taip, kaip Aukštuolaičio „Suvienytąją Lietuvą“, cenzūra leido man (savo vardu ir pavarde pasirašiau) „E.L.“ VI.18 nr. 106/119 dėl „Mūsų Balso“ skelbimo, jog Lietuvos vyriausybė ir Taryba buvusios pasidavusios vokiečiams ir maskoliams, pavadinti tai melu (fałsz), o neįvardinimą kaltinamųjų—niekšybe (podłośc). VI.24 nr. 111/124 pateikiau ir Grądzkio atsakymą, kurį pavadinau XV a. argumentacija ir parapiniu diplomatinių gandelų (plotek) gaudymu už uodegos (Jak się ksiądz Grądzki wykręca“ — kaip kun. Grądzkis išsisukinėja).

Zigmo Žemaičio švenčionyse 1918 m. įsteigta lietuvių gimnazija antruosius mokslo metus su 4 klasėmis išėjo dr. A. Rymo veda. VI.27 švenčionių parapijoje veikė lenkams neįsirašiusios 53 lietuvių jaunimo švietimosi kuopelės. VI.12 išleidome Vilniaus lietuvių gimnazijos IV laidą — Pr. Baranauską, Jurgį Domaševičių, Al. Lapiną, Marę Latvytę, Ant. Minkevičių, Myk. Remeiką, Vyt. Valterį ir Em. Valterytę, o VI.13 pedagogijos kursai 13 kursistų — 9 mergaitės (Julę Grybauskaitę, Marę Janušauskaitę, Verą Jurkevičiūtę, Kar. Karklytę, M. Maminskaitę, Anelę Maslauskaitę, Dom. Stankevičiūtę, Zosę Stakauskaitę ir Anast. Turauskaitę) ir 4 vyrus (Joną Barisą, Petrą Čiočį, Vl. Laską ir Joną Miškinį). Mokslo metus VI.13 baigėme Vingio miške jaunimo gegužinėmis — 600 pradžiamokslių, gimnazistų ir gimnazisčių, seminaristų ir seminarisčių su mokytojais ir mokytojomis. VI.21 prasidėjo

vakariniai (vasariniai) „Ryto“ mokytojų kursai. VI.19 ir 26 Vilniaus lietuvių klubo vakarėliai. VI.24 „Birutės“ ir VI.27 „Darbininko“ Vilniaus lietuvių kooperatyvų visuotiniai susirinkimai. VI.27 Vilniaus lietuvių organizacijos atsisakė dalyvauti Dievo Kūno procesijoje dėl lenkų jai suteikto lenkiško pobūdžio.

Sodžiuje lyg laikinai buvo aprimę persekiojimai lietuvių. Mūsų spaudos teatžymėta apie VI.20 Kučiūnuose (Seinų apskr., apie Lazdijus) lenkų kareivių apiplėšimą lietuvių kooperatyvo ir kun. Galecko suėmimą.

XII. TRENKĖ PERKŪNAS — VIENIEMS BAIMĖS ĮVARĖ, KITUS PRADŽIUGINO

Liepos mėnuo prasidėjo labai tvarkingai, lenkų spaudai vis nevykusiai tebegaudant žinias ir tebeleidžiant prasimanymus apie Kauną ir jo įvykius bei sumanymus, net ir manęs nebepamirštant. „E.L.“ VII.3 nr. 118/131 kronikoje „Klaidingi gandai“ (Falszywe pogłoski) gavau vėl neigti Varšuvos ir Vilniaus spaudos („Kurjer Warszawski“, „Naród“, „Nasz Kraj“ ir kt.) platinamas žinias, jog aš esąs Lietuvoje kandidatas čia prezidentui, čia ministrų pirmininkui, čia švietimo ministeriui, čia net finansų ministeriui, bet dėl įvairių spėjamų priežasčių nesutinkąs Lietuvos valdžion įeiti: „Sunku sutikti ar nesutikti, jei niekas nesiūlo!“ Čia cenzorius išbraukė: „O

gal Varšuvoje žadama man ką pasiūlyti, nes ten dabar mada lietuviams?“

O tame pat numeryje gavau griauti „Po co powtarzać wątpliwe wiadomości?“ (kam kartoti abejingas žinias?). „N.Kr.“ VII.2 smarkiai užvardytame str. („Litwa szykuje się do wojny z Polską“ — Lietuva rengiasi karui su Lenkija) „telegramą“ kartojamą iš Tallino estų „Waba Maa“, o šios iš Helsinkio suomių — apie Lietuvos užsienių reikalų ministerio pasikalbėjimą Kaune su Berlyno švedų laikr. „Berlingske Tidende“ bendradarbiu, kur ministeris (ne Purickis, bet dar Voldemaras) pareiškęs, jog Lietuvoje esą įsakyta vykdyti visuotinė mobilizacija. Deja, „N.Kr.“ nutylėjo, jog „visa toji žinia pakartojama iš Varšuvos spaudos, kurioje ji buvo paskelbta dar prieš kelias savaites, yra labai įtartina („wielce podejrzana“), nuo šio tariamojo pasikalbėjimo praėjo kelios savaitės, ir Lietuva ne tik nesimobilizuoja, bet kaip tik dalinai desimobilizuoja, ir demarkacijos linijos lietuviškoje pusėje visiškai ramu“. „Tiesa, dar birželio mėn. Vilniaus lenkų spauda sugebėjo teikti žinias apie „lietuvių įpuolimus“ demarkacijos linijoje, kurie tariamai buvę įvykę — dar praėjusių metų gruodžio mėn.! Keista Vilniaus (lenkų) spaudos taktika — platinti lenkų visuomenėje bauginančius gandus..., ypačiai taip rimtą valandą, kurią šiandien išgyvena ne tik Lenkija, bet ir Lietuva, lenkai ir lietuviai“.

„Rimtą valandą“ suminėjau sąmoningai, gavęs iš Kauno žinią apie bolševikų žadamą pradėti didžiąją ofenzyvą prieš lenkus kaip tik netolimame rytų fronte, berods, ir lenkų karo vadovybės — po pralaimėto Kijevo žygio — neramiai laukiama, kas kiek jau ėmė atsi-
liepti ir jų „spaudos fronte“. Taip, VII.4 nr. 119/132 kronikoje gavome jau pažymėti („3 lipca — spokojnie!“ Liepos 3 d. ramu), jog „N.Kr.“ ir „Dz.W.“ liepos 2 d. nepateikė jokios priešingos (wrogiej) lietuviams žinios. Na, sakome, gal palikta tai šios dienos numeriui kaip sekmadieniui.

Tačiau lenkams tikrai rimta, pavojinga valanda užėjo, kai nebe tas jau buvo galvoje. Tuchačevskio Raudonoji armija kad ir VII.4 savo ofenzyvą pradėjo, bet dar porą dienų prieš tai paaiškėjo, kokiomis masėmis imama čia prieš silpnesnes lenkų pajėgas verstis. Jau VII.3 Vilniaus lietuvių klubo vakarėlyje šnekėta apie besiartinančią audrą, lietuviams nežadant nuo jos pasitraukti. O čia VII.4 — didžioji ofenzyva, kurios lenkams nevyksta atlaikyti ir tenka trauktis. Čia ir — tą pačią dieną — Santarvės spiriama, Lenkų vyriausybė noromis nenoromis pripažino Lietuvą nepriklausoma de facto ir pranešė apie tai Lietuvos vyriausybei. Gavę apie pripažinimą žinią iš Varšuvos „Rzeczypospolitos“, kuri aiškiai pakartojo iš „Times“, jog anglų vyriausybė privertė Lenkiją pripažinti Lietuvos nepriklausomybę ir pradėti pasitarimus su Lie-

tuva, o taip pat ir fronto, ypačiai šiaurinėje, padėtis, VII.10 nr. 124/137 priminė, jog Lenkija ne pirmutinė pripažino mūsų nepriklausomybę, bet pasekusi Anglija, Prancūzija, Italija ir eilė mažųjų valstybių... ne Padervskis 1919 m., tik Sapieha 1920 m. įpusėjęs... „Patartume prisiminti susipratusių Vilniaus lietuvių elgesį kad ir nuo pr. m. balandžio mėn.: ar lenkėmės? žiūrėjome į rankas (w lapę)? Na, tai atsiminkite, jog nugarų lankstumas ir „pažiūrėlės“ mus nesugrąžina, tokių geradarių (dobrodziei) mums nereikia — tesinėšdinie ten, kur tas apsimoka (poplaca)“. Cenzūros išbraukta: „ne grasome nė kiek, galite būti tikri, jog jums plaukas nuo galvos nenukris, tik nežinome, kokiomis šventenybėmis jus įkeikti (zakląc), kad karštai panorėtumėte nusikratyti mūsų žemės dulkes nuo savo kojų“.

Matau, kad būsiu jau į priekį per daug nušokęs, tuometinių įvykių veikiamas. Tuo tarpu kai kas tenka dar užsiminti iš kiek ankstyvesnių dalykų. Viena — mano pasikalbėjimas (bene VII.1 ir mano „E.L.“ VII.4 nr. 119/132 pakartotas) su „Kurjer Warszawskio“ korespondentu Česlovu Jankovskiu. Daug už mane vyresnis (1857-1929), poetas (Z pieśni Litwina 1881 ir kt.), 4 t. Powiat Oszmiański aprašytojas ir apsakytojas, I Valstybės Dūmos narys, prityręs Varšuvos ir Vilniaus lenkų publicistas, dar prieš Pirmąją Pasaulinę karą siūlęs Lietuvos dvarininkams išparduoti savo že-

mę lietuviams ir keltis Lenkijon, o kiek vėliau tai eilėje straipsnių raginęs lenkus nusileisti lietuvių politikai, tai vėl Želigovskio administracijoje prižiūrėjęs Vilniaus spaudą ir kiek mus spaudęs, truputį cinikas, kurio nei senatvė nesulaikydavo nuo jaunuoliškų išsišokimų, o kai bene 1928 m. jau iš Kauno atvykęs į Vilnių buvau pas jį užėjęs, jis labai mane komplimentavo, bet man išvažiavus (palydėjo mane į stotį) ėmė ir savo žodžius man į burną spaudoje įdėjo, taip jog gavau ten pat atsikirsti ir komplimentus jam gražinti. Taigi, sakau, bene VII.1 jis pas mane atvyko kaip „Kurjer Warszawskio“ korespondentas ir pateikė man kelis klausimus, į kuriuos atsakymus rūpesningai užrašė ir pabaigęs užklausė: — A co dalej? (o kas toliau?). — Rodos, viskas jau, — atsakiau. — Oi, koks Tamsta dar jaunas ir neprityręs: o jei aš imsiu ir visokius niekus tariamai iš Tamstos paskelbsiu — kaip Tamsta tuomet ginsies, kur įrodymai, kad Tamsta netaip būsi pasakęs, kaip aš spaudoje pateikiau? Taip pamokęs davė man savo surašytus klausimus, į kuriuos atsakymus atrasiau dviejuose egzemplioriuose, pasirašiau ir kitą dieną vieną egzempliorių jam įteikiau, kurį jis Varšuvoje ir išspausdino.

Č.J. klausimai buvo šie: „jei bolševikams pavyktų pralaužti šiaurės-rytų frontą ir gerokai (znacznie) pasistūmėti pirmyn, ar lietuviai padėtų (podaliby rękę) bolševikams, puldami iš dviejų šonų imamą lenkų armiją.

kad ją išstumtų iš „okupuotojo“ krašto (tai labai plačiai kalbama lenkų visuomenėje)?“ „Ar Tamsta manai, kad Tarybų vyriausybė derybose su Lenkija visų pirma pareikalaus prijungti Vilnių prie Lietuvos valstybės — o jei bolševikai (bolszewja) imtų Vilnių, ar lietuvių armija tuomet stotų greta lenkų armijos, kad Vilnius nepatektų bolševikams?“ „O jei vis dėlto Vilnius atitektų Lietuvai, juk lenkų atspara (irirredenta) jokiais tepalais (maščiami) nesileis būt pašalinta (nei glostoma, nei sutaikoma, nei sutariama, nei įkraštinama — ugliaskač, przejednač, zgodowač, skrajo-wič), juo labiau, jog Žemaitijoje siaučia dabar lenkofobija“.

Į tuos klausimus atsakiau: „Tautinis lietuvių sąjudis turi ir klasių kovos visuomeninį pagrindą, bet negalima sakyti, jog tai būtų vien tiktai (wyłącznie) socialinis sąjudis. Juk jau visoje Lietuvoje (Žemaitija tėra tiktai jos dalis) dvarininkija (ziemiaństwo) supasavo prieš naujybinius reikalavimus; ji gerai žino, jog nieko jau ji nebeišgelbės iš savo ligšiolaikinio lenkiško, taigi dvarininkiško, laikymo (stan posiadania)... Nacionalistinių atspalvį lietuvių-lenkų ginčui suteikia daugiausia miesčionija ir miestų bei miestelių pusinteligentija, tačiau tas nacionalizmas yra abišališkas (obustronny). Juk žinote, kad jis siaučia labai šioje demarkacijos pusėje negu anoje (Vilniuje negu Kaunijoje). Nacionalizmo įsiutimas (zaciętość) daugiausia (w lwiej

częci) kyla dėl to, jog lenkiškoji miesčionija dažniausiai (w większości wypadków) nėra lenkiška, tik atplėšta nuo savo lietuviško arba gudiško kamieno; ji nutraukinėja savo etninį ryšį (więź) ir nestengia jo nutraukti. Ji stengiasi nusigrįžti nuo savo lietuviškos arba gudiškos praeities, ir jos nusikratyti nepajėgia. Lenkiškoji kultūra, iš šalies ant jos (miesčionijos) bepatenkanti, nestengia pavaduoti (zastąpić) etninės amžių tradicijos. Žinoma, nekalbu čia apie pilnutinę inteligentiją“.

„Lenkiškai lietuviškas ginčas yra tikriausiai vidujinis ginčas, tarp lietuviškai kalbančios grupės ir lenkiškos kalbos arba net tos tautybės atžvilgiu vietinės grupės, nuo amžių čia įsigyvenusios. Ginčas gali būti išlygintas (dałby się załagodzić) arba pašalintas visuomeninėmis reformomis, konstituciniu gyvenimu ir t.t., kad tik nesikištų čia (iš šalies) Lenkija, kuri stengiasi dar labiau atitraukti Lietuvos lenkus nuo lietuviško kamieno, apsunkina teritorinį ir politinį Lietuvos apsijungimą. Tegu Lenkija mums nekliudo!“

„... Lietuviuose vyrauja įsitikinimas, jog bolševikams pralaužus lenkų frontą, lenkai bus priversti pripažinti Vilnių Lietuvai, taigi lietuviams. Kiek žinau, Tarybų vyriausybė pripažino Lietuvos teisę į Vilnių. Jeigu vis dėlto Rusija siektų sau Vilniaus, o lenkai pripažintų Vilnių Lietuvos sostine, tuomet per karą su Vilniaus siekiančiais bolševikais Lie-

tuvos armija, be abejo, stotų prieš juos, kaip prieš kiekvieną okupantą“.

„... Lenkų ateitis ne tiktai Vilniaus krašte, bet ir visoje Lietuvoje pareina nuo jų pačių, nuo jų nusistatymo (stanowisko) Lietuvos valstybės atžvilgiu. Kai dėl lenkų irredentos, kokių ginklu ji kovos, tokiu jai bus ir atlyginama. Tačiau mes, lietuviai, manome, jog geriausias ginklas prieš visokią irredentą yra konstitucinė laisvė, paremta plačiais ir giliais demokratiniais pagrindais (zasady)... Pakviesime (mūsų lenkus) į bendrą su mumis visuomeninį ir valstybinį darbą. Kurie norės su mumis dirbti — plaukas jiems nuo galvos nekris, ir manau, kad kaip tik jie sugebės suvaldyti (utrzymać w ryzach) vietinių lenkų maištingus (burzliwe) gaivalus. Pagaliau tie, kurie nesijaus gerai mūsų darbo atmosferoje, savaime, neišprašomi (niewypraszeni) pasišalins kur kitur“.

„... Praėjusio amžiaus pirmoje pusėje tautiniam lietuvių sąjudžiui pirmavo (grali pierwsze skrzypce) žemaičiai, paskiau suvalkiniai lietuviai, dabar ateina Vilniaus krašto lietuvių eilė... Manau, kad Lietuvos lenkų dalis grįš į lietuvių kalbą (litewskość językowa), o kas liks su lenkų kalba ir papročiais, tur būt, daugumas, nustos neapkęsti mūs — lietuvių ir savo kiaurai (rdzennie) lietuviškos daugeliui jųjų etninės praeities“.

Pakartojome tą pasikalbėjimą iš „Kurjer Warszawskio“, kaip sakiau, VII.4 ir gana lai-

mingai, cenzūrai nebraukiant labai, net gal perdaug aiškaus, mano pasisakymo (net ne vien savo vardu!) dėl provokuojančiai aiškių Č. Jankovskio klausimų. Jau tą dieną prasidėjo didžioji Tuchačevskio ofenzyva ir — dar slapta! — lenkų vyriausybės kraustymas iš Vilniaus savo karininkų ir valdininkų šeimų, o taip pat ir valdžios įstaigų tuštinimas — tam atvejui, jei lenkų kariuomenei nepavyktų atsilaikyti prieš maskolių kariuomenę. Tad mieste šnabždesiai, bėginėjimai ir vežiojimai jau ėmė visuomenėje neramumą ir plačiau kelti, nusidėdami įsakytam valdžios potvarkių vykdymo slaptumui.

Ir štai šitokią valandą — VII.4 pavaduojąs Varšuvon išvažiavusį generalinį komisarą J. Osmolovskį E. Ivaškevičius susiprato spaudoje paskelbti įsakymą^x) atimti iš Vilniaus lietuvių įstaigų namus, kurių pirmuose buvo lietuvių gimnazija, mokytojų seminarija ir aukštieji mokslo kursai (Ad. Mickevičiaus g. 38), antruose — lietuvių bendrabutis (Subačiaus g.) ir trečiuose — lietuvių poliklinika (Vilniaus 28). Dėl to parėdymo naktį iš VII.4 į VII.5 parašiau ir VII.5 vakare praleidęs per cenzūrą išspausdinau „E.L.“ nr. 120/133, kuris VII.6 mieste pasirodė, vedamąjį, kuriame priminiau, kaip netikusiu laiku pasirodė toks pa-

x) Pasirašė ir geras mano pažįstamas iš prieškarinių laikų advokatų Jonas Klottas, einąs Rūmų Skirstymo komisijos pirmininko pareigas.

rėdymas, be abejo, karinės valdžios nepritariamas, o tiktai lietuvių dirgsnius be reikalo erzinas ir legalinį bei lojalinį tautinį lietuvių darbą verčias pasukti kitokiu keliu... Mano straipsnio parašymas prasilenkė su skubiu lenkų vyriausybės jau VII.5 Ivaškevičiaus nelaiku išsišokimo sulakymu, tik parašęs kad ir perskačiau parėdymo atšaukimą, bet savo straipsnio nesulaikinėjau, norėdamas plačiau išgarsinti ištikusį okupacinį netaktą. Tiktai jau Želigovskio laikais ir tai ne tuojau (1921. X.1 ir vėliau) iš mūsų įstaigų ėmė namus atiminėti.

O tą pat VII.5 jau vilniečiai — lenkai, žydai, gudai — ėmė pas mane ir kitus Vilniaus lietuvius teirautis, ar besutiks Lietuva apimti Vilnių ir neįsileisti Raudonosios armijos, ir tą pat dieną dar Vilniaus miesto prezidentas (burmistras), labai negudrus Bankovskis išsišoko, jog Vilniaus ir Gardino gyventojai nė pusės valandos nepakelsią lietuvių, ką mes atžymėjome, VII.13 nr. 126/139 kronikoje jį pajuokdami; įgimtas vilnietis, Aušros Vartų bagamazninkės sūnus, B. vienas pirmųjų dūmė Varšuvon dar prieš lietuvių kariuomenei Vilniun įžengus, tad jos tikrai nepakėlė.

VII.6 Kaune ir provincijoje suimta apie 20 lenkų-„Nemuno šaulių“ (strzelcy nadniemeńscy), kurie buvo Vilniaus karinės vadovybės žinioje ir šnipavo lietuvius lenkų kariuomenės reikalams bei toliau varė prieš Lietuvos nepriklausomybę 1919 m. rudenį sulikvi-

duotą peoviakų darbą. Tas darbas iš viso ir patiems lenkams laikinai darėsi nebereikalingas, nes lenkų kariuomenė jau pradėjo trauktis iš okupuotosios Lietuvos, rytuose ir šiaurėje spaudžiama maskolių kariuomenės. Dar kiek — ir jau VII.9 maskoliai užėmė Švenčionis, o vakaruose traukiantis lenkų kariuomenei jos apleistus Tauragnus, Kuktiškes, Skudutiškį, Aluntą, Širvintus, Šešuolius be šūvio užėmė mūsų kariuomenė, džiaugsmingai sutinkama žmonių, ne tik besitraukiančių lenkų plėšiamų lietuvių ir žydų (Lentvaryje lenkai žudė žydus), bet ir nesuskubusių su savaisiais išbėgti ir besibijančių besartinančių maskolių užplūdimo pačių lenkų, tikriausiai kabutinių (ciesiūninių) „lenkų“. Pačiame Vilniuje žmonės raminosi ir sveikino, pamatydami kasdien nuo tos dienos skraidančius virš miesto lietuviškus lėktuvus. Pasklido net kiek per ankstyvas raminaš gandas. Jų už 5 kilometrų nuo miesto stovinti lietuvių kariuomenė.

VII.10 „E.L.“ nr. 124/137 kronikoje priminėme „Kolory litewskie“ (tautinės lietuviškos spalvos): apačioje raudona, vidury žalia, viršuje geltona. Kai po 5 dienų atvyko Lietuvos kariuomenė ir miestas pasipuošė mūsų spalvomis, dažnas lenkas dėkojo man už išspėjimą, laiku gavęs mūsų vėliavą parengti. O čia vieni po kitų miesteliai ir valsčiai ramiai patenka lietuvių žinion be jokio pasipriešinimo mūsų kariuomenei: VII.10 Linkmenys, Kernavė,

Musninkai, VII.11 Malėtai, Dubingiai, Giedraičiai, Inturkė, Paberžė, VII.12 Kaltanėai, Ignalinas, Švenčionėliai, Joniškis ir t.t. Žmonės džiaugiasi, sveikina; myluoja mūsų kareivėlius.

VII.12 Maskvoje pasirašyta Lietuvos ir Tarybų Rusijos sutartis, kuria Nepriklausomai Lietuvai pripažinta iš lenkų okupuotųjų kraštų Vilnius, Trakai, Švenčionys, Ašmena, Lyda, Gardinas, Seinai, Suvalkai, Augustavas ir kt. Sutarties tekstą, vėliau dr. J. Bagdono atskiroje brošiūraitėje lietuviškai pakartotą, po kiek laiko (bene jau 1921 m.) pateikėme lenkiškai. Dar tą pat VII.12 Vilniaus lenkų spaudoje pasirodė buvusiojo Kauno peoviakų globėjo, jau majoro Marijono Koscialkovskio šaukimas savanorių Vilniui ginti prieš besartinančią Raudonąją armiją. Tuščia demonstracija, nes kasgi stos aiškiai pralaimėjusią šalį beginti! O čia jau VII.13 Lietuvos kariuomenės užimta Vievis, Maišiogala. Dažniausiai be šūvio, nors pasitraukdami lenkai daug kur paliko civiliais perrengtų kareivių, kurie apšaudytų mūsų kareivius kaip vietos žmonės, nenorį Lietuvos valdžios, bet sucivilintieji kareiviai bevelijo pavojun nelįsti, tik jo vengti, o, be to, vietiniai sodiečiai padėjo mūsų kariams juos susekti ir išgaudyti. Paskiau, žinoma, be šūvio pasitraukę lenkų kariai savo vadovybei ėmė teisintis gynęsi, bet neapsigyne prieš puolančią lietuvių kariuomenę, o lenkų

politikai pavertė tai Lietuvos neutralumo neišlaikymu, puolimu iš pasalų ir pan.

VII.14-toji... Nors atostogų metu gimnazijoje pamokų, tad ir mokinių nėra, bet įprastės ir pastarųjų dienų neaiškumo bei atmainų laukimo raginamas anksti keliuos, taip pat ir šeima. Ateina Ig. Jonynas, dar vienas kitas komitetininkas ir šiaip pažįstamas. Šnekamės, bet ir pro langą domimės, kad gatvėje tuščia ir ramu. Kur nekur gaisrelis — tai degina ir plėšia vieną kitą sandėliuką. Tik štai skubiai gimnazijon atbėga legionininkė ir praneša, jog Vilniaus lenkų kariuomenės vadas Hupertas prašo du lietuvių komiteto nariu (dwóch panów z komitetu litewskiego) tuojau pas ją atvykti. Nesutikęs, kad vykčiau, nes gal čia žadama sulaikyti ir traukiantis iš Vilniaus išvežti įkaitu, nuvyko su legionininke Ig. Jonynas kaip Laikinojo lietuvių komiteto sekretorius, tikėdamasis kilus ginčui dėl per mažo atvykstančių skaičiaus laimėti laiko ir nuo suėmimo išsisukti. Neramiai laukiame jo sugrįžimo ar bent kokios žinutės, o čia štai šv. Jurgio-Adomo Mickevičiaus gatve pro gimnaziją ir į šonines gatves prašoksta raudonarmiečių raiteliai atkištais kardais. Dar kiek — ir pasirodė mokytojas Povilas Gaidelionis, pro kurį gatvėje praūžė raudonarmiečiai šaukdami „ura, Vilna naša“, bet į jį nei dėmesio neatkreipė. — Tai džentelmenai, pareiškė mums Gaidelionis, stebintiems apdriskusius karius.

Ir dar kiek — pagaliau — grįžta uždusęs

Jonynas ir pasakoja: nuvestas komendantūron, išgirdęs Huperto tiesiog nelauktą pareiškimą: — **Otrzymalem rozkaz z Warszawy — oddać Wilno Litwinom!x)** (iš Varšuvos gavau įsakymą — atiduoti Vilnių lietuviams!).

Tik nurodė Jonynas, jog Komitetas neturi galimybės pranešti apie tai Kaunui ar bent besitariančiai Lietuvos kariuomenei, neturėdamas automobilio, ir Hupertas pažadėjo automobilį mums duoti, kai įbėgo legionininkės šaukdamos, jog maskoliai jau mieste. Hupertas nesuskubo nė raštu patvirtinti savo pareidymo, tik pasakė aliarmą numalsinsias ir tuomet duosias automobilį, o šiuo tarpu pavedė J. dviejų legionininkių apsaugai gimnazijon grįžti ir pats dūmė iš komendantūros. Begrįždamas iš komendantūros (tur būt, tuomet buvusios palei Veršyną), Pylimo gatvėj J. pateko į susišaudymą, kur legionininkės cypdamos glaudėsi prie tvoros, o jis per kiemus ir per tvoras — jau vienas — pasiekė mus. Taip tai Varšuva atidavė mums Vilnių.xx)

x) Tai, be abejo, atsirado ypačiai Lenkijos ministeriui pirmininkui Vladislovui Grabskiui gavus VII.10 Spaa konferencijoje su Santarvės atstovais Llyod George, Milerandu ir kitais pareikšti sutikimą. VII.12 (13. Varšuvoje priimtą irgi), tuojau Vilnių atiduoti lietuviams — Wl. Pobj-Malinowski. Najnowsza historia polityczna Polski II cz. 1, 1956. p. 282-284.

xx) K. Žukas, buvęs tuomet Lietuvos krašto apsaugos ministriu, savo „Žvilgsnyje į praeitį“ (Chicągo,

To dar ne gana. Ne tik paskutinę valandą pranešta mums — gal tik ką gautas iš Varšuvos — Vilniaus atidavimo parėdymas, kai nebebuvo jau galima jo vykdyti, bet ir ramiai užleidžianti mūsų kariuomenei vieną po kito okupuotus plotus lenkų kariuomenė kaip tik VII.14 ėmė ir užstojo kelią ties Kazimieriškiais (pietuose nuo Vievio, Trakų apskr.) dviem traukiniais vykstantiems Vilniaus komendantūrai mūsų daliniams, puldama ir apšaudydama traukinius. Įvyko susišaudymas, kurio prieš tai mūsų karių vengta laikantis neutraliai (kai kur betgi jie ištikdavo), o svarbiausia, nors po užtrūkusio susišaudymo lenkai pasitraukė ir kelias į Vilnių buvo laisvas, bet Raudonoji armija, Gaj'o vadovaujama, į Vilnių pirma jau buvo įžengusi. Tiktai vienas (ne komendantūros) būrys, karininko Černiaus (ne Černiausio) vedamas, pavakarį pasiekė Vilnių Snipiškėse ir gavo sustoti.

Bene tą pat VII.14 bolševikų buvo suimta gatvėje Helena Romer-Ochenkowska, gabi ir sąžininga lenkų publicistė, nuoširdi pilsudskininkė ir mums labai palanki. Apie suėmimą

1959) p. 282 rašo, jog (VII bene 20, bet tai turėjo būti VII.15) Kaunan iš Varšuvos per Suvalkus atvykęs Pilsudskio įgaliotinis gen. štabo pulkininkas Rylskis jam pareiškęs (panašiai kaip Hupertas Jonynui): — Ponas maršalas atiduoda Vilnių broliams lietuviams. — Žukas tik nusijuokė, žinodamas apie raudonarmiečių įsiveržimą į Vilnių.

sužinojo mūsų raštvedys T. Aleknavičius, jaunas, tad smalsus, visur kur tą dieną pabuvojęs. Pats jos nepažinodamas, bet iš manęs apie ją girdėjęs, jis paprašė iš manęs raštelio, su kuriuo jis ją išvaduosias. Nors aš abejojau, kiek raudonarmiečiams svers mano raštelis, bet atsimindamas, jog pas lenkus (Mar. Koscialkovskį ir kitus) Al. nekartą gaudavo man leidimą vykti per demarkacijos liniją. kai aš pats to negaudavau arba nenorėjau iš jų prašyti, parašiau rusiškai prašymą paleisti sulaikytąją, kuri nieko nebus nusidėjusi nei Raudonajai armijai nei Tarybų Sąjungai. Po keliolikos minučių grįžo Aleknavičius drauge su labai susijaudinusia ir jo raminama ponia Helena. Pasirodo, raudonarmiečių komendantūroje, kuri įsitaisė gretimuose su mūsų gimnazija Teismo rūmuose, Aleknavičiui pateikus mano raštelį, kurį pasirašiau Laikinojo lietuvių komiteto pirmininku, prisiplakę vietos žydėliai paaikškino komendantui, jog aš esąs „vešma počtennaja ličnost“ (labai garbinga asmenybė), žinomas lietuvių veikėjas, ir jei prašau, tam turįs rimto pagrindo. Čia pat sėdinčią p. Heleną komendantas tuojau paleido. Kai vėliau — Želigovskio laikais — Aleknavičius lenkų buvo suimtas, p. Helena rūpinosi jį išvaduoti ar bent sutrumpinti jo kalinimą. Tačiau daugiau mano rašteliai bolševikams mažai tesvėrė ir gal visai nebesvėrė, net keliolikai dienų po to tepraslinkus Vilniaus revoliucinis komitetas mėgino mane

suipti, tik nerado namie, nes tuo metu kaip tik buvau Kaunan išvažiavęs.

Tiktai VII.15 Ladigos vadovaujama lietuvių kariuomenė užėmė Nemenčiną ir Lentvarį ir įžengė į Vilnių, džiaugsmingai sutikta ne tik lietuvių, bet ir gudų, žydų ir net lenkų. Pasirodė lietuvių vėliavos. Susitikęs su Ladiga Gaj net pasibučiavo. Įsteigta lietuvių komendantūra su taktingu komendantu kapitonu Vladu Kurkausku priekyje. Praeinant kariuomenei pro mūsų gimnaziją, smarkios patriotės daktarienės Em. Vileišienės ir kitų tautiečių beveik stumte buvau išstumtas kariuomenę pasveikinti. Tad atsistojęs prieš raitelių vadą — nežinau jo pavardės — pareiškiau Vilniaus lietuvių džiaugsmą sulaukus savo kariuomenės ir senos sostinės grįžimo Lietuvai, drauge betgi nesusilaikiau nepridūręs prisibijęs, jog šis sostinės paėmimas nesąs dar galutinis ir dar daug mums teksią pakelti, iki gausime jau galutinai mūsų karžygius sutikti ir priimti. Dėl tokios nevisai vykusios prakalbėlės ne tik mano tautiečiai, bet ir aš pats buvau nepatenkintas. Kalbėjau įsitikinęs savo žodžių teisingumu — ir, deja, netolimoji ateitis parodė, jog neklydau.

VII.16 pasirodė „E.L.“ nr. 128/141 su mano vedamuoju, kur dėl VII.15 lietuvių kariuomenės įžengimo į Vilnių per greit pareiškiau, jog Lietuvos istorija pasisukanti: „Lietuva jau turi savo sostinę, atgavusi ją visos lietu-

vių tautos sunkia kova, pastangomis ir prakaitu (w wysiłku i mozole)...

Kai prieš kelerius metus keli lietuvių inteligentai iškėlė Lietuvos nepriklausomybės šūkį (has'lo), kaimynų veidus neskonio jausmas (grymas niesmaku) suraukė. Jiems tai buvęs politinis netaktas, pasirengimo trūkumas (brak wyrobienia), studentiškas bloznavimas. Toji mažoji Lietuva, toji trijų milijonų tautikė (narodek) drįstanti svajoti apie nepriklausomybę, apie savą valstybę?! Juk ją pasmaugs tučtuojau!“

„Nepasmaugė (nie zdlawiono)!... Ir keistas atrodė, daug kam nesuprantamas kelias, kurį gavo pasirinkti lietuvių politika. Parinkta Vytautinis kelias: mušti priešą, atsiremiant priešu (bič wroga, opierając się na wrogu)!... Oi, sunku buvo mūsų Lietuvai. (Atgaudami Lietuvą) kraujo nepraliejome^x). Ir dabar be kraujo praliejimo Vilnių atgauname... Padarius mums taiką su Rusija, rusų armija grąžino mums Vilnių kaip teisėtiems senų seniausios (prastarej) mūsų sostinės savininkams. Tie, su kuriais pernai kovojome, pasiėgė su mumis teisingiau negu tie, kurie mus broliais vadina... Valio Vilniui, senutei Lietuvos sostinei! Valio nepriklausomai Lietuvai! Tebūnie mums tiesa, lygybė, teisingumas!“

x) Na, o gi 1919 m. kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės?!

VII.17 nr. 129/142 vedamajame papildžiau praėjusios dienos vedamąjį dar kai kuo: „... pernai balandžio mėn. žinojome, jog tik-tai vokiečių išdavimas (zdrada) sutrukdė lie-tuviams Vilniaus išvadavimą... O čia kreipki-mės į tuos lenkus, kurie dabar yra Vilniuje li-kę, ir įsisąmoninkime (uprzytomnijmy) tuos tuos jausmus..., kurie juose šią valandą kyla. Supraskime juos ir nusilenkime prieš jų skausmą!... Pagerbkime svetimą skausmą, ypačiai kai jis yra nuoširdus (szczyry)... Mū-sų valstybinis šūkis — ne vien išorei, bet ir vi-duje — tėra tik vienas: Pax! pax! pax!“ (tai-ka-taika-taika).

VII.16 lietuvišku automobiliu nuvykau į Kauną, vos beprasimušdamas pro traukian-čius į pietus raitus ir pėsčius raudonarmiečių būrius, paskui kuriuos vežimais traukė mote-rys ir vaikai — apdriskę ir išalkę, tad pakeliui apvoginėję ir plėšinėję pravažiuojamus ūkius ir ūkelius. Sunku buvo suprasti, kaip tokia „armija“ galėjo įveikti vis dėlto labiau aprū-pintą ir labiau disciplinuotą lenkų kariuome-nę... Ir visi jie traukė aiškiu šūkiu: „na Var-šavų“! Kaunan patekau tik ką pasibaigus di-džiajai manifestacijai dėl Vilniaus atgavimo su kun. Krupavičiaus, Požėlos ir kitų prakal-bomis — manifestacijos vardu į prezidentą Stulginskį vaižgantiškai kalbėjo kun. J. Tu-mas. Ministeriui pirmininkui dr. K. Griniui, su kuriuo nesimačiau jau apie 10 metų, pra-nešiau apie pirmąsias Raudonosios armijos

Vilniuje šeimininkavimo dienas, o iš jo gavau išgirsti kiek smulčiau ne tik apie Maskvos sutarties sudarymą, bet ir apie santykius su perėinančia per Vilnių Raudonąja armija.

Aplankiau ir Joną Jablonskį, kuris man įteikė jau išspausdintą mano „Mūsų raštų istoriją“. Tai buvo mano „Skrót dziejów piśmiennictwa litewskiego“ — Liudviko Krzywickio paraginimu ar gal paties mano pasiūlymu mano parašytas Varšuvos „Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana“ Lietuvai ir lietuviams skirtam 1910 m. sąsiuvinii, bet jos redakcijos sutrumpintas ir tik iš dalies teišlygintas mano išreikalautu papildymu, jau pilnai išspausdintas 1919 m. „G.L.“ nr. 91-117 ir lapkričio mėn. skyrium atmuštas, o 1919-1920 m. žiemą ir pavasarį J. Jablonskio išverstas ir „Švyturio“ 1920.VI Kaune išleistas. Kai prieš tai, tur būt, vasario mėn. Kaune pas J. Jablonskį lankydamasis, prašiau, kad bent prakalboje būtų pažymėta, jog tai jo vertimas ir kai kas jo pridėta, jis griežtai su tuo nesutiko pareikšdamas: — Turėjai pats lietuvių literatūros istoriją lietuviškai parašyti ar bent išversti, tai dabar aš patį tiktai pavadavau, o veikalas yra paties! Tad gavau skaitytojus klaidinti, kurie gėrėjosi nepaprastai gražia (jablonskine!) „mano“ veikalėlio kalba (kiti gi — antijablonskininkai gal ją ir piktinosi), ir priimti iš J.J. „autoriaus honorarą“ (jo kaip vertėjo atlyginimo dalį), kurią aš atsargiai ir slaptai nuo jo grąžinau jo šei-

mai žinodamas, kaip jie yra to reikalingi, o aš tuo metu už tikrus savo rašinius buvau neblogai atlyginamas^x).

Į Vilnių grįžau VII.18, nesuskubęs į darbininkų ir geležinkelių tarnautojų mitingą, į kurį buvau kviečiamas pasitikusio mane išvažiuojant į Kauną tuometinio Vilniaus geležinkelių valdybos tarnautojo, 1902 m. pasireiškusio „Varpe“ išspausdintos gražios „Vaidilos“ apysakaitės autoriaus Karolio Jakšto. Mitingas buvęs labai gausus, kalbėta lietuvių, lenkų ir rusų kalbomis, sveikinta Lietuvos vyriausybė ir prašyta atsiimti geležinkelius iš užėmusių juos raudonarmiečių. Vilniuje man nesant, Lietuvos kariuomenė dar VII.16 užėmė Merkinę, Varėną, Marcinkonis, pietuose Seinus. (VII.19 dar Vyžainį). VII.17 Vilniuje vėl pasirodė 1919.XII nustojusiėjusi „Nepriklausomoji Lietuva“, kurios nr. 135 (1-me) išspausdinta ir mano str. „Netikėk tu, žmogau, stebuklais“, kur Vilniaus atgavimą prilyginau stebuklui, bet šiaipjau ją redagavo St. Matijošaitis. Tačiau tik 4-iems jos numeriams tepasirodžius Raudonosios armijos Vilniaus revoliucinis komitetas (pirm. R. Muklevičius, nariai Zigm. Aleksa-Angarietis ir K. Cichowski) VII.22 rusišku įsakymu Nr. 11 ją kaip

x) 1925 m. išleisdamas „Mūsų raštų istorijos“ II leidimą, prakalboje išdrįsau nurodyti, kas ją vertė, c tekstą savarankiškai išplėčiau nesitardamas su J. Jablonskiu.

kontrevoliucinį organą uždarydino dėl Nr. 2 (136) „netikusio samprotavimo“ atvykus į Vilnių daugiau lietuvių kariuomenės ir išpėjo, jog kurie laikraščiai nusidės „darbininkų-valstiečių armijai“, bus teisiami ir baudžiami visu karo-revoliucinių įstatymų griežtumu. VII.25 „E.L.“ nr. 134/147 str. „Ciekawy dokument“ (įdomus dokumentas) pateikdamas šio Revoliucinio Komiteto (2 lenkų ir 1 lietuvių) „kazionnoje“ (tad rusų) kalboje atsiųsto rašto lenkišką vertimą, pridūriau:

„Kiekviena kariuomenė, kol ji yra mūsų tarpe, yra puiki (dzielne) ir be priekaištų, ne plėšia, ne skriaudžia, ne bėga, yra doblestna,x), ir tik išėjusi, paprastai prievarta (pod przymusem) ir skubiai, virsta bailia plėšikų gauja... (žinoma,) ne rašome čia nei apie raudonąsias nei apie baltąsias gvardijas. Tačiau juodoji gvardija demagogų, spekuliantų ir visokių niekšų (šubravců) traukia paskui besikaujančią šaunamaisiais arba kertamaisiais ginklais gvardiją ir kaip skėriai (šarančiai) mus užpuola, riksmu ir triukšmu stengiasi viską aplinkui sumuiliti (zmęcić), kad šitokiame vandenyje lengviau būtų žuvyčių sau prižvejoti... Toji juodoji gvardija tiek yra gudri, jog iš blogiausio reikalo sausa išstrunka... kaip paprastai bailiai, kurie nejaučia po savim tvirto pagrindo, ne tik svaidosi žodžiais „ariestovat“ ir „rasstrieliat“, bet dažnai tai ir

x) nuolatinis bolševikų gyrimas savo kariuomenės.

vykdo... Nebaidykite mūs, buvę mūsų draugai^{xx})... Vykdydysime savo pareigas kaip jas suprantame, žiūrėdami tik Lietuvos darbo žmonių gerovės, nebodami jūsų revkomų ir tam tikrų odzielų, juo labiau, jog kaip šios įstaigos ne pas mus pasirodė, taip ir skubiai jos iš mūs išdūms...”

Taip rašydamas, jau turėjau nemažai prasidedančio vilniečių turto tuštinimo ir net žmonių suėminėjimo faktų, Vilniaus komunistų ir prie jų prisišliejančių tipelių vykdomų, Revoliucinio komiteto dengiamų tariaimų karo reikalais. Belaukdamas smarkios kovos su įsivyraujančiais Vilniuje nešvariais gaivalais, kuriuos palaikė Raudonoji armija, dar VII.23 nustojau pasirašinėti „E.L.“ redaktorium. Už tam tikrą atlyginimą, dar padidinamą, jei tektų atsidurti kalėjime, atsakomuoju redaktorium pats pasisiūlė būti spaustuvės darbininkas St. Długoborskis. Numerį išleidęs, tą pat VII.25 išvykau į Kauną, iš kur grįžau VII.28. Kaip tik dėl to numerio ir aukščiau pateiktų jame samprotavimų apie juodąją gvardiją „E.L.“ tą pat dieną Aleksos buvo sustabdyta, bet VII.26 atvykęs manęs, kad ir tik buvusiojo redaktoriaus, suimti Olskis (advokato Kulikovskio brolis) pasivėlino man jau išvažiavus ir turėjo pasitenkinti tik atsakomojo redaktoriaus patalpinimu 4 savaitėms (kaip darbininkui, nepaskirta didesnės baus-

xx) Z. Angarietis — M. Biržiškos.

mės); po poros dienų grįžęs nebebuvau komunistų paliestas.

Dar prieš mano važiavimą į Kauną į Laičinąjį Vilniaus Komitetą, kuris tuomet — kviečiamas palikto rūmų prievaizdos, kad patalpų neužimtų komunistai — buvo kažkurio banko patalpose Didž. Pohuliankoje, VII. 22 atvyko Vilniaus žydų bendruomenės atstovai — buvęs Lietuvos Tarybos narys dr. Jok. Vygodskis ir rabinas Rubinšteinas, žydų demokratų partijos atstovas dr. C. Šabadas ir sionistų partijos atstovai Šeskinas ir Špiro, kurie pareiškė Vilniaus žydų džiaugsmą Lietuvai iš Lenkų Vilnių atsiėmus ir norą dirbti Lietuvos naudai su lietuviais, prašydami apie tai pranešti Steigiamajam Seimui ir vyriausybei. Mielai priėmėme šį žydų pareiškimą ir tikrai negaišdami perdavėme jį prašomom įstaigom.

Apie tą laiką ir Vilniaus apygardos teismo pirmininkas, prieš karą advokatų tarybos pirmininkas Restitutas Sumarokas, o dar anksčiau ir garsusis advokatas Tadas Vrublevskis (Wróblewski) pareiškė mums savo lojalumą Nepriklausomai Lietuvai ir pasiryžimą dirbti su Lietuvos vyriausybe.

Baigėme šį mėnesį gautąja žinia, jog VII. 30 Suvalkų miestiečių mitingas prašė nebotoлимą lietuvių kariuomenę užimti miestą, ir tikrai po kelių valandų toji kariuomenė jau atvyko, suvalkiečių džiaugsmingai sutikta.

XIII. RUGPIŪTINĖ BOLŠEVIKINĖ MAIŠATIS

Dar liepos mėn. Vilniuje prasidėjo tariamasis karinių ar karui reikalingų reikmenų evakuavimas, tikriau paprastas plėšimas kas vertingiausia ir patogiausia ir jų vežimas į Maskoliją. Suiminėjo lenkus, bet ėmė suimnėti ir lietuvius. Komunistai ėmė leisti savo laikraščius — lietuvišką „Komunistą“, lenkišką „Do Walki“, rusišką „Krasnoje Znamia“ ir žydišką, kurio vardo neatsimenu. Tuose laikraščiuose, namų sienose ir tvorose iškabinamuose, ne tik pranešinėjo apie Raudonosios armijos karo žygius ir laimėjimus, bet ir kurstė prieš Lietuvos vyriausybę, ilgainiui ir prieš Lietuvos veikėjus, ypačiai prieš dr. K. Grinių, Steponą Kairį, net prieš mane ir kitus. Ir vis tai Vilniuje, kurį patys bolševikai skelbė Lietuvos sostine ir rėmėsi Lietuvos ir Maskolijos maskvine VII.12 sutartimi. Dengdamiesi Karo revoliuciniu armijos komitetu, jie (čia ir Aleksa-Angarietis, ir Vincas Kapsukas) stengėsi kiek galima labiau vilniečius prieš Lietuvą ir lietuvius nustatyti.

Vilniuje nuo pat VII.15 buvo Lietuvių komendantūra, kurios bolševikai liesti negalėjo, nors jos kareivius mėgino agituoti, bet ji pati ne ką begalėjo veikti Raudonosios armijos prikištame mieste, iš kurio šiaip jau Lietuvos kariuomenė kad ir pirmomis dienomis per ją

peržygiavusi, paskiau buvo išvesta saugojantis raudonųjų koku nors pretekstu užpuolimo iš pasalų. Būtinai reikėjo kuo greičiausiai sutvarkyti santykiai tarp Lietuvos ir Raudonosios armijų ir įvesti Vilniun lietuviškąją administraciją.

Nerimo ir sodiečiai, kurie ypač jautė raudonarmiečių plėšimą. VIII.5 Paberžėj suvažiavo Vilniaus apskr. viršaičiai iš Nemenčino, Maišiogalos, Paberžės, Giedraičių, Musninkų, Riešės ir Bistricos, kurie pareiškė net ir lenkus esant palankius Lietuvos valstybei ir melste meldė apdrausti sodžių nuo maskolių plėšikavimo. Pakeliui iš Vilniaus į Kauną su laikiného raudonarmiečiai čia vieną, čia kitą net lietuvišku automobiliu važiuojantį lietuvį, kaip štai VIII.5 Česnulevičių, Marytę Krygerytę (vėl, Skardžiuvienę) ir Railaitę (išleido tik VIII.11 Karo Revoliucinį komitetą mūsiškiams griežtai paspaudus). Net raudonarmiečių tebeužimtoje Ašmenoje VIII.8 revkomo (revoliucinio komunistų komiteto) sušauktame mitinge visi balsavo už Lietuvą prieš Maskoliją.

Kelias savaites karinės ir politinės lietuvių vadovybės, važinėjant iš Kauno į Vilnių ir iš Vilniaus į Kauną, derėtasi su Raudonosios armijos vadovybe dėl pagreitinimo šios armijos evakuavimo iš Maskvos sutartimi Lietuvai pripažintų Vilniaus ir kitų prieš tai Lenkijos užimtų sričių, bet ir smarkėjant Tuchačevskio armijos žygiui Varšuvos linkui jos vado-

vybei netrūko karinių argumentų neskubėti su evakuavimusi, ir toks jos nusitatymas atitiko Karo Revoliucinio Komiteto ir vietinių bei nevietinių komunistų norą — kuo ilgiau ir kuo plačiau čia prieš mus veikti, o svarbiausia ką pagavus Maskolijon išvežti ar tik vietoje plėsti. Vis dėlto VIII.6 mūsiškiams su maskoliais pavyko sudaryti Vilniuje konvenciją, kuria ligi VIII.9 maskolių kariuomenė turėjo apleisti Švenčionis, ligi rugsėjo 1 d. Vilnių, o vėliau susitarus — ir Lydą su Gardinu. Nors tikrai VIII.10 Raudonoji armija su savo revoliuciniu komitetu užleido mums Švenčionis, bet dėl tolesnio evakuavimosi dar nemaža teko su maskoliais tampytis. Pasakota, jog į tas derybas įtrauktas Aug. Voldemaras su Raudonosios armijos komisaru latviu Mėžlaukiu, Charkivo univ. docentu, net lotyniškai kalbėjęs, o K. Žukas savo „Žvilgsnyje į praeitį“ prisimena būsimąjį mūsų universiteto prof. Voldemarą tą Mėžlaukį ir kitus maskolius prie sienos pritrenkus citatomis iš Lenino raštų, kurių jie neskaitė, bet ir jis paskiau Žukui prisipažinęs — nei taip Leninas rašęs nei ko, tik V. pats tas citatas sugalvodavęs^{x)}. Pats V. man sakė, jog jis skundėsis M-kiui vietinius ir atvykusius komunistus ėmus per daug akiplėšiškai elgtis, mėginant kurstyti mūsų kareivius prieš vyriausybę ir tuo ardžius Lietuvos santykius su Maskolija,

x) Žvilgsnis į praeitį, p. 290-291.

tad Mėžlaukis ramiai jam pataręs: — Tad likviduokite juos — suimkite juos, šaudykit, karkit — tai ne mūsų reikalas! Pats Mėžlaukis — buvo girdėti — po kelerių ar keliolikos metų Stalino buvęs sulikviduotas.

VIII.8 Vilniuje ėmė veikti ir tęsėsi ligi VIII.27 Evakuacinė Lietuvos ir Rusų Komisija, kurioje mūsų atstovams teko atkakliai kovoti dėl perdavimo lietuviams Vilniaus krašto reikalų, bolševikų užgrobiamo turto atgavimo, suimamų žmonių paleidimo, rekvizicijų atšaukimo, plėšimų stabdymo, kurstymo prieš Lietuvą uždradimo ir pan. Maskolijai čia atstovavo žydas M. Rafesas (Vilniaus gydytojo brolis, bet pats iš kur kitur atvykęs), lietuvis Mickevičius-Paprūsis ir taip pat ne rusas Lagofetas (paprastai kitų pavaduojamas), o Lietuvai komendantas V. Kurkauskas (kartais pavaduojamas savo padėjėjo Vl. Petro naičio), Ignas Jonynas ir Zigmas Žemaitis. Be to, mūsų pusėje dar buvo juriskonsulto teisėmis adv. T. Vrublevskis.

Dar kai liepos 25 d. buvau Kaunan nuvažiavęs ir pasimatęs su priemjeru dr. K. Grinium, jis man pasiūlė paimti vyriausiojo Lietuvos vyriausybės įgaliotinio pareigas Vilniuje. Aš nesutikau, 1) aiškindamasis esąs ligišiolinės kovos su lenkais išsemtas (vis viena po to dar pusantrų metų gavau su jais tampytis!), 2) netikėdamas, jog dabartinis mūsų Vilniaus užėmimas ilgai bepatvers, tad prisiėmęs siūlomas man valdžios pareigas gaučiau

drauge su besitraukiančia iš Vilniaus mūsų kariuomene irgi pasitraukti, ko labai nenorėčiau, jausdamasis Vilniaus lietuvių darbui tebesąs reikalingas, 3) ko dr. Griniui nei nesakiau, nesijutau nei tikęs nei linkęs administracinam darbui. Dr. Gr. pasisakė irgi esąs pavargęs, o dar netaip seniai žmonos ir dukters nustojęs, bet turįs valdžios pareigas atlikti, suprantąs mano norą Vilniuje likti, bet ištikus reikalui mūsų kariuomenei iš ten pasitraukti, ko jis nelaukiąs, rasis kas mane Vilniaus darbe pavaduoti, tik jei aš griežtai atsisakąs, ką gi nurodyčiau jam savo vieton vyriausiuoju įgaliotiniu? Čia pat pasiūliau Laiikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto sekretorių Igną Jonyną (būsimąjį Kauno ir Vilniaus universitetų profesorį), su Vilniaus reikalais gerai jau apsipažinusį, labai išlaikytą ir taktinę, be to, jei tektų jam palaikyti santykius su kitų valstybių atstovais, puikiai kalbantį prancūziškai. Dr. Griniaus iš Vilniaus iššauktas, J. sutiko prisiimti vyriausiojo įgaliotinio pareigas ir tuo titulu jau dalyvavo Evakuacinėje Komisijoje. Drauge su juo Komisijoje dalyvavo VIII.8 (Švietimo ministerijos įgaliotinis) iš Kauno atvykęs Zigmas Žemaitis, 1918-1919 buvęs Švenčionių lietuvių gimnazijos direktorius ir 1920-1921 m. Aukštųjų Mokslo Kursų vadovas Kaune (būsimasis Lietuvos universitetų profesorius ir dekanas). VIII.14 Vilniuje paskelbti, be Jonyno ir Žemaičio, dar šių ministerijų įgaliotiniai: Vin-

cas Matulaitis — Finansų, pramonės ir prekybos, Pranas Penkaitis — Susisiekimo ir Rickus — Žemės Ūkio ir valstybės turtų.

Derybos Evakuacinėje Komisijoje ėjo labai sunkios. Tiesiog tai buvo atkakli kova su komunistais ir jų vadovu Rafesu, kurie be maž visa Vilniuje laikė karo grobiu ir reikalinga Raudonosios armijos žygiams apsidrausti (=įsavinti). Čia mums ypatingai buvo naudingas T. Vrublevskis kaip puikus Vilniaus miesto reikalų ir vietos žmonių žinovas, be to, dar geresnis už Voldemarą tikrų ir savų „patvarkytų“ Lenino žodžių kartotojas, kuriais jis vargšą Rafesą visai supliuškindavo.

Kovoje su komunistais mums labai padėjo ir mūsų spauda, kurią ėmėme leisti prisi-glaudę prie mūsų komendantūros (šv Jurgio-Ad. Mickevičiaus gatvėje) ir jos vardu, tad jau Karo Revoliucinio komiteto nepasiekiami. VIII.10 ten pasirodė dienraščiai „Vilniaus Aidas“ ir „Wiadomości Wileńskie“ (Vilniaus žinios), o VIII.19 ir rusų kalba „Litva“. „Vilniaus Aidą“ redagavo mano kiek padedamas St. Matijošaitis, „Wiadomości Wileńskie“ aš, padedamas „glosininkų“ ir „echininkų“, o „Litvu“ mano brolis Vaclovas, ir aš kiek prisi-dėdavau. Kiekvienam tųjų laikraščių į Nr. 1 gavau po įvadinį str. parašyti. Per kelias savaites mūsų ir komunistų laikraščiai kasdien buvo lipdomi gatvėse vieni greta kitų, taip jog kiekvienas laisvai ir pasirinktinai juos skaitė. Rusišką dienraštį ne tiek rusams (rau-

donarmiečiams!?), iš dalies ir gudams leido-
me, bet labiausiai žydams, nes žydų kalba
laikraščio komunistiniam priešpastatyti ne-
turėjome. Aš dar tuomet žydiškai kiek pa-
skaitydavau, per I Pasaulinį karą iš vieno se-
no žydo pramokęs, bet rašyti nei aš nei kitas
kuris lietuvis*) neįstengėme, o mums palan-
kių žydų kad ir netrūko, bet patikimo mums
jų tarpe publicisto nežinojome. Šiaip žydai
savo plunksnomis padėjo Vaclovui. Siūlėsi
mums ir gudai komendantūros lėšomis leisti
gudiškąjį dienraštį, net keli — vienas pro ki-
tą prašokdamas ir kits kitą man peikdamas,
bet vis tai buvo net neaiškaus gudiškumo vy-
rukai, jei ir gudai, bet aprusėję ir mums neži-
nomi žmonės. Tik vėliau — Želigovskio lai-
kais — suėjus mums arčiau su Vilniaus gudų
veikėjais — atsirado mums su jais ne tik
bendras, bet ir nuoširdus, sakyčiau broliškas,
darbas, taip jog remdami tautinę jų veiklą,
tad ir spaudą, nei nemanėme jos kontroliuoti.

Dar „W.W.“ VIII.11 nr. 2 pasisakydamas
prieš prasidedančios Vilniuje varšuvinės
tvarkos vadinimą „lietuvių valdymu“ (lietu-
viai tą ir tą padarysią, lietuviai duosią duonos
ir pan.), priminiau, jog prieš tai svetimos
valdžios okupuotus plotus apimanti nuo šiol
Lietuvos vyriausybė yra sudaryta Lietuvos

x) Augustinas Janulaitis dar 1906 m. Vilniuje ka-
lėdamas pramoko, kas jam vėliau buvo naudinga ginant
bundiečius politinėse bylose, bet jis jau buvo Kaune.

Steigamojo Seimo — ne vien lietuvių, bet ir lenkų, žydų ir kitų, taip ir jos administracinis aparatas, kuriame ir mes, vilniečiai, gausime dalyvauti, vis vien kurios būtume tautybės, taigi patys save valdysime. „W.W.“ VIII.12 nr. 3 prieš Angariečio, Kapsuko ir kitų „Komunisto“ rašytojų puolimą „Kairių, Grinių, Biržiškų“ (vis pasikartojąs komunistinių puolimų šampas) ir iš viso Kauno „buožių“ valdžios ne tik priminiau Vilniaus darbininkams, jog puolamasis Kairys yra tas pats socialdemokratas Steponas Kairys, kurį jie Vilniuje pažinojo kaip nuoširdų jų tarpe idealistą veikėją (znany ze swej bezinteresowności i szlachetności), bet ir 1919 m. trimėnesinę nevykusią Kapsuko valdžios „tvarką“. „W.W.“ VIII.20 nr. 10 str. „Obłudna taktyka“ (šlykšti taktika) prieš „Do Walki“ kurstymą prieš socialdemokratus „Kairį, Poželą, Biržišką“, jog mes esą išlindę su nepriklausomybės šūkiu, kai griuvęs carizmas, gavau priminti, jog dar pirmaisiais Pasaulinio Karo metais, kai apie carizmo griuvimą nė kalbos dar nebuvo, kaip tik grupė, kuriai priklausė ir dabartinių „W.W.“ vedėjas (kierownik), tą šūkį jau buvo iškėlusi. Priešingai „Do Walki“ tvirtinimui — nespiaudėme prieš Lenkiją ir nespiaudysime. Tvirtindami, jog stengiamės padėti lenkų magnatams užlaikyti savo dvarus, sakote netiesą; tai jūs, ne mes, pernai neleisdami dvarų skirstyti, tuos dvarus pas mus užlaikėte — ir taip pat dabar darote!... Kas pernai — be-

ginklis — į akis protestavo prieš karinę lenkų vadovybę dėl darbininkų sušaudymo Varnų gatvėje? Nežinote? Paklauskite Kapsuką — jis jums pasakys!“...

„Nesidenkite lyg užuolaida — darbininku!... Ne jis, tik jūs jo vardu tariate, primetate jam visokias rezoliucijas ir pan., kaip prieš porą mėnesių taip darė lenkų endekai. O tas darbininkas po jūsų susirinkimų, mitingų, rezoliucijų bėga pas mus, prašydamas jį ginti — nuo jūs! Tas darbininkas, mūsų nei nešaukiamas, net atkalbamas — noriai siūlo si (ofarowuje się) atitupėt „už Lietuvos nepriklausomybę“ prieš jus^x). Ne prieš darbininkus kovojame, tik prieš jus — demagogus... Jus laikome darbininkų klasės priešais...“

„W.W.“ VIII.24 nr. 13 dėl to pat „Do Walki“ mūs pakaltinimo, jog prieš Pilsudskio tiltų, stočių ir pan. naikinimą tylėję, dabar puolame prieš Pilsudskio paliktą karo reikmenų išvežiojimą Raudonosios armijos reikalams, atsakiau: „prisipažįstame prie savo kaltės — bajoriško prietaro ar kaip jį pavadinsime — kovoti tik su esamais (obecni), ypačiai su stipresniais, kai jie gali mums atsakyti... Vieniarius metus lenkų valdžioje... kovojome su okupantais, sukeldami tuo prieš save ne tik-tai jų represijas, bet ir lenkų spaudos, mitingų ir pan. protestus... Taip ligi liepos 14 d. O

x) Tai Długoborskis.

kai anos okupacinės valdžios pas mus nebėra ir ji negali į mus ne tik reaguoti, bet mums net ir atsakyti, atleiskite mūsų parapiinį nusi- statymą, bet su čia nesamais (nieobecni) ne- kovojuame... Kai tik okupacinė lenkų valdžia su savo tarnautojais (funcjonarjusze) iš Vilniaus pasitraukė ir net kai tik ėmė trauktis, mūsų plunksnos „sustreikavo“... Kol jūs čia būsite, stosime prieš jus, prieš jūsų žalingus visuomenei pasireiškimus ir potvarkius“...

Rugpiučio mėn. įpusėjus, Raudonajai armijai ėmus artintis prie Varšuvos ir Vilniuje pasklidus gandui apie šios paėmimą, komunistai stengėsi sukelti vilniečiuose karingą nuotaiką ir lenkti ją prieš mus, demonstruodami Raudonosios armijos garbei, subūrę kiek darbininkų ir pusbernių, daugiausia žydukų, vedė juos pro mūsų komendantūrą šaukdami: „dolo! taribu“ (šalin Tarybą)! Dėl to „W.W.“ VIII.17 nr. 7 gavome tik pasijuokti iš vietinių „komunistų“ politinių žinių: dar V.15 Lietuvos Taryba užleido gi savo vietą Steigiamajam Seimui! Patys betgi maskolių skelbiamų žinių apie Varšuvos paėmimą buvome suklaidinti, tik „W.W.“ VIII.18 nr. 8 tų žinių ne- neigdami (Varšuvai apsiginus, žinios apie jos paėmimą savaime ištirpo) ir dėl tariamojo Varšuvos paėmimo kaltindami beatodairinę Pilsudskio politiką (su kijeviniu žygiu ir kt.), sakėme, jog per anksti šaukti ne tik finis Poloniae, bet net „buržuazinės Lenkijos galas“; bolševikinė Rusijos vyriausybė greičiau-

sia pasitenkinsianti, sudarydama su Lenkija taiką ir įkišdama jai komunistinį „rakštį“.

„Vilniaus Aidui“ pasitikėjau jau reikšmingai dirbusiu „Nepriklausomoje Lietuvoje“ St. Matijošaičiu, pats ten kiek prisidėjau tik rugsėjo mėn., Vilniaus Kelmu pasirašydamas mūsiškiams skiriamus straipsnius ir straipsnelius. Rusišką „Litvą“, kaip sakiau, redagavo mano brolis Vaclovas, bet ir man teko nemažai padėti pasirašant Br. Michalovskiu, B. M., gal dar kitaip. Įspūdingiausias ir raudonarmiečiams labai patikęs brolio Vaclovo straipsnis buvo prasidedęs žodžiais „Da, ona belaja“ (taip, ji yra balta), kuriuo jis atsakė pravardžiuojantiems Nepriklausomąją Lietuvą „baltąją“, taip ir lietuvių kariuomenę — „baltąją gvardiją“, laikydami tą „baltumą“ paniekinamuoju žodžiu. Koku tonu rašėme, matyt kad ir iš mano rašinėlio antraščių arba įvadų: „Krasnoje Znamia“ izvolit šutit“ (Kr. Zn. teikiasi juokauti), „Na čiom ziždetsia mošč maleńkoi Litvy“ (kuo remiasi mažosios Lietuvos galia), „Naši komunisty ne zadajut sebe truda poniat slova i točku zrenija svoich protivnikov“ (mūsų komunistai nesirūpina suprasti savo priešininkų žodžius ir mintis), „Naši kommunisty pytajutsia razdut „plamia revoliucii“ v Vilne“ (mūsų komunistai mėgina Vilniuje išpūsti „revoliucijos liepsną“), „Ai da Bund“ (na, ir Bundas), „Bédnyi Rafes (vargšas Rafes), „Chvosty“ (uodegos), „Ja ne ja i lošad ne moja“ (nei čia aš, nei mano ku-

melė), „Neliepyje sluchi“ (kvaili gandai), „Pro čto molčat kommunisty“ (apie ką komunistai tyli) ir kt.

Savo taktu labai raminančiai vilniečius nuteikdavo I. Jonynas ir dar prieš karą Vilniuje mokytojavęs Zigm. Žemaitis, kurie sugebėjo pritraukti prie bendro darbo tiek lietuvius, pavyzdžiui, VIII.29 senį advokatą Joną Kymantą pakviesdami Vilniaus burmistru, tiek ir lenkus — lenkų švietimo reikalsams vadovauti simpatingą Stanislovą Koscialkovskį (1960 m. rudenį Anglijoje mirusį), tardamiesi ne vien su vyskupu Jurgiu Matulevičium, bet ir su prisiminusiu šiai valandai savo lietuvišką kilnę buvusiuoju vyskupijos administratorium kun. K.M. Michalkevičium^x) ir kitais. Jonynas dažnai su manim tardavosi, kai kada nusiskųsdamas, jog ne visi iš Kauno atsiunčiamieji mūsų pareigūnai Vilniuje sau pavestoms pareigoms betikę: —

x) VIII.18 bolševikų suimtas ir nugabentas Maskvos kalėjiman. Lietuvos vyriausybės rūpesniu buvo išlaisvintas. Kaip administratorius nekaip pasireiškęs lietuvių atžvilgiu ir lenkų įtakoje mūsų kunigus net skriaudęs, bet grįžęs iš maskvinio kalėjimo pasidarė mums lojalesnis. Kartą apsilankęs pas savuosius Nepriklausomoje Lietuvoje ir Kaune pietavęs pas Jonyną drauge su vyskupu Kukta, Z. Žemaičiu ir manim. į šeimininko pasveikinimą atsakė linkėjimu, kad visi mes dar sulauktume Vilniaus grįžimo Nepriklausomai Lietuvai.

kiek spaudoje savo ir kitų plunksnomis parengėme dirvą ramiam ir tvarkingam darbui, toks ir toks pareigūnas savo netaktu tai perbraukia ir atstumia nuo mūsų žmones! Ko benorėti, jei kurią dieną net Steigiamojo Seimo vicepirmininkas dr. J. Staugaitis su Seimo sekretorium L. Natkevičium atvykę ir manęs nei neatsiklausę ėmė metru matuoti mūsų gimnazijos salę, ar betiks Seimui patalpinti, tad ir rūmams iš tiek dėl jų su lenkais kovojusios gimnazijos pereiti Seimo žinion. Kai nusigandęs sargas atbėgo pas mane ir pranešė apie tai, nuėjau salėn ir prie Natkevičiaus priėjęs buvau jo paaiškintas apie šio matavimo tikslą, patariau matavimą nutraukti ir iš viso iš rūmų pasitraukti, kad iš mano padėjėjų arba iš mokinių nesulauktų nemalonaus išsišokimo. Seimininkai taip ir padarė. Kai kiti mūsų pareigūnai ėmėsi lenkiškų gimnazijų rūmus savo įstaigoms apiminėti, gavau aš jau lenkus užtarti ir versti mūsų škius protingiau savo reikalais rūpintis.

Mūsų komendantūra šiuo tarpu tebebuvo dar suvaržyta Raudonosios armijos Vilniaus neapleidimu, bet tiek Evakuacinėje Komisijoje, tiek ir tiesiogiai sueidama su Raudonosios armijos ir Karo Revoliucinio komiteto atstovais ir pareigūnais energingai gynė Vilniaus ir vilniečių turtą ir žmones. Jos santykiai su vietos žmonėmis — lietuviais, lenkais, žydais ir kitais — buvo labai taktingi. K. Žukas („Žvilgsnis į praeitį“ p. 284) visai teisin-

gai sako, jog lenkai „tiesiog dievino kpt. Kurkauską“. Pats mačiau, kaip lenkų paniusei į jį kreipusis rusiškai ir įteikus rusų kalba rašytą prašymą, jis tepaklausė: — Ar Tamstarusė? — Ne, aš lenkė. — Tai kodėl Tamstarusiškai kreipiesi į mane ir įteiki rusišką raštą? — Aš lietuviškai nemoku, o lenkiškai rašyta juk nepriimsite! Čia komendantas sudraskė jos raštą ir patarė parašyti lenkiškai. Paniusė ne tik neužsigavo, bet ir sėdo čia pat rašyti visa prašvitusi.

O raudonarmiečiai ir komunistai tik švaistėsi po miestą, plėsdami įstaigas ir įmones, suiminėdami ir šaudydami žmones. VIII.10 sušaudė 7 lenkus ir žydus, jų tarpe dvarininką Mineiką iš labai palankios lietuviams šeimos, kuri dar baudžiavų laikais Gervėčių valsčiuje išlaikė vietos žmonių lietuviybę, neleidama savo baudžiauninkams lietuviams vesti gudžių, tad sudarinėti mišrių šeimų, tuo tarpu kai gretimo Varnėnų valsč. dvarininkai Abramavičiai lietuvius niekino ir nekentė, juos maišė su gudais ir visai nulietuvino savo valsčių, kuris sugudėjęs ir sulenkėjęs atskyrė gervėtiškius nuo platesnio lietuviškojo ploto (dabar abudu valsčiu yra gudų TSR ribose). Sušaudytojo Min. brolis prieš Pasaulinį karą buvo vienas mano viršininkų, labai padorus ir mums palankus vyras, kai aš tarnavau Vilniaus Žemės Banke, Įkainojimų Komisijoje. VIII.11 suėmė geležinkelio ruožo vicedirektorių K. Jakštą. VIII.12 suėmė apie 100 vilniečių,

jų tarpe miesto daržininką Baliuką. Dėl tu
šaudymų ir suėmimų VIII.12 ir vėliau Eva-
kuacinėje Komisijoje lietuviai griežtai pro-
testavo, žinoma, sušaudytų nebestengdami
atgaivinti, bet suimtųjų vieną kitą iš kalėjimo
išgaudami. VIII.18 komunistai darė kratą
pas vysk J. Matulevičių, suėmė kun. Kuklą,
kun. K. Michalkevičių ir vyskupo tarną A. Me-
ciūną. VIII.21 sušaudė 5 vilniečius. VIII.23 gat-
vėje suėmė K. Šliūpą (vėliau univ. prof.).
Ir t.t. ir t.t.

Nuo VIII.12 Vilniuje ėmė veikti „Elta“
(Lietuvos telegramų agentūra) su dr. J. Ehre-
tu ir viena tarnautoja. VIII.18 Vilniaus lietu-
vių gimnazijos mokytojai (Br. Untulis, St.
Matijošaitis ir kiti) ir jų talkininkai (Ant.
Valaitis ir kt.) sudarė lietuvių kalbos 20 gru-
pių su 400 klausytojų — kursai turėjo dar
didesnį pasisėkimą už 1918 m. J. Pajaujo ir
kitų kursus. Pirmieji kursai baigėsi IX.17 ir
tuojau po to IX.18 prasidėjo antrieji kursai,
kurie betgi su spalio 9 d. nutrūko nebaigę sa-
vo darbo.

VIII.16 Ašmenos apskr. gyventojų atsto-
vai dėkojo Lietuvos vyriausybei per Vilniaus
komendantą ir vyriausią jos įgaliotinį Ig. Jo-
nyną už tos apskrities prijungimą Lietuvai.
Kai Jonynas ėmė jiems aiškinti, jog Lietuva
įkursianti mokyklas lenkiškas lenkams ir gu-
diškas gudams, lenkiškai ir gudiškai su juo
kalbėję asmeniečiai vienas pro kitą ėmė saky-
tis esą lietuviai, kad ir nemoką lietuviškai:

„įkurkite lietuviškas mokyklas, ir mes visi grįšime prie savo protėvių kalbos!“ Pasakodamas man apie tai, Jonynas sakėsi jautęsis tą valandą menkesnis už juos lietuvius.

Tačiau maskoliško šeimininkavimo Vilniuje buvo jau gana. Juk net ir privatinės spaustuvės ėmė jie savintis ir rengti jas išvežimui į Maskoliją. Taip, Lapinskienės „Spindulys“ (Promień), kuriame prieš tai spausdino „Głos Litwy“ ir „Echo Litwy“, o dabar „Wiadomości Wileńskie“, komunistų revkomo buvo jau išmontuotas ir kieman iškeltas, laukdamas savo eilės būti išvežtam. Mūsų Komendantūra nuo to jį apgynė — juk ten jos leidžiamos „Wiadomości Wileńskie“ buvo spausdinamos! — bet visa kas komunistų dieną ir naktį buvo stveriamą ir išvežamą, nebuvę įmanoma nei susigaudyti nei sulaikyti. Tad nors VIII.6 konvencija leido Raudonajai armijai Vilniuje ligi IX.1 išbūti, bet Lietuvos vyriausybė pareikalavo, kad šioji armija su savo įstaigomis anksčiau iš Vilniaus pasitrauktų. Kad tas reikalavimas komunistų tikrai būtų vykdomas, miestas buvo apsuptas mūsų kariuomenės... Nelaukdamas, kol raudonarmiečiai ims trauktis, VIII.25 Vilniaus miesto ir apskrities valdžią Lietuvos vyriausybės vardu pasiėmė kapitonas Vladas Kurkauskas, paskelbdamas apie tai mūsų laikraščiuose, išspausdintuose naktį iš 26 į 27. Dar VIII.26 8 val. vak. Lietuvos kariuomenė, kurios daug atvyko, Vilniuje iškabino Gedimino

kalne Lietuvos vėliavą. Dar VIII.26 Naujosios Vilnios stotyje mūsų kariuomenė (komendantas Kozmianas) atėmė iš raudonarmiečių išvežamus iš Vilniaus 62 kaliniu, daugiausia lenkus, o VIII.27 pasitraukiantiems iš Vilniaus komunistams mūsų komendantas neleido išvežti ir išvadavo iš kalėjimo 43 kalinius, kuriuos priėmė jo pavedimu Tadas Vrublevskis.x) Ten pat iš Petrapilio jau buvo atvykęs traukinys su 25 (ar net 40) lietuviais įkaitais, kuriuos betgi nuvežė į Švenčionėlius ir ten sukeitė su išvežtais iš Panevėžio kalėjimo įkaitais bolševikais. Grįžusiųjų iš Maskolijos įkaitų tarpe buvo Kipras Petrauskas, mano brolis inž. Viktoras ir dar pora būsimųjų mūsų universiteto profesorių, Jono Jablonskio duktė ir dar kiti. Neužsukdamas į Vilnių brolis Viktoras nuvyko į Viekšnius pas tėvus, su kuriais jau daug metų nesimatė.

VIII.27 Vilniun atvyko pirmieji lietuviškieji traukiniai — iš Lentvario ir Švenčionių. VIII.28 Vilniuje pradėjo veikti Lietuvos paštas. Na, o mūsų spauda? Komendantūros glo-

x) Nors per visą buvimą Vilniuje 1920 m. laiką lietuviai nesusaudė nei šiaip nenužudė nei lenko, nei žydo, nei lietuvio, bet dar liepos mėn. „leidęs“ lietuviams užimti Vilnių ir patvirtinęs savo sutikimą bučkiu su Volde maru Ign. Paderevskis, Želigovskiui ėmus Vilnių, teikėsi pareikšti „New York Herald“ korespondentui, jog „okupacijos metu“ Vilniuje išskersta 2.000 gen. Želigovskio kareivių motinų, žmonių ir vaikų.

bojami, nebuvo tikri, ar komunistams iš Vilniaus besitraukiant nebūsime jų staiga pagriebti ir išvežti. Tad paskutines naktis nei aš nei brolis Vaclovas nebenakvojome namie ir tą patį patarėme padaryti St. Matijošaičiui, And. Rondonamskiui, o mūsų spaudos administratorius B. Stadzevičius neraginas dar prieš tai vis išitaisydavo slėptuvėje (rūsyje?), Vl. Sakavičiui jam pabaidyti prasimančius, jog kai Olskis liepos mėn. buvo mėginęs mane suminti, teiravęsis ir dėl Stadzevičiaus. Kai Raudonosios armijos vadovybė buvo jau pažadėjusi VIII.25 su savaisiais pasitraukti, mudu su broliu VIII.24 vakare pasitraukėva į universiteto biblioteką ir ten, su sargo žinia, apsinakvojova buvusios observatorijos bokštelyje. Ten būdami, rašėme kiekvienas po 3 vedamuosius — lietuvių, lenkų ir rusų kalbomis, — taip jog 3 jųjų buvo parengti tam atvejui, jei laikraštį spausdinant komunistai bus jau pasitraukę, bet kiti 3, jei jie dar nebus išėję. Rodos, nebūsiu suklydęs sakydamas, jog antram atvejui brolis parašė po 1 lenkišką ir rusišką, o aš 1 lietuvišką straipsnį, o pirmam — aš lenkišką ir rusišką, o brolis lietuvišką. Naktį negavę užmigti ir iš ryto pro langą pamatę raudonarmiečius gatvėmis besisukinėjant, pasiuntėme spaustuvėms jų tebebuvimo metu parengtus straipsnius, kurie spaudoje pasirodė VIII.26, o jau VIII.27 pasirodė laisvam Vilniui parengtieji, kai visi raudonarmiečiai jau buvo mus apleidę.

„W.W.“ VIII.27 nr. 16 „bokštiniame“ str. „Nareszcie sami“ (Pagaliau vieni esame) priminiau, jog lenkų vyriausybė tesutiko lietuvių kariuomenę į Vilnių įleisti tiktai tada, kai Raudonoji armija buvo jau Vilniuje, ir ligi pat to laiko lenkų kariuomenė nesitraukė nuo demarkacijos Vievio linijos ligi susišaudymo. „Lietuvos vyriausybė turėjo išlaikyti sutarties su Rusija sąlygas, kad ne tik Vilniaus, bet ir visos Lietuvos nenustotų... Vilniaus komunistai vis (stale) provokavo lietuvius, stengdamiesi sukelti su jais susirėmimą ginklu ir kalnę dėl to jiems suversti. Pusantrą mėnesio Vilnius gavo kelti rusų okupaciją, kuri virto sunkia ir ciniška „evakuacija“. Lietuvių komendantūra ir delegatūra rusų-lietuvių komisijoje kovojo dėl kiekvienos evakuojamos įstaigos, bemaž dėl kiekvieno daiktelio, dėl paskirų vilniečių likimo... Daug kartų pavyko komunistinį plėšimą nutraukti arba suvaržyti, bet vis dėlto mūsų miestas smarkiai nukentėjo. Keistas dalykas, komunistus jau tik kompromituojas:... iš darbo žmonių jie atėmė darbą, įrankius, darbui medžiagą, tiesiog apiplėšė ir badan įvarė (ogłodzili i ogołocili)“...

„W.W.“ VIII.28 nr. 17 vedamajame papildomai dar rašėme, jog „savo sostinę Lietuva išvadavo nepuldama ginklu... Jau keli šimtai metų, kai karingieji lietuviai virto darbščiais artojais... Tiktai pavojui gresiant valstybės nepriklausomybei, tikybai ar pačiam lietuvių likimui jie stverdavosi ginklo, narsiai gynėsi

ir tylėdami žūdavo arba laimėdavo. Nepriklausomoji Lietuva ne tiek ginklu, kiek demokratine tvarka ir materialine gerove remiasi... Kai užstojo lemiamoji valanda, per vieną dieną kariškai pasirengta ir be šūvio iš okupacijos sostinę išvaduota...”

VIII.28 Gardino gyventojai atsiuntė atstovus prašyti, kad Lietuvos kariuomenė juos išvaduotų nuo maskolių okupacijos.

Rugpiūčio mėnesio vilniečių kronika baigiasi dviem nevienodo svorio, bet mūsų tautai, ypačiai vilniečiams, labai reikšmingais įvykiais. Apie VIII.30 Kalesninkuose (Lydos apskr.) lietuvių kaimo delegatų susirinkimas nutarė įkurti lietuvių gimnaziją Varėnoje. Susirinkime dalyvavo apie 60 delegatų parapijų: Nočios, Rodūnės, Dubičių, Kalesninkų, Kabelių, Merkinės, Perlojaus, Varėnos, Dumenių, Valkininkų ir Eišiškių. Deja, X.9 Želigovskiada nebeleido šio sumanymo įvykdyti. Taip pat apie VIII.30 Lenkų kariuomenės vadas Juozapas Pilsudskis, tas pats, kuris liepos mėn. atidavė Lietuvai Vilnių, įsakė majorui Mar. Koscialkovskiui ruošti pulti Vilnių. „Maištininkų“ gen. Želigovskis dar nebuvo numatytas...

XIV. BESITVARKANČIAI SOSTINEI ARTINASI PAVOJUS

Visą rugsėjį lenkai slėpė savo sumanymą karine jėga atplėšti Vilnių nuo Lietuvos. Tik-tai pietuose ėmė jie priešintis ne tiek toles-niam lietuvių kariuomenės pasistūmėjimui, nes VIII.8 pasiekusi Maskvos sutartimi Lietu-vai pripažintąjį Augustavą, ji toliau nei ne-ėjo, kiek stengėsi atsiimti lietuvių užimtas vietas. Jau IX.1 susirėmusi su Lenkų ka-riuomene, Lietuvos kariuomenė gavo pasi-traukti nuo Suvalkų-Seinų ligi Šipliškių-Punsko-Beržininkų. Kitą dieną — IX.2 — ji vėl atsiėmė iš lenkų Lipską, Gibus, Seinus, Krasnapolį, Kaletninkus, Černiavską. IX.4 ji pasiekė Vygrių ežerą. Po kelių dienų nustojo Seinų, IX.7 užėmė seniau apleistą Vižainį, bet apleido Lipską. IX.13 Seinus vėl atgavo. IX.23 buvo priversta juos apleisti, taip pat Gibus, Želvę ir nebestengė pasiekti Gardino, į kurią ji vis veržėsi, šaukiama ir tenykščių gu-dų organizacijų, nes IX.24 lenkai išstūmė iš ten Raudonąją armiją. X.3 lenkai išstūmė mus iš Varėnos, bet X.4 ją atsiėmė. Suval-kų ir Augustavo gyventojų — žydų ir pačių lenkų prašomi, dar seniau buvome tuos mies-tus užėmę, bet paskiau lenkų kariuomenės iš ten buvome išstumti.

Rusų kariuomenės militariškai, o San-tarvės vyriausybių — prancūzų ir ypačiai

anglų politiškai spaudžiami, lenkai gavo dar viešai patvirtinti savo sutikimą Vilnių su kraštu užleisti Lietuvai: IX.4 Varšuvos užsienių reikalų ministeris Eustachas Sapieha^x) pareiškė Paryžiuje, jog Lenkai atsisakysią Lietuvos naudai nuo Vilniaus teisių, o IX.20 Genevoje Lenkijos delegatas Ignotas Paderevskis ne tik priėmė Tautų Sąjungos nurodymus nepulti lietuvių užimtų plotų, taigi ir Vilniaus, ir nesipirešinti Kontrolės Komisijos ten atvykimui^{xx}), bet ir pasibučiavo su Lietuvos atstovu Aug. Voldemaru^{xxx}). Tačiau nesvetimose akyse, tik betarpiškai sueidami su lietuviais, lenkai giedojo vis senąją giesmę: — „traukitės už 1919 m. nustatytosios demarkacijos linijos“, taigi užleiskite ir Vilnių. Dar VIII.27 karinė lenkų misija su pulk. M. Mackevičium priekyje atvyko Kaunan ir reikalavo to atsitraukimo. Kai Mackevičius kreipėsi Varšuvon, prašydamas papildomųjų instrukcijų, štabo viršininkas gen. Rozvadovskis jam telegrafavo, jog jei lietuviai pasireikš sukalbami, „kariniai (wojskowo) neužimsime Vilniaus“. Tiktai Pilsudskis per pulk. Piskorą

x) Vilniaus Golgotoje psl., 88 klaidingai pasakyta: Grabskis, bet tuo laiku užs. reik. min. buvo Sapieha.

xx) Wl. Pobog-Malinowski, II, p. 348.

xxx) Pasak Malinowskio, „zamanifestował nader wylewnie serdeczny swój stosunek do Woldemarasa“.

įspėjo M. nesilaikyti R. nurodymo^x). Lenkų misija išvyko iš Kauno su lietuviais nesusitarus, nors šie siūlė išspręsti teritorinius ginčus, kai bus pradėtos tikrosios taikos derybos^{xx}). Lenkų kariuomenė ir spauda ir puolė plačiuose pietuose išskirstytus mūsų kariuomenės būrius, apsupusi didesnius jos dalinius paėmė juos nelaisvėn ir toliau veržėsi. Varšuvos užsienių reikalų ministeris Sapieha notomis ėmė reikalauti mūsų pasitraukimo už senosios demarkacijos linijos, dėl ko Lietuvos užsienių reikalų ministeris J. Purickis ir jam notomis atsakinėjo ir į Santarvę kreipėsi išpėdamas, jog lenkai nenori taikiu būdu spręsti mūsų sienų klausimo. Santarvei spiriant, IX.15-18 Suv. Kalvarijoje įvyko lietuvių lenkų derybos, kuriose mūsų pusėje dalyvavo pirminku Br. Balutis, nariais vald. Čarneckis, gen. Katche, maj. Jakaitis ir kap. Zubrys. Ten vėl pareikalauta mūsų atsitraukimo už buvusios demarkacijos linijos, su kuo mes, žinoma, negalėjome sutikti. Pranešdami „W.W.“ IX. 23 nr. 38 apie tų derybų nutraukimą, gavome pastebėti: „Pradėta ultimatumu ir baigta ultimatumu“. Ir dar kartą Santarvė pareikalavo lietuvių lenkų derybų, kurios sutikta vesti Suvalkuose nuo IX.29 vakaro^{xxx}). Notą su Lietuvos sutikimu pasirašė einąs užs. reik.

x) Pobog-Malinowski, II 1 p. 349.

xx) J. Petraitis, Laisvę ginant II 2 1953 p. 72.

xxx) Apie Suvalkų derybas žiūr. XV skyrių.

min. pareigas Petras Klimas. Pilsudskis sutiko derybas vesti, nes savo pasiruošimui Vilnių pulti (miał już swój plan) buvo reikalingas dar poros savaitių laikas).

Šiuo tarpu tvarkėmės Vilniuje. Ėmus ten keltis iš Kauno valdžios įstaigoms, suprantama, IX.1 gavome sustabdyti Laikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto veikimą, tačiau mūsų valdžios įstaigoms spalio m. iš Vilniaus gavus pasitraukti, jau X.10 Vilniaus lietuvių susirinkimas vėl buvo priverstas komiteto veikimą atgaivinti ir išrinko II-jį Laikinąjį komitetą. O rugsėjo mėn. 16 d. iš Kauno dar atsiėmė Lietuvos Valstybės Įždinė, 18 d. Finansų ir Gudų ministerijos, 20 d. pradėjo veikti Vilniaus Apygardos Teismas su pirmininku J. Kalniečiu, nariu Myk. Roemeriu ir kitais, 26 d. persikėlė Susisiekimo ministerija, 28 d. pradėjo veikti Vilniaus apskr. viršininko įstaiga, 29 d. Teisingumo ministerija, net X.7 Vidaus Reikalų ministerija. IX.29 Vilniuje įvyko pirmasis Lietuvos Ministerių Kabineto posėdis su pirmininku dr. K. Griniumi ir visais ministerais. Su Lietuvos vyriausybės persikėlimu Vilniun gavo keltis priskirti jai svetimų kraštų atstovai: IX.27 Vokietijos ir Estijos atstovybės, IX.29 prancūzų konsulas ir karo misija su pulk. Reboul'iu (anglų atstovybė ir misija dar anksčiau Vilniuje atsidūrė su pulk. Wardu), IX.30 atvyko Italijos atstovas,

x) Pobog-Malinowski, II 1 p. 349.

X.4 Vokietijos atstovas Šembergas, X.6 Švedijos konsulas, X.8 Rusijos atstovas Akselrodas. Atsikėlė ir Latvijos atstovas.

Sujudo į Vilnių keltis ir veikti organizacijos. IX.4 Vilniuje įvyko pirmasis Lietuvos šaulių Sąjungos Valdybos posėdis, o IX.6 ir tos Sąjungos Vilniaus skyriaus susirinkimas. Kitos organizacijos ieškojo sau patalpų prisi-glausti. IX.12 atvyko Lietuvos maldininkai pasimelsti Aušros Vartuose ir Kalvarijoje. IX.6 Vilniaus žydų bendruomenės iškilmingame posėdyje Vilniaus išvadavimui atžymėti kalbėjo pirmininkas dr. J. Vygodskis, Lietuvos ministeris žydų reikalams dr. Soloveičikas, Vyriausias Lietuvos valdžios įgaliotinis Ignas Jonynas, rabinas Rubinšteinas ir kiti. IX.7 Vilniaus ir Gardino gudų organizacijos šaukė Lietuvos gudus bendradarbiauti su lietuviais. IX.9 Švenčionių apskr. seimelis išrinko pirmi-ninku lietuvi Kazį Gaigalą, protokolą rašė lietuviškai ir gudiškai. IX.11 Ašmenos gyven-tojų atstovai prašė Lietuvos vyriausybę įkurti ten lietuvių gimnaziją ir lietuvių kalbos kur-sus. IX.17 Vilniaus krašto lietuvių katalikų veikėjų suvažiavimas.

Atgijo ir kultūrinis Vilniaus lietuvių gy-venimas. IX.5 Vilniaus miesto salėje iš Kauno atvykusių Kipro ir Miko Petrauskų ir Antano Sodeikos koncertas. Tą pat vakarą Vilniaus lietuvių klube Amerikos lietuvio Andriaus Martaus paskaita apie Amerikos lietuvius. IX.12 Vilniaus miesto salėje paskaita apie

cholera. IX.19 Pašaminėj (Švenčionių apskr. ir valsč.) lietuvių vaidinimas. IX.6 Vilniaus lietuvių gimnazijoje (I Vilniaus vyrų gimnazijoje) prasidėjo poatostoginis mokslas; gimnazija perpildyta: 20 klasių, 519 mokinių (283 berniukai ir 236 mergaitės).

Rugsėjo mėn. pasirodė ir Vilniaus lenkų dienraštis „Gazeta Krajowa“ su redaktorium Liudviku Abramavičium. „Wlodości Wileńskie“ sutiko ją IX.4 nr. 22 ne kaip priešą, bet labiau kaip visuomeninę talkininę, nes L.A. aiškiai pasisakė ją būsiant giminingą 1906 m. M. Roemerio dienraščiui „Gazeta Wileńska“, iš dalies „Kurjer Litewski“ ir „Przegląd Wileński“, kurių dviejų pirmųjų redakcijose kadaise dirbęs, o „Prz. Wil.“ pats leidęs ir redagavęs. „G.Kr.“ įvedamame straipsnyje pabraukė, jog „Lietuva kaip tėvynė, Lietuvos kaip savo krašto gerovė štai „G.Kr.“ rodyklė“ (gwiazda przewodnia). Komendanto padėjėjas Petronaitis siūlė man „G.Kr.“ prižiūrėti, taigi būti jos cenzorium, bet kad ir pripažinau Lietuvos ir Lenkijos tarpusavinius santykius grasių ir pavojingus, tad karinės cenzūros dar būtinumą, bet pats būdamas publicistas ir dar lenkų mums cenzūros įkvėptas jai neapykanta, žinoma, nesutikau; bene kuriam komendantūros karininkui buvo pavesta ši nemaloni pareiga.

Su „G.Kr.“ mažai tepolemizavom. Kai ji str. „Nie tędy droga“ (ne tuo keliu) prikišo, jog mūsų administracija primetanti nemo-

kantiems lietuviškai vilniečiams lietuvių kalbos reikalavimą ir tuo priverčianti juos griebtis rusų kalbos, „W.W.“ IX.10 nr. 27 nurodžiau, jog smarkesnių lietuvių prikišama Vilniaus administracijai, jog ji perdaug nusileidžianti lenkams. „Kodėl kreipiamasi rusiškai? Kas čia kaltas? Tegu „G.Kr.“ pamoko lenkus, kad savo kalbą visados ir visur vartotų. Juk ir „W.W.“ str. autorius dar pernai vertė save suprasti lietuviškai kalbėdamas“. „W.W.“ IX.25 nr. 40 dėl plintančių Vilniuje nepalankių Lietuvos administracijai gandų ir paskalų pabrėžė, jog šie ne tiek patys kyla, kiek tyčiomis kuriami ir platinami tų, kuriems svarbu sunkinti administracijos darbą — Vilniaus reikalų tvarkymą. IX. 28 nr. 42 „W.W.“ savo paskutiniame straipsnyje aptariau lenkų skundus, jog mūsų kareiviai numušą praeiviams erelius nuo kepurų. Priminiau, jog staigus erelių paplitimas Vilniuje yra provokacinis — sukelti lietuvių susirėmimus su lenkais, kas yra būdinga lenkų organizacijai, kuri pernai Kaune veikusi iš Vilniaus; globojama lenkų įgulos II skyriaus (kap. Koscialkovskio, por. Dunin-Wasowicz'iaus, Slawek'o, Leono Wasilewskio), vadovavosi provokaciniais kovos metodais. Kai Vilniaus lietuviams kai kurių karštuolių*) buvo pasiūlyta tokiais pat metodais kovoti su

x) Siūlė Daukantas-Vrublevskis.

lenkų okupacija, pasibiaurėdami tuos metodus jie atmetė. Galima suprasti dabartinį lietuvių kareivių pasipiktinimą tais ereiliais, kai jų nervai ypačiai įtempti. Šiuo metu, kai lenkų imperialistai veržiasi prieš Lietuvos nepriklausomybę, o tų kareivių žūna kovoje geriausi draugai. Tai reikia suprasti. Mes patartume mūsų kareiviams nekreipti dėmesio į erelius — savaime jų mada praeis, provokacijai nepavykus. Tik ir rimtiems lenkams patartume savo jaunimą susilaikyti nuo bereikalingo demonstravimosi, kaip pernai Vilniaus lietuviai sugebėjo savuosius vaikus susilaikyti nuo vyties segiojimo, kai lenkų ne tik kareiviai, bet ir karininkai jį plėšė ir dar mušė vaikus, net ir ne vaikus, už vyties nešiojimą.

Labai būdingą Vilniaus lenkų veikėjams slaptą laišką Varšuvon mūsiškiai pakeliui pagavo. Tai buvusios „Oświatos“ (apšvietos) draugijos pirmininko dr. Vytauto Węslawskio (įgarsėjęsio endekės Emilijos Węslawskienės vyro ir buvusiojo ligi 1915 m. rudens Vilniaus miesto burmistro-prezidento Mykolo Węslawskio brolio) laiškas, kuriame jis šauktešaukėsi kuo greičiausiai žygiuoti į Vilnių ir nutraukti lietuvių administracijos veikimą, kuris Lietuvai esąs labai sėkmingas, pritraukias vilniečius ir jei kiek ilgiau truksiąs, pervelu būsią lenkų įtaką atstatyti.

XV. SUVALKŲ DERYBOS, SUTARTIS IR ŽELIGOVSKIO „MAIŠTAS“

Užsienio reikalų viceministeris P. Klimas pranešė Krašto apsaugos ministeriui St. Žukui, kad, aliantų spaudžiami, lenkai sutiko su mumis tartis baigti visus ginčus, nustatyti sienas ir užmegsti gerus kaimyninius santykius, ir tam pasiūlė Suvalkuose derybas rugsėjo 29 d. Mūsų delegacijos pirmininku buvo numatytas B. Balutis, nariais M. Biržiška ir Vald. Čarneckis, o K. Žukas paskyrė dar gen. Maksimą Katchę (joniškietį), mjr. A. Šumskį ir ryšių karininku Z. Gerulaitį. Vykome jau visokių neaiškių gandų apipinamį), jog Suvalkų konferencijos priedanga Pilsudskis ruošias kažkokį puolimą. Apie tai aš girdėjau, B. Balutis išpėjo min. Žuką, tą patį dar prelatas Konst. Olševskis. Tačiau vykti reikėjo.

Čia jau kartosiu iš savo straipsnio „Nuotrupos iš suvalkinių nediplomato atsiminimų“, kurį Chicagos „Draugas“ 1950.XII.16-22 nr. 291-295 išspausdino antrašte „Nediplomato atsiminimų nuotrupos“, kaip papildymą Br. Balučio str. „Kaip vyko Suvalkų derybos“, išspausdintam to pat „Draugo“ 1950 m. nr. 227-231.

x) Pakeliui Balutis su Čarneckiu ir manim buvo užsukęs į Kušliškes Kalvarijos vlsč., pas Sergijų Klimą, tad Petro Klimo tėviškę.

„Iš viso mūsų delegacijos Suvalkų deryboms sąstato... aš čia mažiausiai buvau reikalingas. Tiesa, Br. Balutis nurodo, jog buvau paimtas „kaip ekspertas Vilniaus reikalams“, ir tikrai, kai kažkaip P. Klimas buvo užsiminęs, o rugsėjo 29 d. (per pačias Mykolines, kai jau svečiai buvo sukviesti drauge maloniai vakarą praleisti!) Br. Balutis ir V. Čarneckis, atėję manęs pasiimti į Vilniaus stotį jau vykti, į mano reiškiamą nenorą dalyvauti karininkų ir diplomatų derybose, kurioms nesijutau tikęs, atkirto, jog turiu dalyvauti kaip Laikinojo Lietuvių Komiteto pirmininkas^{x)}), apie pusantrų metų gavęs dėl Vilniaus su lenkais vis kautis, tad ir geriau už kitus juos pažinęs ir jų vilnietiškuose planuose šiaip ar taip susivokiąs. Tačiau mano abejonės pasirodė visai netuščios, nes diplomatinėje derybų kalboje kaip tik Vilnius ne tik nebuvo minimas, bet ir lenkų aiškiai vengiamas, ir visas oficialusis dėmesys buvo nukreiptas į demarkacijos linijos žemėlapiuose šen ir ten stūtimus, pietuose kaimų ir dvarų šion ar kiton jos pusėn kilojimas vis tebeinamo lenkų ir masolių karo „kariniais“ lenkų argumentais, nuo kurių mūsų šiek tiek tegalima buvo gintis taip pat tik karininkų ir vietos žmonių kontrargumentais, kam tetiko gen. Katche ir dzūkų Balutis, iš dalies „suvalkietis“ Čarneckis ir maj. Šumskis, tik ne žemaitis su karo reika-

x) nuo IX.1, kad ir neilgam, susilikvidavusio.

lais nieko bendro niekad neturėjęs. Tad pačiose oficialiose derybose tikriau buvau nebylus stebėtojas, kuris tik kartą už derybų stalo suerzintu balsu prabilo: — kam — girdi — apsimesti, jog čia taip esą svarbu, katroje pusėje būsią kokie Bastūnai ar Uciekos, ir tylėti apie Vilnių, kuris abiem šalim labiausiai terūpi — vieniems jį pulti, o kitiems apsidrausti nuo puolimo. Į mano nedienotvarkinį pareiškimą, žinoma, nebuvo jokio atsakymo — diplomatai turi būti gerų manierų vyrai ir negirdėti, ko nereikia ar kas nepatogu. Po trumpos tylos varyta nutrūkęs darbas toliau. Tačiau posėdžiui pasibaigus ir delegacijom kas sau pasitraukus, mielasis Br. B. apkabinęs mane juokdamasis pasakė: — Na, žinoma, taip yra, kaip sakai! Tik tuščia būtų dėl to su toms rūpėms besiginčyti, kad neduotume jiems progos derybas nutraukti, kas būtų mums nesveika. Tad ir tenka tik kuo toliau nuo Vilniaus Uciekomis ir Bastūnais juos atskirti, Vilniaus neminint. Kitaip negalima, prieteliau!

„Į tai tik bumptelėjau: — Tai kam Jūs mane čion vežėt? Ar nesakiau, kad aš čia nereikalingas?“.

„Čia Br. B. nusijuokė, prieteliškai patapšnojo man per petį ir drauge nuėjova pietų, kur jau rinkosi abiejų delegacijų nariai“.

„Iš mūsų pusės derybose labiausiai pasireiškė B.K. Balutis. Tiesa, oficialusis mūsų delegacijos pirmininkas buvo gen. Katche,

kaip lenkų delegacijos pulk. Mackevičius, nes derybos buvo karinio pobūdžio, kuriose ne valstybinės sienos buvo nustatomos, tik perskyrimo linija, kuri leistų lenkamams toliau vykdyti savo karinius žygius prieš Raudonąją maskolių armiją, o mus apdraustų nuo tiems žygiams nereikalingo gilesnio lenkų veržimosi į mūsų teritoriją. Savaime suprantama — dabar ir tuomet — nei vienos šalies nekeltas politinis reikalas abiem šalim buvo čia svarbiausias, tad ir abiejų besiderančių šalių pristatyta užsienio reikalų ministerijos atstovai, ir abiejų jų — mūsiškio Br. Balučio ir lenkų J. Lukasevičiaus*) — vaidmuo buvo čia svarbiausias. Jiedu abudu gyviausiai derybose reikėsi, ir tiktai vienudu tepalaikė betarpiškai ryšius kiekvienas su savo valdžia — Balutis nuvykdamas Kalvarijos telefonu gauti žinių ir nurodymų iš P. Klimo, o Lukasevičius Balstogėn instrukcijų gauti iš Pilsudskio, kuris ten specialiaame traukinyje gyvenoxx). Tad nors šiaipjau pirmininkai formaliai posėdžius tvarkė, bet daugiausia buvo girdėti Br. B-čio ir J. Lukasevičiaus balsai. Ypačiai Br. Balutis visu dzūkišku karštumu gynė, gen. Katchės ir kitų remiamas, mūsų kaimus ir miestelius nuo lenkiškų į juos apetitų“.

x) Julius Lukasevičius, „Draugo“ paverstas Lukasevičium, Lietuvių Enciklopedijoje nutylėtas, jog JAV pasikoręs 1951 m.

xx) Dar ir gen. Katchė telefonuodavo min. Žukui.

„Gen. Katchė laikėsi šaltai, kaip prityręs karo specialistas ir tvirtas savo krašto reikalų gynėjas. Iš pradžių buvome dėl jo kiek neramūs, žinodami jo silpnybę stikliukui. Tačiau per visas derybas jis ne tik posėdžiuose buvo visiškai tvarkoje, bet ir pietaudamas ir vakarieniamaudamas drauge su lenkais, kaip ir mes, lenkų kaip šeiminingų karštai vaišinamas kietai atsilaikė pagundai ir dar mus įspėjo, kad laikytumės ne tik garbingai atstovaudami Lietuvai, bet ir nesiduodami lenkams labiau negu paprastai mus už liežuvio patraukti. Nemanau, kad čia jo silpnybę primindamas, būsiu šio garbingo mūsų kario vardą pažeidęs. Juk pradedant demokratiškiausiomis kraštų kariuomenėmis ir baigiant Raudonąja maskolių armija, kuris geras karys kartą-kitą su gerais prieteliais ir perdaug nepatraukia? Garsusis mūsų etmonas XVII a. Karolis Chodkevičius prieš kautynes su švedais ties Kirchholmu-Salaspiliu taip buvo girtas, jog gavo jį diržais prie balno pririšti, kad nuo žirgo nepultų, o vis dėlto gražiai jis sumušė priešą ir plačiai pagarsino Europoje lietuvio kardą! Lyg ir natūraliau, sakyčiau — atleističiau tat dėl Tėvynės gyvybe rizikuojantiems kariams negu kuriems civiliams — žurnalistams, menininkams, studentams, profesoriams, kunigams ar šiaip kam leisti šiuo slidžių keliu. O kai dėl gen. Katchės, prisimenu dar, kai kun. Tumas vaižgantiškai įsikarščia- vęs išdrožė laikraštyje drąsų ir smarkų gir-

taujančiųjų karininkų pasmerkimą, čia pat įvardindamas ir gen. Katchę, šis taip nuoširdžiai ir garbingai jam atsakė, jog mielas Vaižgantas gavo mums prisipažinti šią dvikovą plunksnomis aiškiai pralaimėjęs, bet ir džiaugėsi vyrą vertingesnį radęs negu manęs“^{x)}.

„Mūsų delegacijos narys Valdemaras Čarneckis, kuris vėliau buvo mūsų atstovas JAV ir Italijoje, 1941 m. bolševikų Sibiran išvežtas, pačiose derybose mažai tedalyvavo, bet ne tik liuoslaikiu, nekartą ir posėdžio metu atliko „kuluarinį“ darbą, aiškindamas čia pat esantiems didžiųjų valstybių kariniams stebėtojams Lietuvos konflikto su Lenkija esmę. Ypačiai dažnai jį mačiau koridoriuje bevaikščiojantį su italų kapitonu, labai maloniai mums nusiteikusiu Umberto Sala; jiedu kalbėjosi prancūziškai. Su anglų majoru Pargetteriu ir amerikiečių kpt. Kelly ir aš gavau kalbėtis, susikalbėdamas su jais rusiškai, nes — kaip teisingai primena Br. Balutis — jiedu mokėjo kiek rusiškai^{x)}, be to — pridursiu — amerikietis turėjo ir savo vertėją, buvusį Judeničiaus rusų armijos karininką baroną Korfą, o ir su mjr. Pargetteriu dar buvo koks anglų karininkas, berods, laikęsis gan nuoša-

x) „Draugas“ sutrumpino mano posmą apie K. girtavimą, bet ir K. Žukas „Žvilgsnyje į praeitį“ to nenuityli (psl. 285-286 ir kitur).

x) Derybos ėjo rusų kalba.

liai. Sala ir Pargetter atrodė man labiau mūsų reikalui atsidavę“.

„Mjr. Šumskis ne tik sekretoriavo mūsų delegacijai, vienu ar kitu dalyku taip pat ir pasisakydamas, bet ir gyvai veikė nebe už posėdžių stalo. Pietų ar vakarienės metu jis gyvai kalbėdavo su savo kaimynais lenkais, ypačiai su jų ryšių karininku leitenantu (poručniku) Hurčinu, nuo Šiaulių, gražiai kalbančiu lietuviškai (todėl mums ir pristatytu). Kiek atsimenu, turėjome ir mes ryšių karininką, bene vėlesnįjį gen. Z. Gerulaitį“.

„Hurčinaį suaugę su mūsų kraštu bajorai. Vienas buvo populiarius Kražių gimnazijos mokytojas, bene drauge su gimnazija perkeltas į Kauną. Į XIX a. pabaigą Vilniaus karo apygardos viršininkas taip pat buvo gen. Hurčinas^{xx}), žemaitis. Man beeinant Šiauliuose gimnazijos mokslus, ėjo taip pat tenyškščio banko direktoriaus Hurčino sūnus; dar gimnazistas, pavogė draugui kaliošus ir už tai iš gimnazijos išvarytas; Pirmojo Pasaulinio Karo metu jis tarnavo po vokiečiais Vilniaus milicijoje. Iš tos šeimos buvo ir leitenantas, kuris Suvalkuose suėjęs su mumis lyg ir su saviškiais, jei ne tos pat tautos, tai to pat krašto žmogus, prie stikliuko ir dar be jo nemažai mums apie lenkus, ypačiai apie jų delegacijos narius, išplepėdavo. O daugiausia su juo kalbėjosi mūsų majoras“.

xx) Ano mokytojo sūnus.

„Mjr. Šumskiui priklauso dar savotiškas suvalkinis nuopelnas. Pietums ir vakarieniems maloniai mums paįvairinti mūsų šeimnininkai parūpino karinį trijų vyrų orkestrėlį, kuris tiesiog stebino mus savo susigrojomu. Mjr. Šumskis greit su jais suėjo ir patyrė, jog tai yra trys broliai — Varšuvos konservatorijos mokiniai, lenkų kariuomenės mobilizuoti, kurie nekaip jautėsi lenkų kariškių tarpe — jie buvo žydai. — Tai ko jūs čia delsiat? Drožkite pas mus į Kauną — ten jausitės geriau! Ir tikrai, neužilgo visi trys pasekė majoro patarimu ir atsidūrė Kaune. Tai buvo žinomi vėliau pas mus broliai Hofmekleriai“.

„Apie lenkų delegacijos pirmininką plk. Mečislovą Mackevičių Br. Balutis reikšmingai primena, jog šis drauge su juo Udrijos pradžios mokykloj viename suole sėdėjo, o M. sesuo Punsko valsč. dvarelių turėjo^{x)}. Čia dar pridurčiau, jog prieš Pirmąjį Pasaulinį Karą Mackevičius drauge su būsimuoju mūsų gen. Jurgiu Kubiliumi (M. irgi vėliau — po Suvalkų derybų — generolu buvo pakeltas), tuomet dar abudu rusų pulko jauni karininkėliai, iš Gardino, kur jų pulkas stovėjo, nekartą atvykdavo į Vilniaus „Rūtos“ spektaklius ir vakarėlius. Bene ne tik kaip Suvalkų pulko vadas, bet ir — dar labiau negu Hurčinas — lyg ir koks mums „saviškis“ — dėl savo suvalkinio

x) Dėl tų dvarelių lenkai taip į Punsko valsčių įkišo, jog nė vėliau jo paleisti nenorėjo.

„lietuviškumo“ Varšuvos buvo jis į derybas įpintas?“

„Šiaip derybose — kaip žinom, mažai besireikšdamas ir „savo“ ne ką beįdėdamas, jis betgi pietų-vakarienių metu su mumis laisviau pasikalbėdavo. Mums jau sutartį pasirašius, jis ėmė man aiškinti, kaip jam nemalonu buvę užuot broliškai-nuoširdžiai lenkams su lietuviais savo tarpe susipratus — lyg su priešais vesti derybas, dar su pašaliniais stebėtojais, dėl ko nieko gera nebūsią... Jeigu — girdi — savo tarpe lietuviai su lenkais būtų susipratę (Vilnių Lenkijai užleidę?), Lenkija imtų remti Lietuvos reikalus, pavyzdžiui, išrūpintų Lietuvai Liepoją, taip mums svarbų uostą... Čia teko man ir nusijuokti ir padėkoti už malonų susirūpinimą Lietuvos reikalais ir norą mus apdovanoti Latvijos (ne Lenkijos!) miestu. Iš viso 1919, 1920 ir net dar 1921 m. nekartą man tekdavo išgirsti iš politikuojančių lenkų panašių pasisakymų dėl Liepojos^{x)}. Tad ir liepojinis M. sumanymas nebus jo politinės išminties išdava, tik bendresnių lenkiškų šnekų-pašnekų atbalsis“.

„Kitas lenkų delegacijos kariškis — rotmistras Adomas Roemeris — Lietuvai visai svetimas vyras. Jis kilęs ne iš Lietuvos Roemerių, kurių prof. Mykolas pasireiškė ne tik dideliu Lietuvos patriotu, bet ir ilginiui su-

x) Ir J. Lukasevičius panašiai man prasitardavo, dar ir Daugpilį mums dovanodamas.

siprato ir lietuviu. Rotm. Roemeris — galicijietis, su lietuviais nieko bendra neturėjęs ir jų niekad nepažinojęs, bet rugpiūčio pabaigoj fronto reikalais drauge su plk. Mackevičium Kaunan buvo pasiųstas ir čia su lietuviais pirmą kartą suėjęs. Labai korektingas, išlaikytas, darė garbingo karininko ir teisingo žmogaus išpūdį. Esu girdėjęs, jog 1921 m. pavasarį vienas mūsų delegacijos narių Varšuvoje susitikęs su rotm. (bene tuomet jau majoru) Roemeriu ir ėmęs jam priekaištauti, kaip jis galėjęs dalyvauti Suvalkų-Vilniaus agaulėje, o šis susijaudinęs įtikinėjęs, jog išskyrus „žaltį“ Lukasevičių, niekas iš suvalkinės lenkų delegacijos narių nežinojęs apie J. Pilsudskio rengiamą šlykščią derybų užbaigą — sutarties sulaužymą Želigovskiui įsakytu pseudomaištu“.

„Julius Lukasevičius, tikrai, tuo atžvilgiu suvaidino čia savotišką vaidmenį. Su Pilsudskiu palaikydamas nuolatinį ryšį, gaudamas iš jo instrukcijų ir pranešdamas jam apie derybų eigą, tuo jis padėjo Pilsudskiui parengti Vilniaus puolimą. Pačiose derybose jis taip gyvai dalyvavo ir aiškiai nustelbdavo kitus savo delegacijos narius, tą patį Mackevičių, jog keleriems metams praėjus jis man beprisiminė jau delegacijos pirmininku ir tokiu jį esu pažymėjęs savo (Br. Šemio vardu) išleistoje „Vilniaus Golgotoje“... Br. Balutis priminė man, jog ne Lukasevičius, tik Mackevičius buvo formalis lenkų delegacijos pir-

mininkas. Čia dar reiktų atžymėti, jog kai Suvalkų sutartį pasirašėme visi penki mūsų delegacijos nariai, iš lenkų pusės ją tepasirašė tiktai Mackevičius ir Lukasevičius. Mackevičius — suvalkinis „lenkas“, o Lukasevičius minskietis, tad Gudijos lenkas, Minske — kiek žinau, gimnaziją baigęs ir Petrapilyje ėjęs, o gal ir išėjęs, universiteto mokslus“.

„Mažiausiai pasireiškė lenkų delegacijos sekretorius Pšesmickis (Przesmycki), čia jau grynias lenkas. Su juo betgi siejasi juokingas prisiminimas, kurio nemokėsiu nei tinkamai išreikšti. Jaunas, mandagus užsienių reikalų ministerijos valdininkas, jis jau turėjo ministerijos „tarėjo“ (lenkiškai „radca“) titulą. Greit gavome pastebėti, jog kai jį tuo vardu patituluodavome, lenkai linksmai šypsojosi. Ir šit Hurčinas mums papasakojo apie Pš. tokią „istoriją“. Mackevičių ir Roemerį Kaunan lydėjęs Pš. Lenkų delegacijos atvykimas sukėlęs sujudimą lenkų jaunimo tarpe. Einąs gatve Pš. apsuptas lenkaičių, kurios vis ir vis jį tituluojančios „Panie Radco!“ Užpakalyje jų pasitaikęs koks įkaušęs šančiškis ar žaliakalnietis darbininkas, kuris pamėgdžiodamas „Panie Radco“, „Panie Radco“ vis kartojęs. Nesusipratęs Pš. su kuo turįs reikalą, stabtelėjęs ir atsigrįžęs į jį varšuvietiška mandagiai paklausęs, kuo galįs jam patarnauti. Į tai išgirdęs lenkiškai tartą, bet lietuviškai kirčiuojamą ir žaliakalnietiškai nelineksniuojamą griežtą patarimą kur reikiant

„pabučiuoti“. Panelės bematant išlakstė, „Radca“ apstulpo ir sąžiningai vėliau papasakojo saviškiams, kas jam Kaune nutiko. Tuo būdu garbingas titulas kažikuo virto“.

„Mūsų periodinė spauda ir Vilniaus bylai skirti leidiniai), šiaip dar mūsų istorijos veikalai nekartą yra pakartoję kelias nuotraukas iš Suvalkų derybų, ypačiai sėdinčių už derybų stalo delegacijų ir iš šono už mažesnio stalo užsieniečių stebėtojų nutrauką, kur sienoje kaba Lenkų Erelis ir Pilsudskio portretas, ant stebėtojų stalo stovi kryžius ir kertėje laikrodis, kuris rodo sutarties pasirašymo laiką. Visa tai būsimosioms kartoms įamžino patys lenkai, Lukasevičiui pasišaukus žydėlį fotografą, kuris, be to, nutraukė mus visus, šį kartą ir Hurčiną, ir gatvėje, prie teismo rūmų, kuriuose vyko derybos. Betrūko dar, kad pasirašymui būtų dar Hofmeklerių užgriežta „Jeszcze Polska nie zginęła“, o gal net priedu — iš diplomatinio korektingumo — ir „Lietuva Tėvyne mūsų!“ Tad ne tik nieko negalima būtų lenkams prikišti, tik priešingai — viskas jų būtų daroma mūsų ir stebėtojų pasitikėjimui įtvirtinti ir bent kokioms abejonėms išsklaidyti, kad čia būtų kas nenuoširdžiai sugalvota“.

„Nuo darbo, pietų ir vakarienės laisvą laiką stengtasi mums ir stebėtojams įvairinti, pavyzdžiui, surengiant išvykas automobiliais

x) Pav. Vilniaus Golgota p. 92-93.

už miesto. Vienoje tokioje išvykoje dalyvavau ir aš su Čarneckiu, kai sutemus ne ką bema-tydami miške buvome nusivarę ligi Augustavo ir bene dar toliau; Augustavas, kaip žinoma, drauge su Vilniumi, Švenčionimis, Ašmena, Lyda, Gardinu, Seinai ir Suvalkais 1920 m. liepos 12 d. Maskvos sutartimi turi priklausyti Lietuvai. Toje išvykoje ir nuostolio patyriau, kai medžio šaka numušė man nuo nosies aki-nius; kad ir tuoju sustoję, apytamsoje jų neradome. Nelinksmas buvo man grįžimas į Suvalkus, o ir per dvejis metus į akinius įpra-tęs, nekaip tesijutau likusį Suvalkuose buvi-mo laiką“.

„Iš viso mūsų nuotaika Suvalkuose buvo nekokia. Nei kryžius ant stalo, erelis ir žemai-tiškos Pilsudskio akys nuo sienos, nei Hof-meklerių muzika, nei išvykos, nei savi (lietu-viškieji) pasivaikščiojimai po neįdomų mies-tą (čia mums vadovavo Suvalkuose gimnazi-ją baigęs Čarneckis) negalėjo mumyse išdil-dyti lyg ir nujautimo, jog kažkur netoliese, net gal prie derybų stalo kažkas kreivai da-roma, kas nešvariai rengiama. Juk deryboms beprasidedant lenkai dar mėgino Varėną pa-sigriebti. Juk dar prieš penkis mėnesius pa-tyręs iš kai kurių Vilniaus lenkų veikėjų apie slaptą lenkų kariuomenės dalinių rengimą „Vilniaus gyventojų pasipriešinimui“ suvai-dinti, jei lenkų kariuomenei tektų Vilniaus kraštą apleisti, buvau apie tai išpėjęs mūsų vyriausybę, kuri balandžio 28 d. pakartojo tą

žinią Kauno spaudoje. Juk, pagaliau, ligišioliniai mūsų pasitarimai su lenkais vis nutrūkdavo arba baigdavosi neaiškiai, terodydami lenkų nenuoširdumą ir pasalingumą, o tiesiginiai kariniai ir nekariniai (pvz., jų spaudos prieš mus nukreipta veikla) žygiai mūsų atžvilgiu — tik aiškius apetitus į Lietuvos žemę“.

„Spalio 7d. pasirašydami Suvalkų sutartį, turėjome joje aiškiai nužymėti demarkacijos liniją tarp kariuomenių ligi Bastūnų, iš kur taip pat buvo aišku, jog Vilnius lieka mūsų pusėje, tad ir drąsiai ją pasirašėme. Greit patyrėme, jog tą pat dieną Pilsudskio ji buvo sulaužyta, įsakius organizuojamai dar nuo rugpiūčio mėn. pabaigos mjr. Mar. Koscialkovskio „operacinei grupei“ iš kelių pulkų peržengti ką tik nustatytą demarkacijos liniją, pasiskelbus „maištininkais“. Dar tą pat dieną Vilniaus lietuvių spauda jau pranešė apie Pilsudskio paruoštąją dalies jo kariuomenės „maištą“ Vilniui užgriebti ir prijungti prie Lenkijos. O jau spalio 9 d. toji pat „operacinė grupė“, jau paversta gen. Želigovskio „sukilėlių“ armija, bet to pat Koscialkovskio vedama, užėmė Vilnių“.

„Ligi spalio 9 d. gen. Želigovskis buvo garbingas, kad ir nedidelių gabumų, karys. Vilniaus grovo Tiškevičiaus tarnaitės brolis, tad šiaip ar taip Vilniaus krašto žmogus, jis nieko bendra neturėjo su Pilsudskio legionais, tik visą savo amžių ligi 1917 m. revoliucijos tar-

navo maskolių kariuomenėje. Rusę vedęs ir pats gerokai apmaskolėjęs, jis ne tik nekaip (vilnietiskai!) kalbėjo lenkiškai, bet ir iš viso labiau buvo linkęs į rusų kalbą. 1920 m. pabaigoj ar net 1921 m. pradžioj vienas rusų generolas kalbėjosi su manim, sužavėtas pasikalbėjimu su gen. Želigovskiu. Šis rusų generolas lenkiškai kalbėti nemokėjo. Žinodamas, kaip lenkų karininkai išdidžiai, nekartą labai nekultūringai elgdavosi nelenkų atžvilgiu, ir pats 1919 m. balandžio 30 d. Vilniaus lenkų komendantūroje matęs savo akimis, kaip komendantas Tokarzewski išniekino ir išvarė rusų karininkus interesantus, kurie drįso (ki taip nemokėdami!) į jį kreiptis rusų kalba, susidomėjau, kaipgi mano generolas su Želigovskiu susikalbėjo. — Na gi rusiškai, — šis man atsakė: — kai aš, girdi, ėmiau šiaip taip kraipyti rusų kalbą, kad būtų kas panašu į lenkų kalbą, gen. Želigovskis mane pertraukė: „Da brošte (mesk Tamsta)! Kalbėkime rusiškai: ja odtychaju na russkom jazyke (aš ilsiuosi, kai kalbama rusiškai)!“^x).

„Želigovskis nebuvo pirmas, į kurį Pilsudskis kreipėsi pasiūlydamas prieš jį „sukilti“. Tačiau pirmieji generolai, kurie gavo šitokią pasiūlymą, vienas po kito atsisakė, nesutikdami prisiimti negarbingo kariui žygio — dirbtinio karinės sutarties laužymo. Kai tas

x) Tas jau mano buvo minėta „Dėl mūsų sostinės“ I d. (1960 m.) p. 62, prieraše.

pats buvo pasiūlyta Želigovskiui, šis iš viso nesusivokė kas čia darosi, kam ir prieš ką jis turi „sukilti“, jei su lietuviais jau susitarta, ir be Pilsudskio įsakymo nesutiko prieš lietuvius žygiuoti. Tuomet Pilsudskis, kaip vyriausias vadas, pareiškė jam tai įsakęs atlikti, ir šis tepasakė: „Rozkaz“ (klausau!) ir išėjo jau kitų parengtam žygiui vadovauti. Jam išėjus, Pilsudskis ciniškai apie Želigovskį draugams pastebėjo: — Maniau, jog turiu reikalą su žmogum (myšlaiem, že to człowiek), o čia d.. volova“ (jautinė...)*). Ir tikrai, tuo baigėsi garbingas karys ir prasidėjo pamintos garbės politikas — pseudosukilimo iškamšinis vadas“.

„Šiąja proga gal prisimintina greta šio „didžiojo“ žodžio laužytojo ir vienas nedidukis, taip pat susijęs su spalio 9 d. Nežinau,

x) Taip mus 1920.XII Vilniaus lietuvių ir lenkų susirinkimėly pas L. Abramavičių pasakojo Tadas Vrublevskis, patvirtintas Vytauto Abramavičiaus ir kitų lenkų. W. Pobug-Malinowski (II 1 ps. 351) sušvelnina Pilsudskio pasikalbėjimą su Želigovskiui: „formalaus įsakymo pulti Vilnių Ž. negavęs, bet turėdamas tuo puo-
limu kuo mažiau suteikti rūpesčio Lenkijai, suvaržytai Spa ir Genevos pasižadėjimais, net artimiesiems neturįs sakyti gavęs tą pavedimą; jo veikimas turįs būti „maištas“; jei žygis nepavyktų, turįs pasėkas sau prisiimti; pats turįs sukelti sau skirtoje kariuomenėje „Beniakainių grupę“ atitinkamas nuotaikas ir savo autoritetu įveikti galimus kilti joje nenorus ir pasipriešinimus „maištui“. X.6 Želigovskis ėmė veikti.

kiek laiko prieš šį įvykį, grįžtantį iš Varšuvos Vilniaus miesto archyvininką Vaclovą Studnickį pakeliui sulaikė mūsų kareivėliai. Sulaikytasis kreipėsi į kelis savo pažįstamus ar šiaip jam žinomus lietuvius, prašydamas jį išvaduoti žinant, jog jis nesąs joks politikas ir tesąs tik Vilniaus kultūrininkas, neveikęs ir neveikiąs prieš lietuvius. Tokį laišką gavęs, geraširdis kun. Tumas-Vaižgantas visur kur lakstė iki mūsų įstaigose išlakstė St. paleidimą. Bene spalio 8 d. Vaclovas Studnickis pasiekė Vilnių, ir pirmas atsišaukimas, kuris ten spalio 9 d. prieš lietuvius buvo išleistas, St. buvo rašytas“xx).

„Petro Klimo iš Vilniaus išpėti apie lenkų peržengimą Suvalkuose nustatytos demarkacijos linijos — Br. Balutis prisimena, jog telefonograma apie tai mus pasiekė pusvalandžiui praėjus po sutarties pasirašymo — ir kelias valandas gavę laukti iki atsirado kažkur dingęs Lukasevičius ir nevykusiai išsisukinėjančia nota atsakė į mūsų notą, mes pagaliau išvykome iš Suvalkų savu (lietuvišku) automobiliu, o po visam jau Suvalkuose atsiradusi ar, kaip bene teisingiau už mane prisimena Br. Balutis, pakeliui mūsų sutikta militarinė Tautų Sąjungos kontrolės komisija su plk.

xx) Studnickis ir į mane kreipėsi, bet aš tuo laiku buvau Suvalkuose ir apie jo atsiųstą man laišką tesužinojau tik po kelių savaičių grįžęs į Vilnių, tad ir negavęs St. grįžimo istorijėlėje bedalyvauti.

Chardigny priekyje — lenkišku automobiliu. Važiavome ilgai, ypačiai kai lenkiškas automobilis vis atsilikdavo įtartina „gesdamas“ ir šoferio vis ir vis „taisomas“. Stebėtojai lyg anksčiau už mus jau buvo išvykę“.

„Per Kalvariją ir Vilkaviškį atvykome Kaunan, iš kur nebeteko toliau Vilniun vykti, nes iš ten jau kraustėsi mūsų įstaigos ir kelias kariuomenės buvo perkirstas. Nors Br. Balutis aiškiai sako, jog atvykome spalio 7 d., bet man lig šiol atrodo, lyg tai buvo 8 dieną^x). Bent Chardigny tuoju vyko (ar beatvyko — nežinau)^{xx}) Vilniun, ir P. Klimas prašė, kad ir mane kartu pasiimtų, bet jis nesutiko. Taip aš gavau likti Kaune, Vilniun nei Chardigny vežamas nei želigovskininkų įsileidžiamas. Tik-tai po pusantro mėnesio, kai želigovskininkai suėmė mano žmoną ir brolių (Viktorą), Chardigny įsileido mane į Tautų Sąjungos komisi-jai pavestą traukinį, kuriuo išgavau Vilniun lenkų nebesiklauses^{xxx})“.

x) Iš Vilkaviškio ekstratraukiniu paduotu X.8 12 valandą, bet ligi Vilkaviškio 50 kilometrų automobiliais vykus 24 valandas, į Kauną vėlai teatvykta (K. Žukas „Žvilgsnis į praeitį“ p. 309).

xx) Atvyko X.9 po pietų (K. Žukas, 309).

xxx) „Po to dar 14 mėnesių buvau želigovskinių lenkų valdžioje, dalyvaudamas Vilniaus lietuvių kovoje dėl savo tautinių teisių ir drauge su jais gindamas Lietuvos teisę į Vilnių kaip sostinę. Pagaliau drauge su broliu Viktoru, kanauninku Kukta ir kitais 1922 m. pra-

Slaptai Pilsudskio nustatytas „maištu“, Želigovskis X.6 ėmė raginti pavestus jo žiniai pulkus Vilnių iš lietuvių vaduoti, bet kiek kareiviai tuoju tam pritarė, daugumas štabo karininkų nesidavė Ž. agitacijai, vieni nesutikdami tepti savo karinės garbės, kiti reikalaudami įsakymų raštu ir net armijos vadovybės aiškaus pavedimo. Štabui priešinant, ėmė svyruoti ir pulkai. Tuomet Želigovskis X.7-8 naktį kreipėsi į vadovybę (kwatery glówna), prisipažindamas savo autoritetu papišpriešinimo numatytam žygiui neįveikias. Pilsudskis pavadė V armijos, kurioje buvo Beniakinų grupė, vadui gen. Vladislavui Sikorskiui, įsikišti, ir šis tuoju grupės štabui patvirtino, jog žygis į Vilnių turi būti atliktas. X.8 anksti rytą „Beniakinių grupė“ sukelia „maištą“, išsiskiria iš lenkų armijos ir nutaria atsilimti Vilnių. Čia pat prasideda „maištininkų“ žygis. Suimamus lietuvių kareivius paleidžia namo, kad paaikšintų saviesiems, jog lenkai nenorį kariauti su lietuviais, tik

džioje buvau suimtas ir „ištremtas“ Kaunan, iš kur tik 1940 m. tegavau Vilniun sugrižti, o jau 1944 m. ir vėl iš jo pasitraukti. Taip tad, dar 1902 m. pirmą kartą su Vilnium susipažinęs (studentiškai — pro kalėjimo langus), po to jau visą gyvenimą aplink jį sukinuos, čia iš ten vejamas, čia ir vėl ten grįždamas. Iš to aiški išvada: dabartinė tremtis teturi man baigtis tik grįžimu į Vilnių. Šiuo tarpu bene būsiu tam dar kiek per jaunas!“ Taip baigiasi mano rašinėlis 1950 m. XI.26 „Drauge“.

karui pasibaigus grįžtą namo. Žygiui sustabdyti atvyksta iš Vilniaus du anglų karininkai, bet lenkų štabo karininkai sakosi angliškai nesuprantą. Paskiau atvyksta prancūzų karininkai, kurių irgi nesuprantą. X.9 vidudieny įsiveržia į Vilnių mjr. Mar. Koscialkovskio daliniai, o pavakary atvyksta ir gen. Želigovskis. X.10 jis praneša Varšuvai ginklu ginsias „mieszkańców miłej ojczyzny“ apsisprendimo teisę. Gen. Sikorskis — Pilsudskio pavedamas — užklausia Varšuvos, kas daryti gen. Želigovskiui „aiškiausiai“ sukilus — abu tuodu pareiškimu skelbiama Varšuvos spaudoje. Želigovskis pasiskelbia kurias savarankišką valstybę Litvą Šrodkową ir ligi X.15 jon pateikia tris Vilniaus krašto apskritis. Anglijos ir Prancūzijos atstovai gerai suprato šio „sukilimo“ nesavitą esmę, X.12 Pilsudskiui primena Lenkijos įsipareigojimus liepinėje Spa konferencijoje ir „pataria“ gražinti Vilnių Lietuvai. Pilsudskis trumpai teatsakė dar pernai užtikrinęs Vilnių apsisprendimo teisę ir jei bus kas daroma tam priešingai, pats išstosias iš lenkų kariuomenės (sam zdejmie mundur polski), nuvyksias į Vilnių ir vadovaisias savo gimtinio miesto teisių gynimu(x).

Vilniaus lietuviai labai skaudžiai ir jautriai gavo pakelti Varšuvos politikų machinaciją su Želigovskio „sukilimu“. Dar X.3 šv. Mikalojaus salėje neseniai atvykęs iš Amerikos

x) W. Pobog-Malinowski II 1 psl. 352-353.

Pr. Augustaitis skaito apie Lietuvos piliečių pareigas, o X.4 įvyksta lietuvių choro pirmas susirinkimas, Stasio Šimkaus vadovaujamas, tad lyg ramiai kultūringai tebedirbama, bet jau gandai apie įvyksiantį lenkų puolimą iš lenkų prasiveržia į lietuvius ir sukelia mieste vis augantį neramumą. Jau X.7 Vilniaus lietuvių spauda praneša apie Pilsudskio paruoštą jį jo kariuomenės dalies „maištą“ Vilniui užgrobti ir prijungti prie Lenkijos. Tą pat dieną, kaip žinome, pasirašoma ir Suvalkų sutartis ir — nelaiku — į Vilnių persikelia Lietuvos Vidaus Reikalų ministerija. X.8 anksti rytą gaunama tikra žinia apie lenkų kariuomenės žygiavimą keliomis voromis, kurioms pasipriešinti dideliame plote išmėtytoms lietuvių divizijoms nebuvo įmanoma, kaip ir esančioms Vilniuje komendantūrai ir Karo Mokyklai. Lietuvos vyriausybės prašoma, Santarvės komisija pasiėmė atsakomybę už Vilniaus tvarką. Laikinuoju Vilniaus gubernatorium ir komendantu statomas prancūzų plk. Reboul, jo padėjėjai dr. Jurgis Šaulys ir Tadas Vrublevskis. Lietuvos vyriausybės įstaigos viena po kitos palieka Vilnių. Anglų plk. Ward, jau anksčiau lietuviuose įgijęs populiarumo, kai skridęs lenkų žygiams sulaikyti, ir dėkingų Vilniaus lietuvių apdovanotas gėlių puokšte, dabar pasiėmė tarpininko vaidmenį, kad „sukilėliai“ nekliudytų mūsų įstaigoms evakuotis. Tačiau X.9 ir 10 „sukilėliai“ plėšė, mušė Vilniaus žydus ir išžudė jų apie 30. Dau-

gybė žydų pabėgo iš Vilniaus, kiti tebebėgo dar visą rudenį ir žiemą. X.8 apie 11 val. ryto paskutiniu traukiniu išvažiavo krašto apsaugos min. K. Žukas ir kariuomenės vadas gen. Silv. Žukauskas su štabu. Lydėdamas Reboulį, Ig. Jonynas sulaikinėjo „grįžusius į savo gimtinį miestą“ lenkų kareivius, klausdamas kur kas jų kilę, ir tegirdėjęs: iš Lomžos, iš Piotrovo, iš Varšuvos ir kitų Lenkijos miestų, labai retai teaptikdamas „Rytų Kresų“ ir dar rečiau Vilniaus krašto gyventoją.

X.10 prancūzų karininkų vedami, Vilnių paliko lietuvų komendantūros kareiviai ir milicininkai. Taip pat Lietuvos vyriausybės įgaliotinis Ig. Jonynas ir dar 11 Lietuvos valdininkų jau tik sunkvežimiais. X.8 išėjo paskutinis lietuvių dienraščio rusų kalba „Litva“ numeris, X.9 — paskutinis „Vilniaus Aido“ dienraščio numeris, X.10 — paskutinis lietuvių dienraščio lenkų kalba „Wiadomości Wileńskie“ numeris su įspūdingu Andriaus Rondonanskio str. „Dulce est pro patria mori“ (saldu mirti už tėvynę).

Aš, kaip žinome, buvau nuo Vilniaus atskirtas. Brolis Vaclovas, tiek lenkų persekiojamas, nebelaukė „maištininkų“ glamonėjimo ir dar X.9 pėsčias išvyko į Kauną. Tačiau dar rugsėjo pabaigoje pas mus į Vilnių atvyko brolis Viktoras, po leningradinių baisenybių Žemaitijoje (Vieکشniuose pas tėvus) jau atsilėjęs ir ryžęsis mus pavaduoti. Jau X.10 Vilniaus lietuvių susirinkimas išrinko II-jį Lai-

kinąjį Vilniaus Lietuvių Komitetą, kurin pateko ir mano žmona Bronislava ir brolis Viktoras. Jau X.12 pasirodė „Echo Litwy“ su jo ir And. Rondonianskio straipsniais, paskui „Głos Litwy“, „Vilniaus Garsas“, rusiškas lietuvių dienraštis... XI.26 grįžau ir aš iš Kauno. Vilniečių kova dėl savo sostinės tebėjo toliau.

Los Angeles, Kalifornijoje, J.A.V.

Rašyta 1960.VI.23-XI.25.

T U R I N Y S

PRIEŠ SKAITANT	Psl. 5
I. LIEPINIAME 1919 M. ĮKARŠTYJE	7
II. POLITINIS RUGIAPIŪTIS BENE DAR	
KARŠTESNIS UŽ LIEPINĮ	21
III. PEOVIAKŲ ŠAMOKSLO LIKVIDAVIMAS	37
IV. POPEOVIAKINĖS ATRŪGOS	63
V. LAPKRIČIO NUKRITĘ LAPELIAI	81
VI. 1919-IESIEMS METAMS BAIGIANTIS	97
VII. PILKA ĮŽANGA Į NERAMIUS 1920-UOSIUS	
METUS	109
VIII. NERAMUS 1920 M. VASARIS, TIK NEDAVĘS	
KO LAUKTA	131
IX. BECENZŪRUOJAMI, PAGAVOME IR LAISVESNĘ	
VALANDĖLĘ	137
X. DALYVAUJAME ATIDARANT STEIGIAMĄJĮ	
SEIMĄ	148
XI. BESIARTINANČIOS AUDROS LYG IR	
NENUJAUČIAMA	157
XII. TRENKĖ PERKŪNAS — VIENIEMS BAIMĖS	
ĮVARĖ, KITUS PRADŽIUGINO	171
XIII. RUGPIŪTINĖ BOLŠEVIKINĖ MAIŠATIS	195
XIV. BESITVARKANČIAI SOSTINEI ARTINASI	
PAVOJUS	215
XV. SUVALKŲ DERYBOS, SUTARTIS IR	
ŽELIGOVSKIO „MAIŠTAS“	223

**„DĒL MŪŠU SOSTINĒS“ I D. PASTEBĒTI
SPAUDOS RIKTAI**

Psl.	išspausdinta	turi būt
215 prieraše	1855-1945 m.	1877-1949 m.
305 XIV skyriuje apleista		261